

Число 2-3 (490-91) 2022

За єдність Церкви й народу

ПАТРІАРХАТ

Журнал виходить
з 1967 року

МАРІУПОЛЬ

УКРАЇНА

НЕ ДОЗВОЛИТИ ВЛАСНОМУ
СВІТЛУ ЗГАСНУТИ!

НАЇВНІСТЬ ПАЦИФІЗМУ
І СПРАВЕДЛИВА ВІЙНА

КІНЕЦЬ OSTROPOLITIK

ВІЙНА СКИДАЄ МАСКИ

ТЕМА НОМЕРА

- 3 Не дозволити власному світлу згаснути!
о. Андрій ЗЕЛІНСЬКИЙ
- 7 Новий Завіт про військо, війну та Христа-переможця
о. д-р Роман ОСТРОВСЬКИЙ
- 12 Церква на шляху до реальності
Едуард БЕРДНИК
- 15 Блаженні ви, хто не розчинився у світі
о. Юрій БЛАЖИЄВСЬКИЙ
- 18 Наївність пацифізму та принципи ведення справедливої війни
о. д-р Юрій ЩУРКО
- 21 Коли гримлять гармати...
д-р Олег ТУРІЙ
- 23 Час коротких проповідей і довгих історій
Світлана БАБИНСЬКА
- 26 Українська мадонна – 2022
Світлана БАБИНСЬКА

АНАЛІТИКА

- 28 Року Божого 2022-го:
Церква і новий етап російської війни проти України
д-р Володимир МОРОЗ
- 37 Кінець OSTROPOLITIK
д-р Анатолій БАБИНСЬКИЙ
- 39 Російські академічні «консерви» та їхній вплив на формування публічної думки
д-р Дмитро ШЕРЕНГОВСЬКИЙ
- 42 Дух часу. Як російська культура виправдовує російську агресію
Остап УКРАЇНЕЦЬ

ЦЕРКВА І КУЛЬТУРА

- 47 Сучасна українська література та християнство
д-рка Тетяна ТРОФИМЕНКО

НАША ІСТОРІЯ

- 51 Анатема за віру
д-р Мирон ЩЕГЛЮК
- 55 Тарас Шевченко: загадки родоvodu
д-р Валерій ЛАСТОВСЬКИЙ
- 57 На шляху до розколу Київської митрополії
д-рка Наталія СІНКЕВИЧ, д-р Віталій ПРИЙМАЧЕНКО
- 60 Війна та Церква у князій Русі
д-р Вадим АРІСТОВ

ЦЕРКВА І МИСТЕЦТВО

- 63 Софійська Оранта: захисниця Руси-України, або Історія про нерозірваний снаряд
д-р Андрій КОМАРНИЦЬКИЙ

На обкладинці цього спецвипуску «Маріупольська Мати Божа» – ілюстрація художниці Оленки Загородник.

Редакція не рецензує і не повертає рукописів. Позиція авторів не завжди збігається з позицією редакції

Передплатуйте «Патріархат» у будь-якому відділенні зв'язку України

Передплатний індекс – 90827

Передплата поштою на 2022 рік – 204 грн.

Додаткова інформація за тел. +38 098 323 84 54

або за адресою: пл. св. Юра, 5, Львів.

Редакція працює від понеділка до п'ятниці з 10:00 до 17:00.

THE PATRIARCHATE

Published by the Ukrainian Patriarchal Society in the USA

Управа УПТ: Андрій Сороковський, Ольга Алексич (Секретар), Стефан Пелешук, (Скарбник-Фінансовий референт), Ілля Лабунька, Роман Васильків, о. проф. Марко Морозович, Богдан Трояновський

Рада дорадників УПТ:

Рома М. Гайда, д-р Даниїл Галадза, проф. Адам ДеВілл, о. д-р Іван Кашак, проф. Леонід Рудницький, Петро Ставничий, о. д-р Мирослав Татарин, д-р Андрій Шуль (Голова)

Редакція:

Володимир Мороз (гол. редактор)
Світлана Бабинська (заст. головного редактора)

Голова редакційної ради –
Андрій Сороковський

Редакційна рада:

Рома М. Гайда, о. д-р Петро Галадза, Петро Дідула, Леся Крип'якевич, Лідія Мідик, Мирослав Маринович, Ігор Матушевський, д-р Леонід Рудницький, Богдан Трояновський, Анатолій Бабинський

Верстка макета:

Олеся Оринчин

Видавець журналу в Україні:

ТзОВ «Журнал «Патріархат»

Реєстраційне свідоцтво

КВ 88 28 від 03.06.2004

Матеріали до редакції журналу «Патріархат», листи до адміністрації, передплату, розчислення й пожертви на прес-фонд просимо надсилати на адресу:

У США:

THE PATRIARCHATE
P.O. BOX 285, Cooper Station
New York, N.Y. 10276

Світлана Махно – адміністратор журналу
e-mail: SvitlanaMakhno@gmail.com

В Україні:

«ПАТРІАРХАТ», п/с 8881,
Україна, 79000,
м. Львів, пл. св. Юра, 5
тел. +38 098 323 84 54

e-mail: patriarkhat@gmail.com

<http://www.patriarkhat.org.ua>

ПЕРЕДПЛАТА У СВІТІ:

США (USD – американські долари):
1 рік: \$40 USD; 2/р: \$70 USD; 3/р: \$100 USD;
Канада (CAD – канадські долари):
1 рік: \$50 CAD; 2/р: \$90 CAD; 3/р: \$120 CAD;
Австралія (AUD – австралійські долари):
1 рік: \$50 AUD; 2/р: \$90 AUD; 3/р: \$130 AUD;
У Великій Британії – £ 15.
В країнах Західної Європи та Південної Америки ціна еквівалентна ціні в США.

НЕ ДОЗВОЛИТИ ВЛАСНОМУ СВІТЛУ ЗГАСНУТИ!

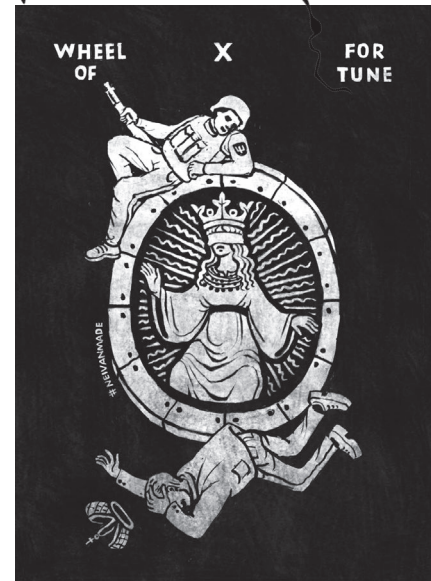
о. Андрій ЗЕЛІНСЬКИЙ, ТІ

Найбільша потуга людського суспільства проявляється в здатності до самоорганізації, в злагодженій взаємодії. Результатом такої взаємодії є світ, у якому ми, люди, сьогодні живемо. Важко визначити масштаб спроможності добре злагодженої групи людей, які розуміють спільну мету, чітко уявляють кроки, що ведуть до неї, обмінюються зрозумілою інформацією в процесі досягнення визначених цілей, справді бажають їх досягнути і докладають зусиль, аби це сталося.

Досягнення сучасності – результат багатовікового досвіду формування людської спроможності до злагодженої взаємодії. Наш світ сьогодні значно краще організований і структурований, ніж упродовж попередніх століть, в ньому легше знайти своє місце. Злагоджена взаємодія дозволяє кожному розкрити власний потенціал і діяти відповідно до своїх знань, умінь і навиків, розвиватися особисто та інвестувати зусилля в забезпечення спільного блага. Злагоджена взаємодія – перше, у що цілиться противник, і останнє, що може впасти у суспільстві, яке захищається!

Держава, яку не здолати

Держава – це коли люди зустрічаються та спілкуються у розмаїтті визначених форм: в органах влади – визначають цілі та способи їх досягнення, аби захистити права і свободи громадян та уможливити суспільний розвиток; на ринку – обмінюються товарами та послугами; в театрі – завдяки символам і образам забезпечують інтеграцію індивіда в культурне надбання людства; у війську – відпрацьовують тактичні механізми виконання завдань із забезпечення територіальної ціліс-

ності держави та безпеки населення. Кожному суспільству притаманні свої методи суспільної взаємодії, що є проявом історичного шляху народу, його власного досвіду формування національної свідомості та основних державних інститутів. Держава – це про інституційний спосіб взаємодії, а отже, про норми, відповідно до яких відбувається спілкування, обмін, контакт, про засадничі цінності, притаманні певному суспільству, на основі яких, власне, й формуються правила комунікації, укладаються різні види суспільних відносин (економічні, правові, політичні, культурні тощо). Носієм відповідної логіки людської взаємодії в суспільстві є не лише інститути, а й сам народ.

Виховання у сім'ї, мистецтво, народна пісня, байка, церковні обряди – усі ці форми комунікації зшивають людей в єдине ціле певною логікою взаємодії, набором ціннісних орієнтирів, продукуючи особливий світогляд, формуючи відповідні алгоритми опрацювання об'єктивної

КОЛОНКА РЕДАКТОРА

Суб'єктивність іноді неможливо відділити від суб'єктності, але я впевнений, що українці суб'єктні, бо активно працюють усупереч спокусам, а також маренням ірода ХХІ століття, який не зупинився перед убивством беззахисних немовлят і мадонн-породиль. Українці суб'єктні, бо прагнуть бути собою: вперто сотнями років плеають і захищають свою традицію, християнську за суттю та формою. Роздумуючи над подіями, іноді підозрюєш неймовірне: українці чинять так, наче всі читали «Слово про закон і благодать» митрополита Київського Іларіона, зрозуміли вчення про відповідальність як осіб, так і цілих народів перед Богом і чинять відповідно. Українці не є криптохристиянами, про що свідчать не лише соціологія, фіксація від-

повідальності перед Богом у Конституції України чи недільне ходіння до церкви. Про це свідчить побут – мирний і воєнний. Так, є жажливі девіації, але Українці суб'єктивні, вперто і щиро діють там, де поставив Бог. І корені цього – основи перебігу нашої української земної історії – глибокі. Вони залежать не тільки від географії нашого життя, а й від ментальної топографії нашого буття. І вже не вперше видно, що фізична географія і ментальна топографія синтезувалися в понятті «служіння». Навіть слова з нашого Гімну «запануєм і ми браття» не є виразом домінування-агресії, бо ж «у своїй сторонці». Ми, українці, на глибинному рівні не схильні до заздрості чужим талантам, але до служіння Богові талантами, які Він дав саме нам. На відміну від росії, яка всю свою історію прагне захопити й використати чужі таланти. Тож не дивно, що і теперішній спротив України російській агресії не є лише війною «за себе». Її завдання більші: перемога народу-служіння над тією силою (її важко назвати народом), яка хоче насиллям підкорити весь світ. Це вже війна між християнством і чимось, що лише формою до нього уподібнюється. Про що кажу? Ісус і апостоли 2000 років тому впровадили нове розуміння влади. Вони чітко вказали, що фізична влада має межі і що насиллям можна подолати не просто насиллям у відповідь, а тільки заручившись духовною зброєю. Тобто духовна зброя посилює фізичну стійкість. Чи ж не Україні деякі «експерти» пророкували один-три дні до поразки, покладаючись лише на статистику озброєнь? Мовиться про силу «безсилюх», як-от 40 святих, які не могли протистояти мечем. Їх була меншість, як спартанців у Термопілах чи

дійсності, забезпечуючи інтеграцію індивіда в цивілізаційний простір. Доки люди перетинаються та комунікують між собою в процесі взаємодії відповідно до спільної логіки, норм і цінностей, які вони втілюють у суспільному організмі, держави не здолати. Загарбницька політика передбачає зміну логіки взаємодії в суспільстві. Тому агресору необхідно припинити сам комунікаційний процес. Насилля має на меті залякати, обмежити взаємодію громадян, яка постійно регенерує суспільство та його інституційні комунікації, державу, а в міжчасі інсталивати новий дискурс, інші ціннісні орієнтири та норми взаємодії, викладені в чужих наративах, чужу логіку.

Вижити означає запобігти утворенню соціального та культурного вакууму у вимірі суспільних відносин, знайти в собі достатньо відваги і далі зустрічатися та спілкуватися, разом мріяти і співати, боротися і сміятися, молитися і навчатися. Насилля генерує страх, страх створює вакуум, у якому з'являється достатньо простору для активації чужої логіки людської взаємодії.

Базовий алгоритм колективної звитяги

У своєму класичному для політичної науки дослідженні тоталітаризму Ханна Арендт доходить висновку, що тоталітарні системи минулого (фашизм, нацизм і комунізм) стали можливі завдяки суспільствам самотніх, ізольованих людей. Функцію механізму ізоляції відіграло, однак, відчуття страху. Терор ставав можливим лише там, де люди закривалися одне від одного, згорталися, наче кульки ртуті, залишаючи між собою простір для деструктивних ідей та згенерованих ними нових страхів. Ідея, що бере в полон страху індивідуальну свідомість, перериває якісну комунікацію в суспільстві, ізолює, усамітнює, змушує до самозахисту і втечі. Злагоджена взаємодія потребує відваги і довіри. Брак довіри створює вакуум суспільної самоорганізації, цілий соціальний організм починає дро-

битися обмеженими індивідуальними спроможностями. Отож межею соціального хаосу є межа соціальної самоорганізації.

Суспільна самоорганізація потребує: 1) цілісної особистості; 2) злагодженої взаємодії; 3) мережевої кому-

СИЛЬНИШИМ, БЕЗ СУМНІВУ, Є ТОЙ СОЦІАЛЬНИЙ ОРГАНІЗМ, МІЖ СКЛАДОВИМИ ЯКОГО НЕ ЗАЛИШАЄТЬСЯ ПРОСТОРУ ДЛЯ ДЕСТРУКТИВНИХ СУМНІВІВ, ДОМІНУВАЛЬНИХ СТРАХІВ, ТРИВОЖНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ТА ПОРОДЖЕНИХ НИМИ НАСЛІДКІВ ВІДЧУЖЕННЯ Й ІЗОЛЯЦІЇ

нікації. Так виглядає базовий алгоритм будь-якої колективної звитяги. Сильнішим, без сумніву, є той соціальний організм, між складовими якого не залишається простору для деструктивних сумнівів, домінувальних страхів, тривожної невизначеності та породжених ними наслідків відчуження й ізоляції.

1. Цілісна особистість

Цілісна особистість – це автономна система, здатна якісно сприймати дійсність та ефективно на неї реагувати. Вона вимагає постійного розвитку власних спроможностей на фізичному, емоційному, інтелектуальному та духовному рівнях. Нам не відомі виклики дня завтрашнього, а тому треба невинно дбати про власну спроможність на них відповісти, «бути у формі», з особистим ресурсом та відпрацьованими механізмами його використання, зі стратегією особистісного зростання. Попри будь-які обставини необхідно чітко дотримуватися власної фізичної дисципліни (хоча б віджиматися, присідати, підтягуватися на попереки), якщо нема змоги пробігтися, піти в зал чи басейн. Фізичні вправи, навіть мінімальні, впорядковують не лише тіло – людина відчуває певний

контроль над власним життям, здатність на щось впливати.

Світ людських почуттів також потребує механізмів упорядкування. Хвилям наших емоцій необхідне русло. Коли стає темно, не можна залишатися наодинці зі собою, треба вербалізувати власні почуття, ділитися ними з іншими, слухати тих, що поруч із нами, – чуєш історію, чуєш пісню, чуєш музику. Коли в темряві зникає обрій найближчого майбуття, варто зосередитися на кожному кроці, у вимірі «тут і зараз», жити єдиною миттю, не забуваючи, проте, про свої мрії. А ще у темні часи не можна забувати про гумор, надто про гумор над самим собою. Страхам властива власна творчість, вони спотворюють нашу дійсність, редукуючи її до вже пережитого досвіду: страх завжди малює фарбами минулого. Загрози підсовують йому дуже скромну палітру барв.

Великий спартанський цар Агесілай зауважив, що «головна чеснота воїна – зневага до смерті». Образ смерті в людській свідомості намальований страхом, вирощеним на власну подобу. Людині важливо помітити альтернативні кольори – ті, якими можна вивести майбуття

на полотні тривожного сьогодення. У хаосі сутінків серцем варто орієнтуватися на *сенси* і *смак*: у всьому можна знайти сенс, усе має свій смак. Завдання – побачити і відчувати. Якісні знання, верифікована інформація можуть стати щитом перед вищиром загрози. Спиратися краще на щит, аніж на емоційні здогади, породжені химерами минулого. Духовні вправи допомагають відчинити вікна і провітрити свідомість. Навіть у глухій темряві можна на мить зупинитися, почути биття власного серця, тепло рідної землі під ногами, промовити знайому молитву чи спонтанно почати бесіду з Богом своїми словами. Людині важливо не ідентифікувати себе з темрявою ані на мить. Темрява – лише тимчасова відсутність світла. Цілісній особистості властива твереза збалансована оцінка ситуації та адекватна особиста відповідь.

2. Злагоджена взаємодія

Чітке розуміння спільної мети дозволяє забезпечити механізми соціальної солідарності. Взаємодія цілісних особистостей навіть у сутінках відкриває обрій світанку, дає надію. Людське суспільство є ре-

«кіборгів» у Донецькому аеропорту, але вони показали безглуздя фізичної сили. Усі вони дали меседж: «Так, фізична влада сильна, але ми визнаємо її лише доти, доки вона не суперечить Божому закону. Далі – не визнаємо. Далі, нечиста сило, ти не пройдеш!» Це те саме, що постійно говорили глави УГКЦ, починаючи від Митрополита Андрея: християнин визнає світські закони доти, доки вони не починають перечити закону Божому. Ця позиція Христа і Його послідовників стала «закваскою якості», яка переродила «кількість». Чи то 40 святих у IV столітті, чи святий Іван Золотоустий у V столітті, чи українські Небесна Сотня і «кіборги», захисники острова Зміїний та міста Маріуполь у XXI столітті вчинили спротив начебто непереможній силі. І цим уже перемогли, бо кров мучеників – насіння... Україна, дивлячись на цю кров, уже не та, що була у 2013 – 2014 роках. Якість перероджує! Натомість у росії цього не сталося і не стається: позиція РПЦ на чолі з патріархом кірілом попри наївні сподівання численних прихильників Ostpolitik – це позиція беззастережного славлення і освячення сили-насилля – відкинення вчення Христа і повернення до язичництва з обоженням земного правителя, хай навіть тирана, передусім тирана. Це випадок, коли Бога воліють замінити божками. Але Бог – він Бог історії. І подібне в ній було не раз. Українці знають це з божественної педагогіки історії ще від часів нападу Андрія Боголюбського на Київ у Великий піст 1169 року. Тому вперто стоять, бо вірять словам Господа: «Не бійтеся тих, що вбивають тіло, душі ж убити не можуть; а бійтеся радше того, хто може погубити душу і тіло в пеклі» (Мт 10, 28).

Українобори

зультатом такої взаємодії, інколи – її відсутності. Скільки би хто не писав сценаріїв, дня прийдешнього насправді не існує. Існують, як правило, задекларовані наміри. Для їх реалізації потрібна суспільна згода: або прийняти і погодитися, або відмовитися від запропонованого та запро-

ГОТОВОГО МАЙБУТНЬОГО НЕ ІСНУЄ – ЛЮДИНІ СЛІД ЙОГО ТВОРИТИ ВЛАСНИМИ РІШЕННЯМИ. ТЕ, ЩО БУДЕ ЗАВТРА, Є РЕЗУЛЬТАТОМ ТОГО, ЩО МИ ДОЗВОЛЯЄМО СЬОГОДНІ

понувати власний формат взаємодії. У підсумку виживає тільки модель, що згуртовує. Соціальний організм із паралізованою взаємодією кришиться, розсипається, і його крихти розвіває вітер чийхось організованих намірів. Готового майбутнього не існує – людині слід його творити власними рішеннями. Те, що буде завтра, є результатом того, що ми дозволяємо сьогодні.

У соціальному хаосі виживає лише системно організована взаємодія, яка передбачає наявність ресурсу, норм та ідеї. Остання пояснює, навіщо наявний ресурс використовувати саме у визначений спосіб. Базовий алгоритм дозволяє регенерувати наявний потенціал і скерувати його у визначеному напрямку колективної співдії. Ресурс завжди у наявності, його від наших очей може приховувати тільки темрява тривоги і страхів. Справжній волі властива творчість, а та бачить далеко і глибоко. Ідея визначає намір і силу особистої віддачі, стає джерелом мотивації та консолідації, надає форми соціальним процесам, а норми взаємодії допомагають розібратися, як найкраще досягти бажаного за умов наявних ресурсів.

Злагоджена взаємодія вимагає командної єдності, турботи кожного про всіх, щирого служіння спільному добру. В спартанському війську карали смертю того, хто втрачав на

полі бою не меч, не спис, не шолом, а щит. Бо щитом можна прикрити побратима! Втрачений щит – вразлива фаланга, ослаблена Спарта. І один може бути у полі відважним воїном, але перемога – завжди досягнення команди. У темні часи не можна губити щитів турботи про своїх, інакше темрява крізь завдані рани зможе проникнути в людське серце, здолати фалангу і спільну мрію про світанок.

3. Мережева комунікація

Людське суспільство – складна, багаторівнева система комунікацій. Якість обміну інформацією визначає цілу низку колективних спроможностей. Блокування комунікації спричиняє соціальний некроз. Вона, будучи системою кровообігу в живому організмі, забезпечує суспільний метаболізм. Якісна комунікація вимальовує горизонти очікуваного і скеровує до них колективні потуги. Вона пропонує альтернативні сценарії розвитку подій і об'єднує навколо них всіх учасників взаємодії. Зберегти комунікацію між гуртами взаємодії означає уможливити виживання цілого соціального тіла.

Церкві завжди була притаманна мережева спроможність забезпечення злагодженої взаємодії. Наші парафіяльні спільноти легко і швидко реагують на ті виклики, що постають перед суспільством. У наших церковних громадах плекається добра воля, фіксується євангельська цінність відданої взаємовідповідальності, що консолідує і мотивує до софійної дії – ціннісно обґрунтованої дії, спроможної об'єднати людей для досягнення спільного блага. В такому форматі соціальної взаємодії забезпечується ціннісна єдність національного та універсального масштабу, уможливорюється цілісний спротив чужій логіці існування.

Дивитися і вірити в людину поруч

Суспільна самоорганізація передбачає взаємодію цілісних особистостей навколо прокомуніко-

ваної ідеї. Що сильніший кожен із трьох елементів процесу (особистість, взаємодія, комунікація), то більш імовірним стає очікуваний світанок. На жаль, ми, люди, вміємо комунікувати не лише надію, а й страх. А той згортає, ізолює, відчужує людину від себе та наявних можливостей, утворює вакуум між людьми, позбавлений світла і довіри. Тільки любов здатна долати страх. Темрява боїться любові. І пам'яті про тих, кого любимо. У темні часи найважливіше комунікувати світло! Дивитися і вірити в людину поруч, визволяти її потенціал своєю довірою, захищати щитом власної турботи її здатність і право бути людиною. У темні часи

**ПОПРИ ВСІ МОЖЛИВІ
КОНТЕКСТИ МИ ТВОРИМО
ДЕНЬ ЗАВТРАШНІЙ ТІЛЬКИ
РАЗОМ, «ТУТ І ЗАРАЗ»,
ПОГЛЯДОМ НАДІЇ ОГЛЯДАЮЧИ
СВІТАНОК, СИЛОЮ ВІРИ РОБЛЯЧИ
КРОК ЙОМУ НАЗУСТРІЧ,
СВІТЛОМ ЛЮБОВІ ЗАПАЛЮЮЧИ
ОМРІЯНІ ГОРИЗОНТИ.
ЯКОЮ Б НЕПРОГЛЯДНОЮ НЕ
БУЛА ТЕМРЯВА, СВІТАНОК
ЗАВЖДИ НЕМИНУЧИЙ.
ДО НЬОГО ЛИШЕ ТРЕБА ДІЙТИ**

найважче залишатися людиною. Попри всі можливі контексти ми творимо день завтрашній тільки разом, «тут і зараз», поглядом надії оглядаючи світанок, силою віри роблячи крок йому назустріч, світлом любові запалюючи омріяні горизонти. Якою б непроглядною не була темрява, світанок завжди неминучий. До нього лише треба дійти.

Ми, люди, вміємо горіти світлом віри, надії, любові. Існує час, коли так важливо про це не забути! У темні часи цілий світ спирається на світлих людей. У темні часи найвища відвага – не дозволити власному світлу згаснути...

НОВИЙ ЗАВІТ ПРО ВІЙСЬКО, ВІЙНУ ТА ХРИСТА-ПЕРЕМОЖЦЯ

о. д-р Роман ОСТРОВСЬКИЙ,
віцедиректор з навчальної частини Київської Трьохсвятительської духовної семінарії

Книги Старого Завіту часто описують Господа як славного полководця, який очолює або й благословляє військо Ізраїля. Цей образ Бога-воєначальника богонатхненні автори описували, беручи за приклад царів великих імперій: Асирійської, Вавилонської, Перської, проте наголошували, що Господь залишається ексклюзивним воєначальником Ізраїля (Іс 42, 13-16).

У юдаїзмі існувало розуміння, що людське життя – це конфлікт між злом та добром. І люди в цій боротьбі беруть участь по-різному. Мідраш (Tractate Beshallah: Mek. 214) описує подію Виходу, а точніше перехід через Червоне море, і виділяє чотири групи ізраїльтян: 1) ті, що хочуть кинути у море; 2) ті, що хочуть повернутися до Єгипту; 3) ті, що хочуть воювати з єгиптянами і переконані, що Господь буде воювати за них; 4) ті, що виступають проти всіх інших, впевнено кажучи, що Господь завжди буде боротися за них. Вони запевняють: «Якщо навіть ми стоїмо мовчки, Господь буде боротися за нас, тим більше коли ми будемо прославляти Його! Бог буде боротися за нас, а єдине наше завдання – молитися і прославляти Господа». Таким чином, кожна особа робить власний вибір щодо того, як боротися і яким чином протистояти злу¹.

Натомість Новий Завіт про військо та війну говорить досить стримано. Основна битва, згідно з думками новозавітних авторів, відбувається між християнами та силами зла (Еф 6, 12) або чекає на нас в останніх часах (Одкровення). Як бути християнину в момент, коли потрібно опертися на досвід апостолів і перших християн? Пропоную розглянути ті випадки, коли автори звертаються до військової тематики,

і побачити, як радять діяти сучасним християнам богонатхненні автори.

Чи був Христос повстанцем?

Якщо узагальнити, то основними темами Христового навчання в Новому Завіті будуть Царство Боже і покаяння. Проте Царство Боже має

свою особливість: воно радше метафізичне й есхатологічне, аніж політичне. І цьому відповідає метафора гірчиного зерна та закваски (Мр 4, 26-29), а також заклики до покаяння, які базуються на вірі в Боже милосердя, любов та справедливість². В історичному контексті Нового За-

віту монархія, тобто царство, була зрозумілою категорією. Натомість сучасній людині, яка живе в парадигмі демократичних принципів, складно уявити поняття монархії в дії та застосувати його до себе. Навіть Христос не приймав ідею Царства Божого так, як її розуміли Його співвітчизники, а тим паче найрадикальніші юдеї – зилоти. Бо в їхньому баченні Царство Боже було реальним політичним утіленням їхніх прагнень тут, на землі, і очолюване юдейським царем³. Цікаво, що серед учнів Христа був один зилот, про якого в Євангеліях дуже мало відомостей. Його називають по-різному: Кананієм у Мт 10, 4 і Мр 3, 18, натомість Зилотом у Лк 6, 15 та Дії 1, 13.

Історики дискутують, чи термін «зилот» стосується всіх єврейських революціонерів, які брали участь у війні проти римлян, а чи лиш однієї з багатьох груп, активних у цьому русі спротиву. Про ідентичність зилотів дізнаємося з праць єврейського історика Йосипа Флавія, який описує історію Палестини в цей період⁴.

Зилоти об'єднували нижчих священників, єрусалимських повстанців і бандитські групи з сільської місцевості, які повалили тимчасовий уряд у 68 році по Христі, щоб забезпечити успішне ведення війни. Їхньою метою була політична незалежність від римлян. Вони також протистояли єврейській знаті⁵. Як відомо, повстання проти Риму завершилося у вересні 70 року, коли війська Тита і Веспасіяна-молодшого захопили Єрусалим.

Деякі дослідники припускають, що Ісус із Назарета міг бути зилотом (Karl Kautsky; Robert Eisler) або симпатизувати їм (S.G.F. Brandon⁶). Ця точка зору ґрунтується на уявленні про те, що Євангелія перетворили Ісуса на пацифіста. Згідно з цією позицією, справжній образ революційного Ісуса Христа можемо побачити на основі таких фактів, як Його страта римлянами за обвинуваченням у тому, що бунтував проти Кесаря (Лк 23, 1-3), присутність серед Його апостолів Симона-зилота (Лк 6, 15), а також заклик учнів ку-

пувати мечі (Лк 22, 36; пор. 12, 51). Більшість дослідників твердять, що Ісус справді був революційним у своєму мисленні, але відкидав методи та цілі зилотів⁷. Вони вказують на його відмову від насильства (Мт 26, 52),

Новозавітні тексти – війну Військова термінологія Нового Завіту

Щодо війни, то в Новому Завіті є така термінологія: дієслово *πολεμέω* присутнє там сім разів, з яких шість

Mucalno Skon (www.instagram.com/neivamade)

Його прийняття євреїв-митарів, які співпрацювали з римлянами (Мр 2, 15-17), і що найважливіше – заповідь любити ворогів (Мт 5, 44; Лк 6, 27-31, 35)⁸. Тож потрібно визнати, що образ Христа-повстанця проти Риму не має історичних чи богословських аргументів. Однак, щоб краще зрозуміти питання війни, пропонуємо розглянути військову термінологію, присутню в богонатхненних книгах.

– у книзі Одкровення (пор. Од 2, 16); іменник *πόλεμος* «війна» зустрінемо 16 разів, з яких дев'ять – в Одкровенні (пор. Од 12, 7). Власне у книзі Одкровення Христос є той, Хто провадить війну, кажучи: «повоюю з ними мечем уст моїх» (Од 2, 16).

Назагал війна і конфлікти мають негативне значення в Новому Завіті. Про «бій» *μάχη* згадано в посланнях (2 Кор 7, 5; 2 Тм 2, 23; Тит 3, 9;

Як 4, 1). Дієслово *μάχομαι* «сваритися/конфліктувати» зустрінемо у 2 Тм 2, 24. Загалом Новий Завіт також використовує поняття «служити як воїн», «стратегія», «воїн» понад 45 разів.

Зрозуміти новозавітні натяки

Що тексти Нового Завіту можуть сказати сучасній людині, а тим паче воїну? Найперше, беручи будь-яку біблійну тему, важливо пам'ятати про нерозривний зв'язок між Старим та Новим Завітом. Бо спроба їх розділити чи протиставити веде до *маркіонізму*, тобто до твердження, що це різні Завіти і в них описані різні «боги». Це давня помилка, яку навіть сьогодні сповідають деякі християни. Проте ті, що уважно читають Старий Завіт, не мають жодного сумніву, що особа, спільнота і держава мають право на захист від ворогів. Тому знищення ворога перед лицем небезпеки стає необхідним та очевидним вибором. Але як бути з Новим Завітом, у якому зустрічаємо радше наголос на любові, прощенні та примиренні. І найбільшим ідеалом є Христос, який страждає та вмирає за весь світ, будучи безвинним, бере на себе гріхи та провини інших. Понад те, радить підставити щоку і не відповідати лайкою на лайку (Мт 5, 39).

Щоби краще зрозуміти новозавітну логіку, пропонуємо глянути на різних персонажів та їхнє ставлення до війни і війська. Розглянемо три приклади: Івана Хрестителя, апостола Павла і слова та дії Христа в книзі Одкровення.

Іван Хреститель

Іван Хреститель під час своєї місії розмовляє з різними категоріями людей, і серед них присутні військові (Лк 3, 14). Вони приходять до нього з конкретним запитанням: «Вояки теж його питали: «А ми що маємо робити?» «Він відповів їм: «Нікому кривди не чинить, фальшиво не доносьте і вдовольняйтесь вашою платнею».

У відповіді Івана Хрестителя є декілька важливих рекомендацій для військових. Біблійний текст окреслює військових терміном *στρατευ-*

όμενοι, тобто ті, що служать в армії. Згідно з біблістом Франсуа Бовоном, це було не лише запитання, поставлене Іванові Хрестителю в певний історичний момент його проповіді, а такий собі запит військових, які бажали долучитися до християнської спільноти в часи проповіді апостолів та їхніх учнів. І відповідь Хрестителя складається з трьох частин, з яких перші дві формулюють заперечення, що не робити, а третя – як чинити – висловлена в імперативі (Лк 3, 14):

1. *μὴ δένα διασεῖσθε*, тобто не вимагати силою або погрозами коштів. Переклад отця Івана Хоменка: «Нікому кривди не чинить». Як бачимо, тут мовиться про насилля з метою викупу або вимагання, мародерство. Натомість Тімоті Джонсон бачить у дієслові *διασεῖω*, заборону на терор, а разом із наступною заборонаю нагадування про заборону жорстокого ставлення до інших⁹.
2. *μὴ δὲ συκοφαντῆσθε*, тобто не переслідувати, не шантажувати або брехливо звинувачувати, зводити наклеп.
3. *ἀρκεῖσθε τοῖς ὀψωνίοις ὑμῶν*, вдовольнятися постачанням і платою, яку дають в армії.

Фактично ці три рекомендації стосуються того, що військовий має певну владу, і Іван Хреститель застерігає не зловживати нею. Франсуа Бовон переконаний, що в євангельській розповіді мовиться про мирні часи – *рах готана*, коли було написане Євангеліє Луки, і тому воєнних дій у Ізраїлі не було. Тожу Лука ставить наголос на питаннях жадібності й зловживання владою, а не на поведінці воїнів у часі бою чи опісля¹⁰. Таким чином, через текст євангеліста Луки християнська спільнота потвердила прийняття військових у спільноту, акцентуючи чіткі вимоги до них.

Апостол Павло

Апостоли та їхні учні, продовжуючи місію Христа, мали бути готові до викликів і труднощів (2 Кор 6, 4-5). Апостол Павло називав своїх помічників у проповіді

співбратами у військовій службі, кажучи: «але вважав необхідним послати до вас Епафродита, мого брата і співробітника та співвояка (*συνστράτιώτην*), якого ви послали, і служителя в моїй потребі» (Флп 2, 25). У цьому випадку Павло називає Епафродита бойовим товаришем, побратимом, а в деяких давніх авторів цей термін вказував на високу честь, бо підкреслював, що цей воїн є такий, як його командир (див. «*συνστράτιώτης*», BDAG). Тим же терміном апостол нагороджує Архипа в листі до филип'ян (Флп 1, 2). Ще один приклад використання Павлом метафори воїна, який іде у похід, стосується апостолів, котрі провадять місійну діяльність (1 Кор 9, 7).

Набагато чіткіше про апостольську місію як про військову службу говорить Павло у 2 Кор 10, 3-6. У цьому тексті мовиться про те, що військові дії для апостолів не відбуваються у вимірі тілесному – *σάρξ*, а що ця війна *στρατεύομαι* має іншу мету (10, 3). Також у цьому уривку Павло говорить про зброю *ὅπλων* апостолів, яка відрізняється тим, що має в своїй основі силу Божу: *δυνάμει θεῷ* (10, 4), бо йдеться про війну з «аргументами, що вводять в оману»¹¹ – *λογισμῶν*. Тобто апостол Павло бачить основне завдання апостолів не в руйнації фізичних твердинь чи міцних фортифікаційних споруд, а в руйнуванні фальшивого вчення. Павло продовжує описувати небезпеку будь-якої такої ідеології, яка піднімається *ἐπαίρω* або повстає проти пізнання Бога *γνώσεως τοῦ θεοῦ* (2 Кор 10, 5). І щоб урятувати людей від цієї фальшивої науки, він пропонує брати людський розум у полон для Христа. Таким чином, апостол радить звільнити людину від фальшивого знання, щоби зробити її слугою Христа. Це для Павла найвищий вимір свободи. Себто воїн Христовий покликаний вдари в основу того, що призведе до фізичних страждань.

Щоби мотивувати послідовників Ісуса до відповідного способу життя, апостол Павло використовує військові метафори. Тому спільноту

в Ефесі¹² він підтримував, надаючи мілітаристичній термінології нового звучання. Особливо це стосується того, що дотичне до військового спорядження та зброї (Еф 6, 11-17)¹³.

У багатьох своїх листах Павло використовує військову термінологію, надаючи їй богословського значення (1 Кор 9, 7; 2 Кор 10, 3-4; 1 Тм 1, 18). Щодо себе він ніколи не вживає термін «воїн Христа», а радше наголошує, що ми боремося проти того, що спотворює пізнання Бога, і завойовуємо розум інших для Христа (див. 2 Кор 10, 3-5)¹⁴. У більшості випадків цю термінологію апостол Павло переводить у площину боротьби зі злом та гріхом.

Заклик апостола Павла до боротьби з фальшивим вченням (пор. 2 Кор 10, 4) залишається важливим завданням аж до сьогодні. Причиною цієї актуальності є те, що більшість страшних злочинів XIX – XXI століть починалися з ідеологій, різних фальшивих теорій, які були застосовані на практиці. Тут варто згадати ідеологію комунізму, яка «увінчалася» Голодоморами та ГУЛАГом, або нацизму, що допускала винищення народів та різних груп, які були визнані меншовартісними.

Ісус Христос

Чи використовував Ісус Христос насилля? Прикладом цього називають розповідь про очищення Єрусалимського храму, присутню в усіх Євангеліях (Мт 21, 12-13; Мр 11, 15-19, Лк 19, 45-46; Йо 2, 14-22). Та чи справді це був приклад насилля від Христа, а чи все ж таки пророчий жест для привернення уваги слухачів? Якби Христос із апостолами спробував повністю очистити храм від торговців, то, напевно, швидко прибула б римська військова залога, що завжди була присутня у фортеці Антонія, особливо в часі великих свят, і перебила б та ув'язнила за колотників¹⁵. Проте, відповідно до євангельських текстів, Христос нічого такого не зробив. Він лише привертає увагу народу і священства до проблеми культу, бізнесу й надмірного поєднання цих двох сфер. І Його пропозиція – відновити сто-

сунки з Богом, поставити їх у центр храмового культу.

Справді, Христос від початку своєї місії конфліктує із сатаною. Це протистояння чітко видно в часі спокус (Мт 4, 1-11; Лк 4, 1-13), у численних випадках екзорцизмів, здійснених Христом (Мт 12, 28; 15, 22-28; Мр 7, 25-30), а відтак Його учнями (Мт 10, 8; Мр 16, 17-18). Понад те, Христос заходить на «чужу територію», тобто бореться за двох біснுவатих у Гадаринському краю (Мт 8, 28-33), що не належали до народу Ізраїля, проте також потребували визволення від демонів.

Важливо згадати і Христові «промови про меч» (Мт 10, 34 та Лк 22, 36). У них Христос говорить про меч як про метафору ненависті та розподілу, яка настане між тими, що приймуть його, і тими, що його відкинуть. Таким чином, непорозуміння і ворожнеча будуть подібні до військового протистояння між тими, хто прийняв Христа і хто відкинув.

Хоча євангельські тексти не згадують, щоби Христос брав до рук зброю, проте Він постійно бореться за Людину. І те, що Він пропонує як «зброю», це здорова наука й духовність без спотворень і надмірностей. Тому найперше Христос протистоїть фальшивому розумінню Бога і віри. Бо щоразу, коли людина знаходить фальшивого месію, людство потрапляє у вир хаосу. І відновлення людства відбувається через повернення до ціннісних позицій, до розуміння Іншого як образу та подоби Божої.

Дивлячись на життя Христа, можна побачити: нетерпимість до злого, картання тих, що чинять несправедливо і кривдять ближнього. Маючи весь арсенал Божої сили, Христос ніколи її не використовує. Лише на своєму суді перед Пилатом згадує про можливість скористатися небесним воїнством (Мт 26, 53; Йо 18, 36). Мабуть, приклад Христа, що страждає, є добрий у випадку свідомого та добровільного вибору кожної окремої особи. Натомість виправдовувати насилля супроти іншого на

основі згадки про Христа, що страждав і нам таке заповідав, можна назвати верхом цинізму.

У Новому Завіті не знайти текстів про те, що Христос використовує зброю. Проте Він, у космічному вимірі Своєї місії, воює на іншому фронті з іншим супротивником, якого людина не могла сама подолати. Книга Одкровення за допомоги різних метафор показує космічний вимір війни Христа з дияволом та його послідовниками. І в цій боротьбі Він є безкомпромісний та суворий. Якщо подивитися на структуру книги Одкровення, то в ній теж відображені дві різні площини діяльності Христа: у Од 1-3 говориться про рівень історичний, що стосується семи Церков Азії, які уособлюють всю християнську спільноту; у Од 4-22 йдеться про рівень метафізичний, описані суд, війна та Літургія космічного масштабу, в якій Христос представлений як Агнец. І ті земні царі, що не визнають Христа, названі Вавилоном. Біблісти погоджуються, що автор Одкровення вказує на Римську імперію та її царів, бо саме імператори переслідували християн. Тацит згадує в своїх анналах про переслідування християн за часів Нерона (63 року). Проте це переслідування християн Азії автор розширює до універсального бою між світлом і темрявою, гармонією та хаосом¹⁶.

У першій частині (Од 1-3) Христос звертається до Церков та закликає їх бути вірними, натомість друга частина (Од 4-22) представляє основну сцену – це заклик мучеників, а радше запитання: «доки, Владико, не судиш і не мстиш за кров нашу» (6, 9-10). Відповідь на це питання автор намагається дати у всій книзі Одкровення, щоби пояснити, чому Господь не мстить одразу за смерть своїх учнів та не карає переслідувачів. Натомість веде все до фінального бою, полонення, а опісля до повного знищення зла та негативних персонажів (Од 20, 2-3.9).

Ще одна важлива особливість Од 1-3 – це послання до семи Церков, кожне з яких завершується обі-

цяною «переможцю» (*νικῶντι*) (2, 7, 11, 17, 26; 3, 5, 12, 21). Цей грецький термін походить від дієслова *νικάω* і означає «перемогати», «бути переможцем» у битві чи в змаганні (див. «*νικάω*», BDAG).

На завершення книги Одкровення автор говорить про дві категорії людей: переможців, знову використовуючи термін (*ὁ νικῶν*) Од 21, 7, та про боягузливих – тих, що ганебно виявляють страх (*δειλοῖς*) Од 21, 8¹⁷. Якщо перші отримують дар життя вічного, то другі – смерть в озері сірки.

Щодо зображення Христа – Агнца в Одкровенні, то воно має декілька вимірів:

- Месіанський. Він є лев з племені Юди (5, 5). Він отримує від Бога завдання об'явити Божий задум щодо світу та реалізувати його (5, 7).
- Пасхальний. Агнець стоїть, але він заколений (5, 6), бо насправді був убитий і своєю смертю завоював людство для Бога (5, 9). Його кров спасає (5, 9) та очищує (7, 14).
- Історичний. Бо він впливає на небо, землю та безодню, а також щодо людського роду минулого, теперішнього і майбутнього.

Також вплив Агнца на історію має такі особливості:

- а) пророчий – об'являючий, бо лише він достойний відкрити книгу і об'явити її зміст, а також зламати печаті;
- б) лідерський – наслідування, бо за ним ідуть 12 апостолів (21, 14) та спасенні, що їх викупив своєю кров'ю;
- в) переможний – воюючий. Агнець поведе мучеників проти Дракона, а також буде боротись зі звіром;
- г) представляючий пасхальну силу в есхатології. Агнець святкує есхатологічний Шлюб¹⁸.

Як бачимо з вибраних текстів Нового Завіту, військова тематика, термінологія і метафори були близькими більшості авторів, хоча ті не були професійними воєками. Іван Хреститель закликає до покаєння, але не забороняє воїнам

виконувати свої обов'язки – лише нагадає про моральні рамки військової служби. Апостол Павло використовує військову термінологію, щоби краще унаочнити обов'язки християнина в цьому світі. Павло як громадянин Риму не говорить нічого, що могло б бути витлумачене як заклик до бунту чи непокорі. Єдине, що він бачить, це своє громадянство в небі (Флп 3, 20). Варто розуміти, що впродовж усього життя римське громадянство рятувало Павла від смерті (Дії 16, 37; 22:28), а приналежність до небесного громадянства робила його відважним і невтомним проповідником. Також «апостол народів» добре розуміє небезпеку фальшивих учень та ідеологій. І протиставляє їм Євангеліє Христа як силу, що здатна визволити людину з полону власних помилок, а отже, дозволити їй далі провадити життєву боротьбу, розуміючи дійсну систему координат, у якій вона відбувається.

Ісус Христос, згідно з Євангеліями, які зафіксували основні події Його життя, не служив у війську та не виявляв надмірного зацікавлення військовою тематикою, хоча поміж його учнів бачимо одного радикального зилота. Проте найцікавішим для сьогодення є образ Христа, зафіксований у книзі Одкровення. Коли мовиться про всесвітній рівень боротьби зі злом, тоді Ісус Христос стає безкомпромісним і веде до перемоги свою спільноту. Всі випробування, що падають на світ, роблять вірних сильнішими або відсівають тих, що не закорінені у своїй вірі. І знищення зла, його захисників чи проповідників не викликає жодного сумніву або заперечення. Бо нові небо і земля не матимуть ран попередніх страждань і скорбот (пор. Од 21, 1-7), а оновлення потребує тотального очищення.

¹ David Noel Freedman. *The Anchor Yale Bible Dictionary*. New York, 1996, с. 1992, 6: 870 – 871.

² Victor Paul Furnish. War and Peace in the New Testament // *Union Seminary Review* vol. 38 iss. 4, 1984, 367 – 368.

³ Furnish. War and Peace in the New Testament, 369.

⁴ Freedman. *The Anchor Yale Bible Dictionary*, 6: 1045.

⁵ Freedman. *The Anchor Yale Bible Dictionary*, 6: 1048.

⁶ Samuel George Frederick Brandon Brandon. *Jesus and the Zealots*, Manchester, 1967.

⁷ Martin Hengel. *Die Zeloten*. Leiden 1956; Hengel. *Was Jesus a Revolutionary?* Philadelphia 1971; George R. Edwards. *Jesus and the Politics of Violence*. New York, 1972.

⁸ Freedman. *The Anchor Yale Bible Dictionary*, 6: 1052.

⁹ Timothy Johnson. *Il Vangelo di Luca*, Sacra Pagina, Elle Di Ci 2004, 61.

¹⁰ François Bovon. *Vangelo di Luca vol.1, Introduzione. Commento a 1,1 – 9,50*, Paideia, 2005, 207 – 208.

¹¹ «Λογισμός», *Analytical Lexicon of the Greek New Testament*, eds., B. Friberg, T. Friberg, N.F. Miller, Baker – Grand Rapids, 2000.

¹² «11. Одягніться в повну зброю Божу, щоб ви могли дати відсіч хитрощам диявольським. 12. Нам бо треба боротися не проти тіла й крові, а проти начал, проти властей, проти правителів цього світу темряви, проти духів злоби в піднебесних просторах. 13. Ось чому ви мусите надягнути повну зброю Божу, щоб за лихого години ви могли дати опір і, перемагаючи все, міцно встояти. 14. Стійте, отже, підперезавши правдою бедра ваші, вдягнувшись у броню справедливості 15. і взувши ноги в готовість, щоб проповідувати Євангелію миру. 16. А над усе візьміть щит віри, яким здолаєте згасити всі розпечені стріли лукавого. 17. Візьміть також шолом спасіння і меч духовний, тобто слово Боже» (виділені курсивом військові терміни для привернення уваги).

¹³ Duane L. Christensen, vol. 6A, *Word Biblical Commentary: Deuteronomy 1– 21:9* // *Word Biblical Commentary*. Dallas, 2002, 449.

¹⁴ Freedman. *The Anchor Yale Bible Dictionary*, 6: 867.

¹⁵ Furnish. War and Peace in the New Testament, 369.

¹⁶ Giancarlo Biguzzi. *Apocalisse. Nuova versione, introduzione e commento*, 26 – 28.

¹⁷ «Переможний унаслідує це, і буду йому Богом, і він буде мені сином. Боязливих же і безвірних, і мерзких, і убивників, і розпусних, і чарівників, і ідолопоклонників, і всіх лжеців – пай їхній в озері, що горить огнем і сіркою; то смерть друга» (Од 21, 7-8).

¹⁸ Biguzzi. *Apocalisse*, 154 – 157.

ЦЕРКВА НА ШЛЯХУ ДО РЕАЛЬНОСТІ

Едуард БЕРДНИК, аспірант літургійних наук, філософсько-богословський факультет УКУ

Великий піст – час оновлення, в якому Церква йде до «початку» і читає на своїх богослужіннях книгу Буття, згадуючи, якою була сотворена людина, що вона втратила в гріхопадінні та як Бог відновлював світ і своє спілкування з нею.

Один із дарів Божих людині, в якому вона могла зростати, є дар давати усьому живому властиві йому імена. Ім'я в Біблії – не просто набір звуків, воно нерозривно пов'язане з глибинною суттю того, кого називає. Знати чиєсь ім'я означає розуміти, ким є його носій. В гріхопадінні людина не втратила цього дару, але він був глибоко понівечений. Якщо до того людину можна було обдурити, то тепер вона стала здатною дурити сама і дурити саму себе, втративши бачення того, яким є життя. Людина перестала бачити ясно, а тому думала, що й Бог не побачить її, якщо сховатися між дерев у саду. Спілкування людини з Богом перетворилося на приховування та приховування, як у випадку з Адамом, або й на пряму брехню сина Адамового Каїна, який «не знав», де вбитий ним брат Абель.

Приховування того, що є насправді, це один із чи не найголовніших інструментів диявола, і причина цього – глибока безглуздість його дій. Повстання проти всемогутнього Бога має стільки ж шансів на остаточний успіх, як спроба Адама сховатися в кущах від того, хто охоплює собою все творіння. Тому єдиний шанс диявола на перемогу в окремій людині – отримати її згоду бути обдуреною, засліпленою і, врешті, згоду цілком прийняти спотворену реальність світу.

Той, хто цієї спотвореної реальності не прийняв ні на йоту, це Ісус із Назарета – людина, яка цілком довірилася Божій силі, не повіривши в силу диявола. Тому одне з імен Ісуса – Істина. В Церкві, яка є Тілом Ісуса Месії, стоїть завдання зростати у досконалості, в розрізненні добра і зла (Євр. 5, 14) та сповідувати Істину.

Реакція на війну

Розрізнення між добром і злом – справа складна, та у випадку терористичної війни, яку розпочала росія проти України, як видається, немає простішого, аніж побачити, хто творить зло, назвати його ім'я. Засудження російської агресії хоч і не є тотальним, та багато країн одразу задекларували, на чиєму боці перебувають та чим готові жертвувати заради поразки росії, у тому числі розриваючи стосунки з росіянами, які прямо й безпосередньо причетні до зла.

Винятком у цьому процесі стали «традиційні Церкви». За три тижні війни ні Папа Римський Франциск, ні Вселенський Патріарх Вартоломій прямо не назвали Росію агресором, хоч і закликали багатьма способами до миру і potwierдили неприпустимість війни. Окрім того, відкрито не дали жодної моральної оцінки діям предстоятеля РПЦ патріарха кіріла, який, не криючись, багатьма способами підтримував війну росії проти України. Натомість Папа Франциск зустрівся онлайн із російським патріархом і висловив упевненість в неможливості існування справедливої війни, а Патріарх Вартоломій назвав лицемірним той факт, що деякі церковні достойники уникають засудження війни в Україні, та висловив упевненість, що Церква має пророчо засудити диявольські дії, які руйнують мир.

Навіть українські Церкви, хоч одностайно і назвали росію агресором, жодного разу не засудили російського патріарха прямо, назвавши його ім'я. Найчіткішою наразі є позиція Православної Церкви України, синод якої 21 березня зазначив, що «Російська Православна Церква через своїх керівників фактично підтримала агресію і є одним з її натхненників». Також предстоятель ПЦУ Митрополит Епіфаній перестав поминати за богослужінням серед інших предстоятелів ім'я російського патріарха кіріла. Невідомо, що це мало б достеменно означати, адже Блаженніший від початків не проговорив цієї дії та не пояснив її значення.

Узагалі бачимо, що однією з особливостей Церков є те, що вони важко

знаходять властиві імена для речей, взагалі уникають імен. Війна лише висвітлила цю проблему, але аж ніяк не породила її. Яскравою ілюстрацією «відставання» українських Церков у називанні речей своїми іменами порівняно зі світськими структурами є стан питання щодо календарної реформи.

Ігнорування реальності

Немає нічого більш наочного, аніж рух планет. Небесні світила сотворені Богом. Людина, вивчаючи їхній рух, приходять до знання про існування закономірностей всесвіту, таких, для прикладу, як сонцестояння.

Календар, який використовують Церкви України, є критично застарілим і розходиться з реальністю вже на 13 днів. Українські Церкви «нехтують» небесними світилами, стверджуючи, що сьоме січня – це насправді двадцять п'яте грудня. Існування цієї ситуації можливе лише тому, що в мисленні Церков є речі, важливіші та нагальніші, аніж реальність. Утім, ігноруючи рух небесних світил, ми можемо «бути спокійні», бо вони не впадуть нам на голову. Натомість бомби вже падають...

Через вогонь бомбардувань у Церкві може пройти тільки те, що має в собі реальність смерті та нового життя Ісуса. Багато що доведеться відбудовувати з руїн. Саме тут криється питання критичної важливості: чи зможуть Церкви в Україні бачити духовну руйну так само чітко, як фізичні руйнування? Зупинимось лише на трьох аспектах, які належать до осердя життя Церкви і не можуть бути «перекладені» на установи світські. Це Євхаристія, молитва і Святе Письмо. Погляньмо, що відбувається з ними у зіткненні з війною.

Євхаристія

Євхаристія – це подяка і дар єдності в Христі. Причастя Тіла і Крові були настільки важливими в Церкві перших віків, що тим вірним, які не могли бути присутні на Євхаристії, причастя приносили додому диякони (див.: *Юстин Мученик. Перша*

Апологія). З часом богослов'я Євхаристії змінилося настільки, що присутність людей, а тим паче їх причастя, стали річчю глибоко другою.

Лише у XX столітті почалось «євхаристійне відродження», яке мало б повернути властиве Євхаристії значення в життя вірних. Дійшло аж до того, що в Римо-Католицькій та унійних Церквах постав виклик «євхаристійної монокультури», коли Євхаристія, замість того щоб бути вершиною і джерелом християнського життя, перетворюється на єдину його форму. Водночас попри колосальну увагу до Євхаристії пандемія і війна показали, що участь в «одному Хлібі» вірних так і не стала засадничою цінністю «Служби Божої».

В часи розділення пандемією українські Церкви не стали шукати єдності у Євхаристії, закривши храми для вірних. Повернення до давньохристиянської практики принесення причастя в доми вірних та роздавання запасних дарів, якими вірні могли б причаститися навіть за відсутності священника чи диякона, не відбулося. Єдиний пропонуванний варіант «участі» – перегляд літургії в режимі онлайн. Після завершення активної фази пандемії декілька знайомих мені християнських сімей не повернулися до храму, адже не до кінця зрозуміло: якщо причастя не є важливим у часі пандемії, то чому воно має бути важливим після неї? Пропозиції щодо того, як вірні могли би причащатися в таких критичних обставинах, обговорювали тільки у вузькому колі, вони не мали дієвого наслідку для свідомості Церков.

Відсутність осмислення цього виклику призвела до того, що й під час війни, коли діє комендантська година і заборона виходити зі своїх помешкань може тривати днями, бачимо, що причастя вірних від «одного Хліба» знову не розглядається як цінне діяння Церкви та її турбота про вірних у часи найтяжчих випробувань, які ті можуть пережити в своєму житті.

Деклароване Церквою в останнє століття центральне значення Євхаристії у житті християнина і фактичне нехтування її значенням зараз показує розрив між реальністю і тим, як Церква бажала б себе бачити. Усвідомлення цього розриву могло б стати новим етапом переосмислення значення Євхаристії в житті Церкви.

Молитва

Під час війни є потреба в діях, а тому особливо гостро постає питання, чим є молитва, якою є її дія і, зрештою, як молитися під час війни, чому молитися саме так. Жодна з українських Церков не запропонувала після місяця війни цілісної відповіді на ці питання. Натомість відповідь, на яку мусить зважати принаймні УГКЦ та на яку звернув увагу весь світ, запропонував Рим через постанову Папи Франциска присвятити Серцю Марії Україну та росію.

У цій постанові Україна та росія ввіряються Богородиці задля допомоги їй народам жити у цілковитій віддачі себе Богу так, як це зробила Богородиця. В тексті молитви, спільної для росії, України та всіх інших країн, бачимо прохання про покаєння, адже ми «замкнулися в націоналістичних інтересах [...] підживлювати агресію, придушуємо життя та накопичуємо зброю, [...] втратили людяність, зруйнували мир», тому «Український народ та російський народ, які вшановують Тебе з любов'ю, прибігають до Тебе, [...] ми, о Мати Божа і наша, урочисто ввіряємо і присвячуємо Твоєму Непорочному Серцю себе, Церкву і все людство, а особливо Росію та Україну».

У посвяті жертва і нападник не лише поєднані, а й ототожнені, а це означає повну відмову від розрізнення тих, що чинять добро та коять зло. Близьким до цієї молитовної позиції є заклик московського патріарха кіріла молитися за «Святую Русь» Канон молебний до Пресвятої Богородиці.

Він є загальною покаєнною молитвою, і тут ми бачимо, що відсутність розрізнення була не тільки прийнята патріархом росії, а й роз-

винута, бо Україна і росія названі разом «Святою Руссю». Чи притаманний такий спосіб молитви українським Церквам під час війни? Хоч ми наразі й не маємо богословського осмислення того, як молитися в часі війни, але, поглянувши на офіційно затверджені тексти молитов (або принаймні виголошені предстоятелями Церков), бачимо, що навіть найзагальніша молитва «за мир», прийнята в УПЦ МП, закликає благословення Боже лише України, не згадуючи росію. Молитви ж ПЦУ та УГКЦ мають виразну згадку про прохання перемоги для українського війська. Ця спільна риса простежується не лише в молитвах пред-

стоятелів, а й у молитві народу – що православного, що греко-католицького, серед якого під час війни особливо поширеним стало моління псалтирем, хоча до цього й не закликав жоден предстоятель.

У псалмах молільник спілкується з Богом безпосередньо, звіряючи Йому найпекучіші питання серця і прославляючи Бога так, ніби Він уже дав відповідь. Однією з центральних за «пекучістю» тем моління псалтирем є панування грішника, від якого праведний просить порятунку і перемоги Божою силою. Ці моління праведного у відповідь на несправедливість настільки сповнені люті, що однією з класичних та обгово-

рюваних у звичний час «проблем», пов'язаних із молитвою псалмами, є їхня жорстокість. Оминути цей факт жорстокості псалмів намагалися багатьма способами, але те, що становило проблему в мирний час, стало її розв'язанням у часі війни. Розпачливий, сповнений гніву крик псалмопівця до Бога став суголосним та природним для українців, що переживають жахіття війни. Гранична правдивість псалмів у розділенні між темрявою і світлом, праведним і несправедливим та заклик до Бога втрутитися стали джерелом надії.

Святе Письмо як висновок

Псалми – це не лише «пісненик воюючої Церкви», а й частина Старого Заповіту. Великою мірою цей ефект суголосся та реакції «впізнання» досвіду псалмів поширюється на весь Старий Завіт. Традиція читати старозавітні писання під час Великого посту органічно збіглася з початком війни. Але навіть якби війна припала на будь-який інший час, звернення до Старого Завіту було б необхідне, адже він сповнений історії воєн, у яких Бог стає на бік пригнобленого і невинного.

Відкритість на Бога, який тут і зараз воює разом з нами, страждає з нами, вмирає з нами і навіть вбиває разом із нами, скандальна. Скандальною для мене особисто і скандальною для тих, що не тлумачили єдність Старого і Нового Завіту з усією серйозністю.

Уважність, відкритість та чуйність до того, що відбувається тепер в Україні, здатна навчити нас читати Святе Письмо інакше. Настільки інакше, що цей досвід може стати «вододілом» між українським та російським богослов'ям, яке було пов'язане багатьма узами. Як ми бачили на прикладі молитви, досвід жертви й агресора відрізняється. Досвід несправедливого і тотального зла, пережитий народом в усвідомленні реальності потуги Божої присутності, є прихованим скарбом. Розпізнати і відкрити цінність цього скарбу – справа Церкви в часі війни та після неї.

БЛАЖЕННІ ВИ, ХТО НЕ РОЗЧИНИЛИСЯ У СВІТІ

о. Юрій БЛАЖИЄВСЬКИЙ

Реалії війни диктують свої правила поведінки. Від її початку нас уже майже перестали жахати кадри трупів, особливо якщо це окупанти. Співчуття розчинилося в пережитому болю, «як написано: *За тебе нас увесь день убивають, уважають нас за овець, призначених на заріз*» (Рим 8, 36).

Що гірше, дехто почав відчувати жагу помсти і навіть радисть, коли бачить убитих ворогів. Що мало розчинитися в нашому серці, яка перегородка зникнути, щоби ми з цим погодилися? А може, це ми розчинилися?

Є таке порівняння, яке в тій чи тій формі звучало перед війною на різноманітних проповідях і реколекціях: християнин не має розчинитися у світі. Сьогодні цей вислів набуває ще більшої глибини, вирає несподіваними барвами. Ми зіткнулися з небаченою вже трьома поколіннями жорстокістю. Але вона – також світ. Ми про це забули, заколинали себе, адже надворі ХХІ сторіччя – але той світ такий. Світ у тому значенні, в якому це слово вживається у Біблії. На щастя, це не весь всесвіт, не вся земна куля, лише опанована противником-сатаною частка. І ця частка, «світ», така.

«Усе це на нас нагрянуло, хоч ми тебе й не забули, і не спроневірилися союзові твоєму, і не відвернулося серце наше, і не зійшли з твоєї стежки стопи наші, коли ти розтер нас на місці шакалів і вкрив нас тінню смерті. Коли б ми забули ім'я нашого Бога і простягали руки наші до чужого бога, то чи Бог про це не дізнався б? Таж він знає таємниці серця. Таж через тебе нас убивають повсякчасно і, як овець, що на заріз, нас уважають. Устань! Чому спиш, Господи? Прокинься! Не відкидай навіки! Чому обличчя твоє ховаєш, забуваєш

наше горе й гніт наш? Душа бо наша у поросі простерта, до землі прилип живіт наш. Устань нам на допомогу і визволь нас твого милосердя ради» (Пс 44,18-27).

Саме ці слова цитує апостол Павло в посланні до Римлян, коли у восьмому розділі пояснює, що все створіння в надії очікує оновлення. А разом із тим і на прославу вибраних Божих, яких уже ніщо не розлучить із Христом. Як наречену від Нареченого вже ніщо не відділить – і вони разом лягають та разом прокидаються, разом ідуть до шлюбної кімнати. Шлюбною кімнатою Нареченого, Христа, є Голгофа, Його ложе – хрест. А Його нареченою є ми, Церква, Божі вибранці, улюблені Його серця. Це з нами Він лягає, засинає сном смерті в Маріуполі, Харкові та Бучі. Щоби разом із нами прокинутися оновленими у Воскресінні.

Тож горе нам, якщо не поляжемо з Ним. Бо тоді ми все одно поляжемо, але не встанемо. Горе нам, якщо розчинимося в світі, а не в Нареченому і Спасі наших душ, якщо розчинимося як невірний коханець чи коханка в нічних сутінках, тікаючи зі шлюбної кімнати в оманливе незнане.

Як нам не розчинитися? Як нам не зрадити любов Божу? Як нам дати свідоцтво своєму християнству у випробуваннях? *«Мені бо так здається, що Бог поставив нас, апостолів, останніми, немов призначених на страту; ми бо стали видовищем і світові, й ангелам, і людям»* (1 Кор 4, 9). *«Очі всіх у синагозі були пильно звернені на нього»* (Лк 4,20). І на нас сьогодні вони звернені також: *«І він почав до них говорити: Сьогодні збулось це писання у вухах ваших»* (Лк 4, 21).

Виставлення нас на видовище всьому світу є посланням багатьом людям. Так, це вже їхній клопіт і від-

повідальність, щоби його відчитати. Але це є посланням і до нас. Скажу так: ця війна є також посланням. Напевно, є багато компетентних голосів, які зможуть дати вичерпні, глибокі коментарі. Я ж лише хочу торкнутися поверхні, на яку, втім, ми зазвичай не звертаємо уваги. Найбільш очевидний вимір віри – це комунікація, послання Бога до нас, до світу, до інших. Але ми найменше часу приділяємо розважанню саме над цим аспектом християнства.

Війна зі сенсом

Отже, до головного повідомлення в нашому житті, яким є віра, сьогодні долучається інше, конкретніше, конкретне аж до болю, яким є війна. Суть послання – в його сенсі. Якби не було сенсу, то й послання, повідомлення було б непотрібне. Так – шепіт вітру, стрекотіння коників серпневої ночі...

Віктор Франкл у своїй книзі «Людина в пошуках справжнього сенсу» описує свій досвід перебування в нацистському концтаборі. Там він навчився простої істини – вижили не найсильніші, а ті, що шукали і віднаходили сенс у ситуації, до якої потрапили. Навіть якщо ця ситуація є повним жахіттям, як концтабір. Як ця війна. І наступний його висновок – виявляється, кожна людина відкривала якийсь свій особистий сенс у подіях довкола. Не існує універсальної академічної відповіді. Адже життя кожного настільки неповторне, що його серцевина, сенс цього життя є напрочуд індивідуальним. Сенс життя не вміститься у партійні лозунги чи пропагандистські плакати, бо це сенс твого життя і лише ти здатен його відчитати.

На питання, який сенс має все це, ці смерті, ці руйнування, ця війна, очевидно, є декілька відповідей, і всі

вони правильні. Є правильна відповідь з точки зору державності нашої країни – це справжня війна за Незалежність, тобто за існування України. З точки зору історичних процесів – це завершення деколонізації Європи і смерть останньої європейської імперії. З точки зору громадянського суспільства – це остаточний вибір і усвідомлення національної ідентичності колись аморфної маси населення експериментальної республіки. І є ще безліч правильних відповідей. Їх стільки, скільки людей. Для когось сенсом стане віддати своє життя воїна, рятуючи інших. Для когось сенс цієї війни в тому, що Бог підготував його чи її віддати – виразити – свою майстерність лікаря, рятуючи інших. Для ще іншої людини – пожертвувати своїми докорами сумління і поїхати, рятуючи від війни своїх дітей. Серед мільйонів відповідей є також одна твоя. І вона правильна, якщо дозволяє тобі нарешті відкрити сенс цієї війни для тебе.

Так працює комунікація. Так влаштоване повідомлення: ти маєш відкрити його сенс. Чи це буде звук чайника, що закріпив воду, а чи війна, яка почалася у XXI столітті. Інакше цей момент минеться і не залишить після себе нічого, крім пустки. Спробуй почути повідомлення, шукай його сенс, пам'ятай, що цей сенс так само індивідуальний, як і ти сам.

Намагаючись відчитати послання, ми пам'ятаємо про власну ідентичність. Наша ідентичність – християнство. Тож як не розчинитися християнинові у світі? Дуже просто – не користуватися заготовленими шаблонами відповідей. Світ пропонує свою інтерпретацію подій, намагатиметься «ощасливити», «освятити» тебе нав'язаними відкриттями сенсу війни. І не тільки війни. Світ має заготовки про сенс любові (лише насолода), життя (чи народжувати, маєш вирішувати тільки ти), смерті (краще б йому вже не мучитися)

тощо. І для війни також він має шаблони. Але пам'ятай: тільки ти можеш відкрити справжній сенс подій у своєму житті!

Щоби розібратися в сенсі повідомлення, можна пройти через три на позір прості твердження.

1. Ця ситуація – повідомлення від мене самого

Саме так. Кожна ситуація є повідомленням від мене мені ж. Ми постійно провадимо внутрішній діалог. Біда тому, хто майже ніколи не ставить собі запитань: він існує на цьому світі як рослина, «перемелюючи» день за днем без жодного сенсу. Біда й тому, хто так захопився внутрішнім діалогом, поринув у себе, що втратив контакт із довколишньою реальністю. В обох випадках біда ще й тим, що поруч.

Але здорова людина має віднаходити час на важливий діалог зі собою. Ставити собі питання: чому я тут? Що я збираюся робити? Навіщо? Чого я прагну? Чи це добре? Які будуть наслідки? Чи це точно те, чого б я хотів? І так далі.

А ще важливо прислухатися до невербальних повідомлень, які ми

надсилаємо собі ж, наприклад емоції. Конче необхідно знаходити час, щоби сісти і прислухатися до себе: що я відчуваю саме зараз? Спробуй назвати цю емоцію. Послухай ще і спробуй ще раз, але вже точніше. Врахуй відтінки. Спробуй бути

максимально точним, добери відповідне слово. Побудь трохи з цим відкриттям. Ти здивований. Ти зараз сумний. Ти зараз нажаханий. Або, може, просто переляканий? Чи краще сказати, що боїшся? Вже чуєш різницю? А може, саме зараз ти радісний. Чи збитий з пантелику. Може, ти в скорботі.

Тепер погодься з цим. Дозволь собі не тільки відчувати цю емоцію, але й прожити її. Хочеш плакати? Плач. Сміятися? Ну ж бо, не стримуй себе! Проживи це. Порозмовляй зі собою. Не ігноруй себе. Навчися, врешті, слухати – слухати себе справжнього, в першу чергу.

А тепер запитай себе у відповідь: чому я зараз переживаю цю емоцію? Звідки вона прийшла? Що стало поштовхом? Де та мить, у якій я звернувся до себе почуттями? Відкрив, запам'ятай, зроби висновки.

Святий Іван Касіян, один із засновників монашества в Західній Європі, у молодості поїхав жити з монахами до Каппадокії (сучасна Туреччина). І одним із найбільших його вражень було те, що кожен монах носив на поясі невеличку книжечку. Що б він не робив – пропонував грядки, переписував книгу, рубав дрова – інколи переривався, хутко діставав книжечку, щось у неї записував і відтак знову повертався до роботи. Іван запитав настоятеля, що це брати там записують. Виявилось, що так вони збирали всі думки, емоції, бажання (те, що Іван та його сучасники називали порухами серця), щоби ввечері у своїй келії сісти, перечитати, проаналізувати, подумати, подякувати, можливо, щось у собі змінити.

Отож потрібно жити тут і тепер, не втрачаючи послань від себе собі. І не тільки від себе.

2. Ця ситуація – повідомлення від інших

Щоби зрозуміти інших, маємо не тільки слухати, а ще й чути. Це називають активним слуханням. Тобто не задовольнятися тим, що прозвучало. Поставити собі запитання, як колись учителька в школі, що саме хотів сказати автор. Ти впевнений, що це саме те, що ти почув? А може, твій співрозмовник просто невдало висловлює свої думки? Або свідомо маніпулює? Або, навпаки, сказав чи сказала саме те, що думає?

Інформаційна гігієна дозволяє нам не потонути в потоках інформації. Є сучасний англomовний термін *infobesity*. Дослівно він означає «інформаційне ожиріння». Як багато сучасних людей безконтрольно і без розбору їдять усілякий непотріб у гігантській кількості, так ще більше народу споживає інформацію. Ми не розраховані на це, ми цього не витримуємо, тим більше якщо перебуваємо в граничній ситуації війни. Саме тоді, коли треба діяти, наша продуктивність сильно знижується, бо ми годинами гортаємо стрічку новин чи перемикаємо канали, щоби вкотре почути чи побачити вже відоме. Тому в усьому треба мати міру. Особливо тоді, коли твої дії можуть мати більшу цінність, аніж у звичайний час.

Але ми не тільки втрачаємо час, коли душимо себе інформацією, ми втрачаємо й духа. Краще помолитися, аніж із червоними від перенапруження очима і далі пасивно сидіти годинами, наче загіпнотизовані, біля екрана. Бо саме так християнин розчиняється в світі, навіть у мирний час. І розчиняється не тому, що починає бути поганим, злодієм, крадієм, корупціонером тощо. Ні, він просто оточує себе стіною шуму, гамором, за яким не чує ні себе, ні Бога. Він стає байдужим до будь-якої комунікації, навіть до інших, яких начебто слухає. Класичний приклад: через соцмережі, придумані для покращення

спілкування, ми майже перестали спілкуватися зі своїми рідними, стаємо байдужими, «літеплими».

Виростає терня і глушить кожне слово. Стіна білого шуму. Цілий день. Зауважте, наскільки ми зараз боїмося опинитися в тиші. Ми вже розчинилися в світі, і не тільки як християни. Ми навіть не можемо сказати, а де ж отой Я.

3. Ця ситуація – повідомлення від Бога

Суттю духовного життя є чинити Божу волю. *«Зійшов я з неба не для того, щоб волю власну чинити, а волю того, хто мене послав»* (Ів 6,38). Справді, Христос зійшов з неба, щоби чинити волю Отця. Але спочатку її треба пізнати. І нам треба пізнати її.

Що драматичніша ситуація, то легше нам вимовляти «з нами Бог!». Дещо самонадіяно це стверджувати. Відповідні слова більше схожі на те, що ми Його інформуємо про нашу волю, яку Він має виконати. Але Бог, натомість, противиться гордим і підносить смиренних.

Ситуація війни, в якій перебуваємо тепер, ще раз показує зблизка, хто є до вподоби Богу. Погляньмо на біблійних воїнів: Давид перемагає Голіафа, Юдита – Олоферна, Естера – Амана, Гедеон – амалекитян... Давид є молодшим сином і недосвідченим юнаком, не здатним навіть поворухнутися в зброї дорослого чоловіка. Він – малий. Юдита є молодою вдовою. За старовірськими мірками це менше, ніж ніщо, адже вона не має навіть дітей, які могли б заступитися за неї в майбутньому. Вона – мала. Естера є дружиною східного царя, по суті, частиною розкішного інтер'єру, яка не може навіть побачити свого чоловіка, якщо той не покликав. Вона – мала. Гедеон є юнаком на млині, морально забитим, із комплексом меншовартості, з рабською психологією. Він також є малим.

Але всі вони перемагають. Як? Роблять це, не приймаючи умов двобою, які висуває сильніший противник, не наслідуючи світ, ні. Вони залишаються малими. Вони мають

сміливість не тільки стати до бою, а й зберегти свою малість, не вирости силою. Таким чином, вони повністю покладаються на Бога, а не на свої здібності чи сприятливі умови. І перемагають.

Чому ж тоді малі перемагають? Це не ще один хитрий трюк, якийсь парадоксальний закон природи. За всіма ознаками вони мали програти, їхня перемога є статистично неправдоподібною. Проте вони перемагають не тому, що є якась причина або пояснення цього. Просто кожен із них, перед тим як стати до бою, питає Бога про Його волю. Шукає цієї волі. І послідовно її виконує.

Велике питання малої людини

Яким є послання від Бога до мене саме сьогодні, саме в цій ситуації? Це питання, на яке здатен лише хтось малий. Великий у більшості випадків буде просто діяти за злагодженою схемою, адже вона спрацювала вже «сотню разів». Не треба шукати Божої волі, якщо переді мною ще одне рутинне завдання. Це логіка великих. Треба шукати Божої волі у всьому, малому чи великому. Ось логіка малих.

Господь воплощується як малий. І Він «не виростає»: 30 років про Нього нічого не чути. Він також, як інші, стає в чергу до Хрещення на Йордані. Він не має де голови прихилити в роки свого проповідництва. Він угинається і падає під хрестом. Він же займає місце між розбійниками на шибениці. Христос був похований у чужому гробі як найменший серед малих. Він воскрес без фанфар, огорнутий лише тихою радістю поранку.

Саме тому Христос «не розчиняється». Йому це вдається, бо Він – не з цукру. Він не підходить до середовища поважних, серйозних людей, зацикленних на величі – своїй чи інших. Він малий. Він – не від світу цього. Він такий, як і ми, якщо у Його смерть хрестилися. Бо хрещення – це смерть великої людини в мені. І блаженний я, якщо стану на похороні своєї величі, бо лише тоді я не розчинюся в цьому світі.

НАЇВНІСТЬ ПАЦИФІЗМУ ТА ПРИНЦИПИ ВЕДЕННЯ СПРАВЕДЛИВОЇ ВІЙНИ

о. д-р Юрій ЩУРКО, декан філософсько-богословського факультету УКУ

Хочу зазначити, що уважніше я читав Новий Завіт, то більше звільнявся від наївності пацифізму. Мене також заторкнула дуже поширена теза про те, що Ганді та Мартін-Лютер Кінг визначені пацифістами як приклади тих людей, котрі привели до масштабних змін ненасильницьким спротивом. Справді, ми можемо захоплюватися сміливістю та внутрішньою силою обох названих великих діячів. Однак тут, напевно, варто зазначити, що ненасильницький спротив Ганді та Кінга досягнув успіху лише тому, що уряди, до яких вони зверталися, були досить гуманістичними та краще поінформованими про біблійні цінності, аніж величезна кількість інших безжальних режимів упродовж всієї історії на всій земній кулі. Для тих же мільйонів людей, яким довелося жити в умовах жорстоких і безпринципних тоталітарних режимів, як-от радянський чи китайський комунізм, це можуть бути оманливі моделі для наслідування. У цих системах такі світочі, як Ганді, Кінг та їхні послідовники, просто «зникли» в середночі, і більше ніхто ніколи про них би не чув. Тому я не можу сьогодні уявити більш ніж один виступ Ганді або Кінга десь у Північній Кореї чи сучасній Росії.

Мир потрібно захищати

Прагнення миру вкрай важливе, бо в цьому полягає наше християнське покликання, але ми повинні також усвідомлювати, що мир потрібно захищати. Саме тому ні автори Нового Завіту, ні християни впродовж історії не були антимілітаристами. Християни часто ста-

вали мужніми та відповідальними воїнами: наприклад, історик Церкви Євсевій згадує, що «*під час війни Марка Аврелія (161 – 180 рр.) із германцями християнські солдати вимолювали воду*»; зі свідчень на надгробках довідуємося, що в часи Діоклетіана (284 – 305 рр.) християнські солдати брали участь у війнах в Сирії та Вірменії. Послідовники Христа ніколи не сприймали війну чи насильство як щось цілком нормальне, тому докладали усіх зусиль, щоби застосування сили було лиш інструментом для збереження життя людини та захисту її гідності. Саме тому імператор Костянтин Великий подбав про припинення гладіаторських боїв, заборонив залишати напризволяще дітей, провів сегрегацію чоловіків та жінок у в'язницях, започаткував харитативні місії, але попри це християни також були воїнами-захисниками. Щойно пізніше з'являються голоси деяких науковців та мислителів, які, живучи в захищеному та комфортному західному суспільстві, досить лицемірно, в кращому разі наївно, починають проголошувати пацифістські ідеї. Наприклад, Джон-Говард Йодер (John Howard Yoder) скористався анабаптистською середньовічною перспективою, згідно з якою християнське домінування в культурі Римської імперії представлялося негативно і з доволі гострою критикою Костянтина Великого.

Проте, вже починаючи від доби Костянтина, святий Авросій Медіолянський (340–397 рр.) та його учень святий Августин (354–430 рр.) говорили про принципи справедливої війни. Пацифізм як світогляд-

не мислення почав домінувати в Європі після Першої світової війни, однак тоді ніхто з мислителів чи політиків, зокрема британський прем'єр-міністр Невілл Чемберлен,

які були переконаними пацифістами, у 1930-их та 1940-их роках не змогли запобігти безчинствам Сталіна і Гітлера. Німці тоді дуже швидко захопили Чехословаччину та Польщу. Що більше, через пацифістські настрої, які виникли у Франції з огляду на те, що в Першій світовій війні вона втратила 1,3 мільйона осіб, німці, які мали значно меншу армію, завоювали

тала в насильство, були випрацювані так звані принципи справедливої війни, серед яких три перші найважливіші, а чотири наступні дещо поміркованіші, але ніяк не можуть усунути три перші.

Принципи справедливої війни

1. Передусім для війни повинна бути справедлива причина – са-

вати самооборону гарантоване статтею 51 Статуту ООН. Агресія має таке визначення: «Застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави» (резолюція 3314 Генеральної Асамблеї ООН 1974 року).

2. Також для війни завжди повинен бути справедливий на-

Фото: Макс Левін

Селище Бородянка Київської області

Францію за два тижні й думали зробити те саме з Великою Британією. Тож для того, щоби вижити, потрібно протистояти збройній агресії. А щоб оборона не перерос-

мооборона та захист; засуджується будь-яка неспровокована агресія. Отже, війна рашистів з Україною – безпідставна, несправедлива та аморальна. Право держав здійсню-

мір/мета – забезпечити справедливий мир для всіх сторін (помста, завоювання, економічна вигода, підпорядкування неприпустимі). Однак рашисти хочуть знищити

Україну як державу, бо не визнають існування українців як нації. Крім того, всі їхні зусилля спрямовані на те, щоби змінити в Україні політичний устрій та, зруйнувавши інфраструктуру, повністю підпорядкувати собі країну.

3. Тільки законна влада, тобто тільки держава або законний уряд має право ініціювати війну (ніколи особи, партії). Проте рашистами керує тоталітарна влада, яка не змінюється роками і називає війну «спеціальною операцією», отже, не можна визнавати законними та цивілізованими рішення цього «уряду».

4. Четвертий принцип полягає в тому, що війна – це завжди крайній/останній засіб. Війна можлива тільки тоді, коли переговори, арбітраж, компроміси та інші шляхи зазнали поразки; як раціональне створіння людина зобов'язана, якщо це можливо, приймати рішення на основі здорового глузду та законів, а не сили. Рашисти розуміють переговори тільки як нагоду для капітуляції України, бо взагалі не визнають за нами права вибору свого шляху в історії. У переговорах з рашистами не працює ані нормальна людська логіка, ані прийняті світовою спільнотою етичні принципи.

5. П'ятий принцип наголошує на захисті цивільних: позаяк війна є офіційним актом уряду, воювати можуть тільки ті особи, які є офіційними представниками уряду, цивільне населення не повинне піддаватися атакам. Проте Буча, Ірпінь, Чернігів, Маріуполь та інші українські міста, по яких рашисти стріляють ракетами, є місцями геноциду українського народу, який супроводжується тортурами, мародерством і гвалтуваннями у таких масштабах, що зловісно відлунюють до звірств нацистів у Другій світовій війні.

6. Шостий принцип – обмежена мета/завдання: метою справедливої війни є мир, а не цілковите руйнування ворожого народу, економіки чи політичних

інституцій. Рашисти, натомість, хочуть знищити наш народ, повністю зруйнувати економічну інфраструктуру та усунути уряд, щоб на його місце посадити свій, маріонетковий. Так вони зробили на окупованих територіях Луганської та Донецької областей України: незгідні вбиті, економіка знищена. Так вони чинили й поза Україною, як-от у Придністров'ї та Абхазії. Проте їхнє бажання знищити українців настільки нав'язливе, що інакше, як сатанинським опануванням цілого російського народу, це назвати не можна.

7. Сьомий принцип наголошує на обмежених/пропорційних засобах: озброєння та сила повинні бути зведені до визначеної необхідності, щоби відбити агресію та зупинити майбутні атаки, тобто забезпечити справедливий мир. Проте рашисти не воюють з нашими військовими – вони знищують цивільних, використовуючи кожную нагоду і будь-які засоби, зокрема заборонену міжнародними угодами зброю. Мета війни – геноцид українців.

«Не можна зупинити агресора, умиротворюючи його»

Отже, в контексті принципів справедливої війни варто розрізняти «силу» (*force*) і «насильство» (*violence*). Всяке насильство є силою, але не всяка сила є насильством. Для того, щоби вижити, українці повинні застосовувати силу, керуючись при цьому справедливістю та любов'ю до ближнього (Лев 19, 18) і навіть ворога (Мт 5, 44); мета застосування сили – відновлення миру. Змагаючи до миру, ми повинні усвідомлювати, що існують цілі народи, опановані сатаною, як-от сучасні росіяни, які прагнуть знищити або як мінімум підпорядкувати все навколо. Зло реальне, тому ми не можемо реагувати на нього наївно. Ніколас-Томас Райт, роздумуючи над наявністю в Біблії текстів, які гостро реагують на прояви зла у світі, каже:

«Частиною нашої реакції на так звані «Псалми прокляття» є те, що ми думаємо, що сучасний світ здебільшого вирішив проблему зла. Псалми несподівано порушують це питання і говорять: «Ні, зло є реальним, і деякі люди настільки зіпсовані, що ми просто повинні бажати суду над ними».

Зіткнувшись із брутальною силою зла, дуже багато мислителів усвідомили наївність пацифізму. До них належить і хорватський протестантський богослов Мирослав Вольф, який пише: *«Вважаю, що військова відповідь може бути доречною в разі неприпустимої агресії. Я перейшов від пацифізму мого дитинства й ранньої зрілості до позиції, яку зараз приймаю, поширюючи обов'язок любити свого ближнього, коли його життю загрожує третя сторона... Вважаю, що я не настільки далекий від теорії справедливої війни, як думав».*

Президент УКУ, Філадельфійський митрополит УГКЦ у США Борис Гудзяк в одному зі своїх інтерв'ю ще після Революції Гідності сказав, що Церква не може мовчати в часі війни: *«Коли є брехливе свідчення, Церква має вказувати на це».* Блаженніший Святослав також в одній зі своїх промов після Революції Гідності стверджував: *«Не можна зупинити агресора, умиротворюючи його, ідучи на поступки. Не можна домовитися з агресором. Його можна тільки зупинити. Зі злочинцем не розмовляють, а хапають його за руку!»* Усі вісім років українці говорили про це «занепокоєному» та «стурбованому» західному світові.

Коли ж росія знову віроломно вторглася на нашу землю 24 лютого, українці повстали, і це вказує на те, що ми хочемо жити і будемо жити! Тепер настав найвищий час для того, щоби світова спільнота ще більше активізувала свою діяльність, а ми могли зберегти життя невинних людей та врятувати світ від сатанинського знищення.

КОЛИ ГРИМЛЯТЬ ГАРМАТИ...

д-р Олег ТУРІЙ, проректор УКУ,
директор Інституту історії Церкви УКУ

*«Живе лиш той, хто не живе для себе,
Хто для других виборює життя»*
Василь Симоненко

В умовах повномасштабної російської війни проти України, в час, коли ми відстоюємо свободу і саме право на життя мільйонів людей, захищаючись від путінського «остаточного вирішення українського питання», не можна навіть уявити, щоби хтось, хто вважає себе українцем (безвідносно до етнічної приналежності чи мови спілкування), залишався осторонь. Навпаки, маємо тисячі, десятки тисяч прикладів, коли перед лицем новочасного Зла кожна людина – як українці, так і сини та дочки інших народів – шукає своє місце у цій боротьбі, прагне використати Господній талант так, щоб допомогти Добру і захистити світ від чергової спроби кинути його у прірву ненависницьких ідеологій. Відомо, що сон розуму породжує чудовиськ. Тоталітарні системи вимагають крові, хочуть людських жертв для свого підживлення. Спротив їм та їх подолання потребує усвідомлення і плекання людської гідності й відповідальності. Ця стаття присвячена ролі інтелектуалів, передусім українських, під час війни.

Ким тепер є інтелектуал

Чи повинні мовчати музи, коли на голови мирних жителів падають бомби і снаряди, а цілями для ракетних обстрілів стають музеї й пологові будинки? Очевидно, ця фраза риторична. Тому відповідь на питання про роль і місце українського інтелектуала в часі війни буде насамперед залежати від того, яке розуміння ми вкладаємо у термін «інтелектуал». У радянський період широко побутувало взятє ще з російських царських часів поняття «інтелігенція». Хоча тоді прийнято було говорити про «трудову інтелігенцію», вочевидь, маючи на увазі, що існує ще якась «нетрудова», яка невідомо чим займається, але в кожному разі є ворожою до «трудового

народу» і панівної комуністичної ідеології. У ширшому світі інтелектуалів ще донедавна окреслювали як «людей розумової праці». Натомість тепер маємо іншу ситуацію. Сьогодні й це визначення не відповідає дійсності, бо переважну більшість працюючого населення в розвинутих країнах становлять люди, які не виконують важкої фізичної праці, а

її все частіше перебирає так званий штучний інтелект. Тобто очевидним стає факт, що сама зайнятість якоюсь розумовою працею аж ніяк не робить її виконавця «інтелектуалом». Отже, в сучасному світі саме це слово має якесь вужче значення, ніж раніше. Натомість завдання сучасного інтелектуала значно більші й відповідальніші, аніж його «колеги» років 100, 50 чи навіть 20 тому. Я спробую означити, що інтелектуали тепер – це люди, які творять і пропонують загалу певні сенси, надають нашому життю смислу, внутрішньої спрямованості та доцільності.

Напевно, що коли стаються такі катастрофи, як війна, роль інтелектуала полягає насамперед у тому, щоби зрозуміти і пояснити, чому і в чому

стався цивілізаційний збій. І справді, це далеко не просте завдання – відповісти на елементарне питання про те, як у Європі знову стало можливим масове кровопролиття, яке всі, у тому числі й самі інтелектуали, уже десятиліттями відносили до назавжди подоланого минулого. Вважаю, що тепер думаючим людям усього світу, а не тільки України (бо те, що сталося, проблема не суто українська) варто прискіпливо аналізувати причини цієї катастрофи, ретельно вивчати, хто і як вигодував того «дракона», котрий так несподівано для багатьох на Заході з'явився на руїнах СРСР після проголошеного «кінця історії». Сподіваюся, такий аналіз допоможе знайти і відповіді на те, як нам цю війну зупинити, якою має бути перемога і як переобладнати майбутній повоєнний світ. Це все питання життя і смерті не тільки України, а всієї людської цивілізації.

Робити все для перемоги

Якщо докладніше зупинитися на ролі сучасних українських інтелектуалів, то вони прямо зобов'язані в умовах цієї війни зробити все, щоби Україна здобула перемогу. Щоби уникнути якихось двозначностей, хочу наголосити, що першочерговим завданням всіх українців є фізичний збройний спротив агресору. І чимало з них сприйняли цей заклик буквально. Маю на увазі тих відомих і ще малознаних, яскравих і перспективних, талановитих і просто геніальних учених, науковців, які зголосилися добровольцями на фронт, щоби зі зброєю в руках захищати рідну землю. Можу назвати й конкретні імена та прізвища з-поміж тих, кого знаю ближче: Антон Дробович – директор Українського інституту національної пам'яті, Іван Патриляк – Київський національний університет імені Шевченка,

Вахтанг Кіпіані та Володимир Бірчак із середовища «Історичної правди», Олег Яськів – проректор з наукової роботи УКУ, наш аспірант Микола Мартиненко, а також мій заступник в Інституті історії Церкви Роман Скакун... На цих та інших подібних прикладах маємо найкраще свідчення того, що такі інтелектуали є людьми, які віч-на-віч з ворогом стали на захист того, про що говорять і пишуть. Їхній чин має бути для нас взірцем. І не стільки тому, що так можна переламати хід війни на полі бою, а насамперед тому, що вони готові ціною власного життя відстоювати ті цінності, які сповідують і репрезентують у своїй науковій діяльності. Ми ж повинні з холодною головою та гарячим серцем щосили підтримувати Україну, підтримувати наші Збройні сили, Нацгвардію, добровольчі батальйони і тероборону – весь фронт спротиву агресору, щоби його зупинити.

Але, крім лінії вогню, маємо ще один фронт. Кажу про подолання того зла, яким є сучасна російська недоімперія на чолі з путінським тоталітарним режимом. Зокрема, про її ідеологію, в основі якої лежить фактично нацистська концепція «життєвого простору» (*Lebensraum*) – якогось «руZZкого міра» та особливої «православної цивілізації», яка виправдовує «війну на знищення» (*Vernichtungskrieg*) і Української держави, і українців як нації. Її носіями є не лише путін та його найближче оточення, не тільки військово-політична верхівка росії... Тому боротьба з цією потугою, вирощеною у тому числі за допомоги багатьох «інтелектуалів» у білих рукавичках і затишних кабінетах, є завданням не лише політиків і військовиків. Це вдовгостроковий перспективі надзвичайно важлива мета, яка стоїть перед українськими мислителями і науковцями. Потрібно зробити все, щоби подібне більше не повторювалося. А це означає, що думати треба вже тепер, як демонтувати всю цю систему брехні й ненависті. Бо справжня перемога над агресором буде тоді, коли ворог з його ідеологією та політикою

буде позбавлений можливості сіяти смертельну отруту в головах людей, а його дії будуть піддані моральному та юридичному осуду. Важко сказати, як і коли це станеться, але нема сумніву, що ми вже сьогодні повинні над цим дуже серйозно працювати, гуртуватися з тими людьми з усього світу, які розуміють необхідність та неминучість депутатизації росії.

І якщо ми вже говоримо про корені та розуміння сутності цієї війни, то серед притомних українських інтелектуалів не було і нема особливих сумнівів або дискусій щодо цього. Аналіз офіційної путінської риторики ще з початку 2000-их років, аналіз дій російської влади у конфліктах, які вона організовувала по всьому периметру колишнього СРСР, надуманий «захист російськомовного населення за межами Росії», а також системне переслідування внутрішньої опозиції, «віншування» своїх же громадян, які виступають за демократію, обзивання незалежних організацій «іноземними агентами» та інші тривожні «дзвіночки» задовго до початку повномасштабних бойових дій дали українцям чітке розуміння того, чим є сучасний російський режим, і головне, чого саме від нього варто сподіватися Україні. Навіть у самій росії лунали голоси про це. Особливо від деякого з тих, кому пощастило вирватися звідти на Захід. Вони з жахом дивляться на те, що зараз діється. Серед них є й такі, що солідаризуються з Україною, навіть допомагають їй у боротьбі з путінською росією, бо розуміють, що її майбутнє, якщо вона його хоче мати, повинно перейти через ті стадії, які пережили країни-зачинщиці Другої світової війни: капітуляцію, демілітаризацію і деідеологізацію. Тільки тоді відкритись шлях для демократичного оновлення росії та надійного забезпечення тривкого миру і колективної безпеки.

Про постмодерн, чесність та відвагу

Паралелі та прямі аналогії в діях путінського режиму з темними і трагічними сторінками європейської історії XX століття були і стають все

більш однозначними та очевидними. Але, на жаль, постмодерний світ і його інтелектуальний істеблшмент, який звик міркувати, що «правди немає, а є тільки різні точки зору», кожна з яких легітимна і має право на існування, не був ні морально, ні інтелектуально готовий до того, що хтось на початку третього тисячоліття просто може відверто брехати, поширювати ненависть і готуватися до війни на державному рівні. Це не вкладалося в жодні, так би мовити, логічні й прагматичні калькуляції, бо ж руйнування і кровопролиття буцімто нікому не потрібні, не вигідні. Тепер усім очевидно, що керівні еліти світу, в тому числі інтелектуали, які творили й обґрунтовували смисли для міжнародної політики, прорахувалися. Це мають визнати і вони самі. З другого боку, нам від цього визнання невелика втіха, бо наше завдання сьогодні полягає не в тому, щоби хтось підтвердив нашу правоту вчора, а щоб у нас було спільне завтра. Наша мета – зупинити і перемогти агресора з його людиноненависницькою ідеологією. І це має бути спільною метою для всіх тих, що поважають гідність і свободу людини, відчувають відповідальність за кожне людське життя, за які нам, і лише нам доводиться тут і тепер платити таку високу ціну. А це означає, що справжню перемогу ми здобудемо лише разом, розвиваючи наявні та плекаючи нові мережі інтелектуальної солідарності, академічного партнерства і духовного побратимства.

Події цієї війни загалом спонукають переглянути весь концепт «постмодерну» і увиразнюють потребу бути чесними, говорити, що є правда, а що брехня, що добро, а що зло. Війна у цьому розумінні є періодом катарсису, коли «півтони» зникають, а вибір стає чітким і однозначним. Коли ти наочно пересвідчуєшся, що є або життя, або смерть, і починаєш розуміти, що одне і друге може бути гідним та достойним або ж навпаки. І ти можеш, мусиш вибрати, на який бік стати, хоча не знаєш ні дня, ні години. Відкритість до сприйняття і прийняття засадничих етичних принципів у такі моменти стає

просто життєво необхідною, бо дозволяє залишатися людиною. Як не парадоксально, робити це в мирних обставинах декому набагато важче.

Що я маю на увазі? Війна завжди супроводжується підсиленням контрастів: увиразнюються чесноти та героїзм і водночас спливає різне шумовиння. Для прикладу, світ у захваті від того, як українці перемагають в кількох разів чисельнішого та до зубів озброєного ворога. Водночас дехто ще й дотепер не наважився назвати агресора агресором, а російську війну проти України і далі іменують «сумною подією», «кризою» чи просто «напруженою ситуацією». Все частіше лунають голоси, що, мовляв, санкції проти росії «надто жорсткі», а «простим європейцям» доведеться більше платити за газ. Ба більше, у розв'язанні війни винні «обидві сторони», а «бідні російські солдати» невимовно страждають від того, що прийшли «визволяти» українську землю від українців. Так начебто путін із пістолетом особисто стоїть біля кожного вбивці, мародера, гвалтівника і змушує його це робити. А «народ не винуватий», просто в нього «загадкова душа» і «велика та багата культура»... Загалом нам треба розуміти: що запеклішим буде наш спротив ворогові, то частіше будемо бити його в Харкові, Маріуполі, Чорнобаївці, то все більше буде з'являтися «стурбованих» голосів тих, що десятиліттями звикли усе релятивізувати, дбаючи тільки про власну вигоду. Тож завдання сучасних чесних інтелектуалів, особливо українських, дуже просте – називати речі своїми іменами, тим паче що ми маємо на це моральне право, бо усвідомлюємо, що навала, яка суне, хоче нас фізично і духовно знищити. Це не риторичні фрази, а дійсність. І те, що творилося і твориться на окупованих росією з 2014 року і тимчасово захоплених тепер українських землях, як-от зникнення людей, заборона релігійних спільнот і вилучення книг за заздалегідь підготовленими списками, тільки підтверджує сказане. Отже, ворог не залишає нам іншого вибору, ніж боротися і перемогти. Бо ми віримо і знаємо, що Правда на нашому боці!

ЧАС КОРОТКИХ ПРОПОВІДЕЙ І ДОВГИХ ІСТОРІЙ

Світлана БАБИНСЬКА

Україна вкотре переживає гуманітарну катастрофу. Останньою була аварія на Чорнобильській АЕС, перед тим – Голодомор. Сьогодні внаслідок повномасштабного вторгнення росії в Україну кожен четвертий українець став вимушеним переселенцем – мігрував

чи всередині країни, чи за її межі. За даними ООН, станом на 16 березня 2022 року понад 3,2 мільйона українців змушені були виїхати за кордон. З них, як повідомляє ЮНІСЕФ, близько 1,5 мільйона – діти. У той же час кількість вимушено переселених осіб всередині країни збільшуєть-

Mikhailo Skori (www.instagram.com/mhevanmade)

ся щодень. За оцінками агентства ООН з питань міграції, близько 6,5 мільйона наших співгромадян стали внутрішніми переселенцями.

«Карітас» – це про допомогу

«Я мушу спати, навіть якщо для цього треба випити таблетку. Я не можу дозволити собі піддатися емоціям, мушу опановувати себе і щоранку з усмішкою вітати своїх колег. Від мене залежить тон і налаштування роботи понад 70 працівників «Карітасу Коломиї» та понад сотні волонтерів, які щодня в нас працюють», – розказує директор коломийського осередку «Карітасу» Сергій Триф'як. Відколи російські війська вторглися на нашу землю, БФ «Карітас Україна», який має 30 регіональних відділень, працює фактично в цілодобовому режимі: постійно триває розселення і пошук нових місць для вимушено переселених осіб із окупованих територій та зон бойових дій. Працівники та волонтери розвантажують гуманітарну допомогу, сортують її, перепаковують і відправляють у місця, де цивільне населення залишилося без основних засобів для існування: їжі, медикаментів, одягу, предметів гігієни. Давати раду з викликами такого масштабу «Карітас» вчився, як кажуть, на ходу. Але добре сформована команда з рясно розгалуженою комунікацією дала змогу швидко акумулювати і розподіляти ресурс, головню людський.

ЗСУ поступово звільняє нещодавно окуповані росіянами території, і поволі з'являється можливість вибратися з підвалів та бомбосховищ нашим співвітчизникам. У різний спосіб їм вдається дістатися до безпечніших, переважно західних, областей України та знайти хоч якийсь прихисток для себе і своїх рідних. Є люди, які змогли безперешкодно виїхати власною автівкою і мають кошти, щоб орендувати для себе житло, а є такі, що дістаються до відносно безпечних західних територій у хатніх капцях і халатах. Ці люди потребують повного забезпечення. Причому, як наголошує

отець Сергій Триф'як, треба дбати, аби вони отримали гідні умови перебування.

Загалом один лиш БФ «Карітас Україна» (окрім інших благодійних і волонтерських організацій) за добу надає допомогу близько 15 тисячам наших співвітчизників: від гарячого обіду до забезпечення місцем тимчасового проживання з триразовим харчуванням та медичною допомогою.

Від початку війни благодійники з-за кордону і з нашої держави передали переселенцям тонни допомоги. Звісно, великі її обсяги проходять через інші благодійні фонди, зокрема Червоний Хрест. Але й потреба в допомозі зростає щогодини. Той же Червоний Хрест називає нинішню ситуацію в Україні гуманітарною катастрофою, а ситуацію в Маріуполі – апокаліптичною.

Біженці на рідній землі

Опинившись у цей час в Коломиї і маючи змогу на якийсь період стати волонтеркою, хочу розказати кілька історій біженців, які почула з перших вуст. Адже за статистичними даними не видно людей, не чути їхнього плачу, болю та безсилля. Першими з ними стикаються працівники і волонтери «Карітасу», які мають зареєструвати новоприбулих біженців. І часто ці люди настільки шоковані, що не здатні навіть назвати своє ім'я. Ще зовсім недавно вони мали роботу, дім, щоденні клопоти, а сьогодні змушені ставати в чергу, щоб отримати продуктовий набір.

Понад 1500 осіб знайшли тимчасове пристановище в приміщеннях, які для них в екстреному режимі підготували працівники та місцеві

Пам'ятник Тарасові Шевченку у зруйнованому росіянами містечку Бородянка біля Києва

Автор фото: Ігор Засиренко

волонтери власним коштом. Мешканці будинку «Карітасу» в селі Ковалівка – люди переважно похилого віку та особи з інвалідністю. Не всі хочуть розмовляти з журналістами, а тим, що на це погоджуються, бракує слів, щоб описати пережите і висловити свої почуття.

64-річний Вадим Мазниченко – зі села Горенка Бучанського району, що межує з Гостомелем (місто, яке російські «визволителі» зрівняли з землею). Він має інвалідність, колишній учасник ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС першої категорії. Їхав до Коломиї 20 годин в холодному автобусі, щерть заповненому людьми. Водій гнав усю ніч лісами і полями, боячись потрапити під обстріл росіян. За цей час зробив лише дві п'ятихвилинні зупинки. І коли відкрилися двері автобуса, пан Вадим просто впав і не міг іти. Волонтери заопікувалися ним, дали необхідні ліки. Чоловік досі не знає, чи щось залишилося від його будинку в рідному селі. Але переживає не за господарство, а за свого друга: «Його вбили прямо на його подвір'ї. Мабуть, він там і досі лежить. Хто ж його поховає?...»

Тетяні Качаленко із селища Бородянка Бучанського району 67 років. Вона п'ять діб ховалася в погребі сама, без зв'язку. Її зігрівали три котики і пес. Через Бородянку проходила колона російської техніки, яка вела зумисний обстріл цивільних будинків. Селище піддали нищівному бомбардуванню. Особливо вражена пані Тетяна тим, як скидали авіабомби: «Бомбардує раз – усюди дим, літак ще раз повертається і знову кидає бомбу, щоб знищити будинок повністю. Це не люди...»

Подружжю Раїси Купченко і Петра Жилюка довелося ховатися в підвалах від кадірівців, які вибивали двері і кричали: «Ми вас унічножим!» Не змігши вибити двері ногами, вони пускали автоматні черги по замку. Ситуацію ускладнювало те, що пан Петро за чотири дні до нападу пережив інсульт. Сім'я Жилюків теж із Бородянки, яку російські окупанти перетворили на згарище.

Виїхати звідти їм допомогли місцеві пожежники і поліція, які буквально запаковували людей у пожежний автомобіль і вивозили щонайдалі в напрямку безпечнішого місця. Проте пані Раїса весь час повторює, що хоче додому, навіть якби там були розвалини. Але вони рідні...

Нещодавно до волонтерів «Карітасу Коломиї» долучився Антон Черезов. Історію свого виїзду з окупованого села Гаврилівка Бучанського району він пам'ятає достеменно: як за 40 хвилин зібралися, як шукали напрямок руху, як стояли обабіч дороги цивільні автівки з мертвими водіями, якого кольору був один відрізок дороги – кольору крові, змішаної з болотом, як «орки» (бо «військові» про них не скажеш з огляду на те, як вони божевільно розстрілювати жінок і дітей) ставали на коліно і брали на приціл жигулі, де на той час перебувала його восьмимісячна донька, семирічний син, дружина і 17-річна сестра.

До того як вирватися, вони разом із батьками Антона два тижні просиділи в підвалі та лиш час до часу робили вилазки, щоби приготувати їжу на вогнищі. Аж раптом Антон помітив, що деякі сусіди намагаються виїхати. Він теж вирішив прориватися, щоб урятувати сім'ю. Взагалі не знав, куди їхати, де може бути безпечне місце для його рідних. Молодша сестра стала «навігатором», і за дві доби виснажливого шляху Черезови дісталися до Коломиї. Це було перше місце, зі слів Антона, де вони змогли полегшено зітхнути, приготувати собі суп і скупати немовля. «Нас, зовсім незнайомих людей, поселили в приватному дитячому садку і дали в розпорядження все, що там було», – каже чоловік.

Антон Черезов зміг відправити свою родину за кордон, а сам, не маючи куди повертатися, зупинився в коломийському «Карітасі», де волонтерів і спав на розкладачці в актовому залі. Від його колишнього життя залишилися наплічник, штани, куртка і светр. До війни він працював на ДП «Антонов». Нещодавно почав служити в ЗСУ.

Коротка проповідь

Коли я розповідала це своєму знайомому, він сказав: «Та зараз таких історій багато». Так, історій, на превеликий жаль, багато, але історія Антона Черезова – одна. Розповіді Вадима Мазниченка, Раїси Купченко, Тетяни Качаленко – це також окремі історії, унікальні ЛЮДСЬКІ історії, історії ЇХНЬОГО життя. Це жажіття, яке пережили ОСОБИСТО ВОНИ. І ці історії не закінчилися – вони тривають і множаться...

Якою має бути відповідь, реакція християнина на сьогоднішні українські реалії? Це, як каже Сергій Триф'як, реакція НОРМАЛЬНОЇ ЛЮДИНИ – допомогти чим можеш. Отець признається, що має постійне відчуття того, що замало робить, що міг би допомогти більшій кількості людей. І це при тому, що працює без вихідних. Ірина Турянська, секретарка «Карітасу Коломиї», має п'ятеро дітей, наймолодшому – п'ять років. Але щодня приходить на роботу, її робочий день нелімітований. Жінка реєструє переселенців, зустрічається і видає продуктові набори нужденним, які і в мирний час на її «балансі». Ірина знає, як важливо людськи прийняти кожного з них, намагатися зрозуміти, коли на запитання, чого ви потребуєте, людина в протрації відповідає: «Я просто хочу додому».

У коломийському «Карітасі» перебуває сім'я Сончаків: чоловік, дружина і донька, які волонтерять там із першого дня. Чоловік, Богдан Сончак, розповідає: «Ми тут у постійній роботі. Так легше пережити теперішню українську дійсність. Люди тут дуже згуртовані, кожен хоче «вкласти» себе і не стояти осторонь. Я взагалі не розумію тих, що зараз лежать на дивані, а очі – в телевізорі».

Звісно, не всі мусять бути волонтерами. Зрештою, не кожен може це собі дозволити. Фронт багатьох інших українців – це сумлінно виконувати свою роботу на тому місці, де ти є: хтось випікає хліб, хтось везе цистерну з пальним, а хтось стриже бійця тероборони.

УКРАЇНЬСЬКА МАДОННА – 2022

Світлана БАБИНЬСЬКА

У перші тижні війни соцмережі облетіло зображення «Київської мадонни» – ілюстрації, яку зробила з фотографії дизайнерка із Дніпра Марина Соломенникова, співробітниця TUBIK STUDIO. Цей образ став яскравим і зворушливим уособленням українських матерів, які змушені ховатися в бомбосховищах від «визвольної» російської армії.

Про «Київську мадонну» говорив і Блаженніший Святослав у своєму щоденному зверненні на 22 день війни росії проти України: «Жінка сьогодні є символом сили і мужності України. Дивне поєднання – мужність і жінка. Слово «мужність» завжди асоціювалося з мужем, але тут ми бачимо жіночу силу, яка дає Україні надію».

Серед тих, що поширили зображення «Київської мадонни», Джеймс Мартін – відомий американський

єзуїт, радник Папи з питань комунікації, автор багатьох книжок. На допис отця Джеймса з «Київською мадонною» відреагували понад пів мільйона людей у всьому світі.

Варто зауважити, що авторка малюнка Марина Соломенникова досі не знала, хто такий Джеймс Мартін, як і того, хто такі єзуїти. Просто натрапила на новину зі світлою молоді мами в столичному метро, яка годує немовля. Журналісти порівнювали її з іконічною Мадонною.

Марина розповідає: «В моїй голові склалися всі пазли побаченого і прочитаного – ця жінка з дитиною була символом усіх українських матерів, які мусять ховатися від російської зброї в бомбосховищах. Образ жінки на фотографії був настільки невинним, що, як на мене, світився навіть без ілюстрації».

Після того, як художниця створила ілюстрацію і та розійшлася просторами інтернету, її написав автор фотографії Андраш Фьольдеш – угорський фотожурналіст. Знайшла і жінка, зображена на фото. Це киянка Тетяна Блізняк.

Марина Соломенникова вже багато років займається ілюстрацією, створює персонажів для комп'ютерних ігор. Зараз, звісно, вона та її колеги найбільше своїх зусиль докладають до того, щоби бодай за допомоги зображень донести до людей у всьому світі правду про те, що з вини росії відбувається в Україні. Марина пояснює: «Люди зазвичай не читають тексти, проте, натрапивши на ілюстрацію в соціальних мережах, зупиняються, щоби роздивитися. Таким чином вони можуть побачити, наскільки страшним є те, що переживають українці. Тож ілюстрація стає тим інструмен-

Андраш Фьольдеш

tubikstudio marinos_art

том, який може якоюсь мірою гуртувати людей».

А поки готувалося до друку це число «Патріархату», образ української мадонни з немовлям поставав у щораз жорсткіших обставинах воєнних реалій. Фото 26-річної киянки на ім'я Ольга, яка затулила собою своє одномісячне немовля, отримавши 25 осколкових поранень, надрукувала навіть «The New York Times». «Нічого особливого», просто вранці, коли вона годувала свою донечку Вікторію, поблизу їхнього будинку впав ворожий снаряд. З її фото теж зробили кілька ілюстрацій, назвавши їх «Українська мадонна».

Вікторія Рябчун (Moriweather), авторка одного із зображень, пише на своїй сторінці у Facebook: «Наше завдання не забувати, що перед нами не лише військовий, а й ідейний ворог, якому не відомі ні честь, ні гідність, ні права людини, ні розуміння цінності життя. Бо у самих життя коштує дешевше, ніж два йоржики для унітаза їхнього царька».

Справді, перед нами ідейний ворог, якому не притаманне ніщо люд-

ське. Потвора, що напала на Україну 24 лютого, це не людина за своєю суттю. Не людина, бо бомбардує пологові будинки, дитячі лікарні, завдає ракетних ударів по драмтеатрі в Маріуполі, чітко бачачи напис «Діти», гвалтує жінок і дітей...

Скільки ще мадонн має побачити світ, щоб упевнитися в цьому?.. Багато українських мадонн уже не зможуть позувати жодному фотографу. І мало кому стане духу їх намалювати. Але ми хочемо, щоби світ знав про ці звірства росії, росіян – не одного путіна, а саме росіян! Хочемо, аби людство усвідомило те, що росія – ідейний ворог усього цивілізованого світу. Це ворог самої сутності Життя.

До речі, останній дипломат ЄС, який був евакуйований з блокадного Маріуполя, є Генеральним консулом Греції. Це Маноліс Андрулакис, який, зокрема, сказав: «Те, що бачив я, сподіваюся, ніхто ніколи не побачить».

Ми, українці, теж хочемо, щоби ніхто ніколи не пережив того, що зараз переживаємо ми. Але також

хочемо, аби світ знав, чим насправді є росія зі своїм «руським міром». Тому вміщуємо ще одне свідчення української мадонни – 2022. Це опис жінки з Ірпеня, яка бігла зі своїми дітьми з бомбосховища до рятівної автівки. Подаємо ці слова мовою, якою вона писала, бо Україна – демократична держава, де не «освобождають» убиваючи:

«По пути сотни кинутых расстрелянных машин, люди, разорванные на куски, мамы и дети. МИРНЫЕ ЛЮДИ, все мирные, разорванные на части. Картина мамы, закрывающей своим телом такого же убитого ребёнка, никогда не выйдет из моей головы. Раненые просто ползают по дорогам, зрелище не для слабонервных, помочь им некому: в городе ни медиков, ни власти. Они уехали пять дней назад. Там Армагеддон. Волонтеры не справляются. Туда не доставляют ничего, потому что не могут туда прорваться. Вам не покажут это по телевизору, там нет прессы, потому что они тоже НЕ МОГУТ туда прорваться...»

Анна Олександрівна (ARF)

РОКУ БОЖОГО 2022-го:

ЦЕРКВА І НОВИЙ ЕТАП РОСІЙСЬКОЇ ВІЙНИ ПРОТИ УКРАЇНИ

д-р Володимир МОРОЗ, науковий співробітник Інституту історії Церкви УКУ,
головний редактор часопису «Патріярхат»

Російська агресія, відкрита війна росії проти України є доконаним фактом впродовж восьми років, але, незважаючи на це, надзвичайно багато публічних людей у всьому світі воліли недобачати це і говорили купюрами на кшталт «українська криза». Особисті, групові та фінансові зв'язки тих, що оприлюднювали подібні думки, були вже давно непрозорими натяками на справжні причини їхньої позиції. Вони стали маркерами того, хто на чиєму боці перебуває. У той час як одні люди активно наголошували на важливості цінностей, другі через різні мотиви, часто корисливі, робили все, аби ті цінності розмити. Мовляв, «не все так однозначно». З українського боку ситуація виглядає аналогічною до тієї, коли на когось нападають, а деякі очевидці або знайомі нападника виправдовують його.

Загальні координати

Виклик відкритого нападу росії на Україну 24 лютого 2022 року поза межами Донецької та Луганської областей і Криму (там росіяни напали в 2014 році) витримали, на жаль, далеко не всі політики і навіть не всі країни колективного Заходу. Так, італійські, кіпрські, німецькі та угорські політичні еліти одними з останніх під тиском подій та звернень від своїх же громадян відійшли від двозначних тлумачень російського нападу на мирну Україну з метою «вирішення українського питання». Остання теза російської пропаганди, попри явну аналогічність до заяв німецьких нацистів періоду Другої світової війни щодо «виправдання» Голокосту, також досі не викликала належного і масового обурення

Фігуру Ісуса Христа з Вірменського собору у Львові ховають до бункера, щоби вберегти від російських обстрілів

світу. Як і багато інших тез... За показовими виходами відомих європейських діячів з правлінь низки російських компаній, на жаль, і далі часто лунали двозначні фрази, на основі чого виникає враження, що деякі особи і групи, які роками отримували російські «дивіденди», просто намагаються врятувати залишки своєї репутації, й надалі не турбуючись про спільне благо народів світу, у тому числі своїх власних народів. Слова на кшталт «ми не знали» або «ми просто за діалог і мир», «нас неправильно зрозуміли» – надто слабкі аргументи у світі, охопленому війною з вини російського лідера та його прихильників, дії якого все більше нагадують дії Гітлера і Сталіна.

Чи не всі полонені впродовж перших днів війни російські окупанти

також, за їхніми ж словами, «не знали, куди їдуть» або «їхали на навчання». Проте вони таки їхали в Україну, воювали, вбивали українців, у тому числі мирних, обстрілювали українські міста і села, у тому числі дитячі садки, школи, лікарні, багатоповерхові житлові будинки. Яскраві свідчення того, що російські солдати знали про свої завдання в Україні, дають їхні перехоплені розмови з керівництвом, рідними. Уже потрапивши в український полон, росіяни взялися виправдовувати свої злочинні дії, іноді багаторічні, боячись відповідальності за це.

І в цих виправданнях багато політиків «вільного світу» стали в одному смислового ряду з російськими окупантами: якби їх не змусили обставини, вони б і далі отримували свої російські «бонуси». Багато гро-

мадян європейських країн розуміють це, тиснуть на свої уряди і пишуть українським друзям слова підтримки на кшталт *«I am so sorry that Europe is such a distant and reluctant friend»* («Мені дуже шкода, що Європа є настільки відстороненим і лінивим другом»).

З одного боку, в таких випадках розумієш, що в українців багато друзів по всьому світу. Реальна підтримка Великобританії, Естонії, Латвії, Литви, Польщі, США та багатьох інших партнерів України – доказ цього. А з другого боку, українці впродовж останніх років усе більше «дорослішають», розуміючи, що покладатися треба передусім на власні сили, дякуючи друзям і підтримуючи їх також.

А оскільки українці – народ віруючий (невіруючими, за соціологічними дослідженнями, вважають себе 5-6% громадян України), то зрозуміло, що важливим чинником їхнього щоденного життя є релігія. Попри багатоконфесійність, сподівання на Бога, довіра до Нього – невід’ємна частина нашого життя. У вірі мільйони українців знаходять насагу і силу до боротьби за свою гідність, а тому позиція лідерів різних Церков і релігійних організацій засадничо важлива як у спокійні часи, так і у воєнні. Новітня історія Української держави доводить, що преамбула до Конституції України зі словами *«...прагнучи розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу, усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та майбутніми поколіннями...»* є не просто красивими словами, а все більше усвідомленим імперативом. Громадянські акції 2001 року, Помаранчева революція 2004 року, Революція Гідності 2013–2014 років, а тепер і російсько-українська війна, яку розв’язала саме росія, а не «шахтарі Донбасу», яскраво показують вектор прагнення українців до свободи, гідності та миру. Це активна свобода, активна гідність, активний мир, який мільйони громадян України готові захищати і захищають на

ділі від авторитарних і тоталітарних зазіхань ось уже вісім років.

Загалом Церква в законодавчих, ба більше, у ментальних умовах України є природним членом громадянського суспільства, а не (семі) державною інституцією, хоча й не всі Церкви та релігійні організації приймають ці координати реально. Одні впродовж останніх 30 років розуміли їх як шанс вільно проповідувати Слово Боже, другі – як зазіхання на свої претензії монополізувати релігійне поле. І ті, і ті діяли, виходячи зі своїх засад: одні підтримували свободу та демократію, другі висловлювали претензії на «право» бути привілейованим партнером, а фактично агентом політичної влади, навіть окупаційної, як це сталося зі структурами УПЦ московського патріархату в окупованому росією Криму та окупованих нею ж районах Донецької та Луганської областей. Напад росії 24 лютого 2022 року для вірних Церков і церковних лідерів став ще одним іспитом. Для лідерів – навіть більшим, бо деякі з них досі також уникали визнання російської агресії проти України. У цьому тексті мовитиметься про позиції щодо російської агресії Православних і Католицьких Церков. Відповідні позиції протестантських конфесій, а також вірних інших релігій заслуговують на те, щоби бути розглянутими в окремих текстах.

Всеукраїнська Рада Церков

Про підготовку російського лідера путіна та його однодумців до чергового акту відкритої збройної агресії проти України ми були попереджені. Отож надзвичайно важливим спільним кроком українських релігійних лідерів стало звернення Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій до путіна, оприлюднене за день до нападу – 23 лютого 2022 року. Ця дієва організація, до якої входять 16 конфесій, що представляють 95% релігійних громад України, задекларувала:

«Ми авторитетно і одноставно свідчимо, що український народ не прагне війни, і зупинити її, поки

не надто пізно, вважаємо загальним обов’язком віруючих людей. Заповідь Всевишнього «Не вбивай!» визначає абсолютну цінність людського життя та суворе Боже покарання для вбивці. Агресивна війна – великий злочин проти Всевишнього. Заради збереження життя українських та російських військових, цивільних українців, істинно віруючі люди мають зробити все, щоб зупинити кровопролиття. Єдиний благочестивий спосіб виправити взаємні труднощі та протиріччя – це діалог. Ми запрошуємо Вас до такого миротворчого діалогу. Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій готова сприяти такому діалогу і готова докласти всіх необхідних зусиль для пошуку шляхів, які могли б привести до послаблення напруженості між нашими країнами та сприяти відновленню миру, запобіганню можливості розвитку нових масштабних конфліктів, збереженню взаєморозуміння та співпраці між людьми в усьому світі».

Звернення завершується словами: *«Сьогодні ми молимося до Творця всесвіту з особливим проханням про мудрість для тих, хто уповноважений приймати такі значущі для всього світу рішення, в руках яких опинилася доля людства. Це стосується насамперед Вас, Пане Президенте Російської Федерації. Ця наша молитва сповнена надії на щедрість Всевишнього та відкритість серця, що приймає благодать».*

Але російський лідер не дослухався до голосу українських Церков... Тож одразу після нападу, 24 лютого, Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій оприлюднила нове звернення, в якому закликала: *«...зберігати спокій, не піддаватися паніці, виконувати розпорядження української державної та військової влади. На боці України – правда і світова спільнота. Ми віримо, що з допомогою Божою добро переможе. Ми підтримуємо Збройні сили України та всіх наших захисників, благословляємо їх на захист України від агресора, підносимо за них свої молитви. Звертаємося до*

релігійних і політичних лідерів світу – вже зараз зробіть все можливе, щоби зупинити наступ агресора на Україну».

Далі були звернення Ради з конкретних нагальних питань: щодо створення гуманітарних коридорів для евакуації жінок і дітей (3 і 13 березня); з проханнями до НАТО запровадити безпольотну зону над Україною, бо російська авіація почала масовану атаку на цивільну інфраструктуру (4 і 13 березня); із осудом обстрілу російськими загарбниками цивільних об'єктів України (8 березня); із закликом до білоруських релігійних діячів не допустити залучення їхньої армії до війни проти України (9 березня); проти лихослів'я і з закликом залишатися шляхетними (12 березня); з приводу обміну полоненими (15 березня).

Патріарх кіріл та «могутність російського воїнства»

Натомість у переддень нападу на Україну в Москві тривали заходи з ідеологічного підбадьорення російських солдатів перед їх скеруванням до України. Зокрема, московський патріарх кіріл, покладаючи вінок до Могили невідомого солдата біля кремлівської стіни, заявив:

«Дорогі брати, російські воїни! Сердечно вітаю вас із сьогоднішнім Днем захисника Вітчизни. Це спогад, насамперед, про всіх тих, хто своє життя поклав, захищаючи священні рубежі нашої країни. Але це також данина, яку ми віддаємо всім тим, хто й нині мужньо, часто з ризиком, виконує своє військове служіння. Служіння військовослужбовця, служіння захисника Вітчизни завжди поєднується з ризиками, зокрема такими, що стосуються найголовнішого для людини – здоров'я і життя. Ми знаємо, що не буває війни без жертв, і тому особлива повага в народі є і завжди повинна залишатися до тих, хто добровільно надягає на себе військову форму, приносить присягу і присягається у вірності Вітчизні та готовності захищати її священні рубежі. Ми живемо в мирний час, але знаємо, що і в мирний час вини-

кають загрози. На жаль, і в теперішній момент існують загрози, – кожен знайомий з тим, що відбувається на кордонах нашої Батьківщини. Тому думаю, що не може бути в наших військовослужбовців ніяких сумнівів у тому, що вони обрали дуже правильний шлях свого життя. Тому що йдучи цим шляхом, ви захищаєте народ навіть без будь-яких військових дій. Сила Збройних сил, могутність російського воїнства – це вже зброя, яка береже наш народ».

Наступного дня, 24 лютого, російські військові, яким московський патріарх у своєму короткому зверненні аж двічі показово побажав мирного неба, вирушили окупувати Україну. Як подають різні оглядачі, згідно з планами путіна, російські війська мали зробити це впродовж одного – чотирьох днів. Українці, вочевидь, мали злякатися «могутності російського воїнства». Те, що не злякалися і вчинили запеклий спротив із великими втратами для агресора, стало певним шоком для російського керівника. Він, як повідомляють, зараз перебуває в командному бункері на Уралі.

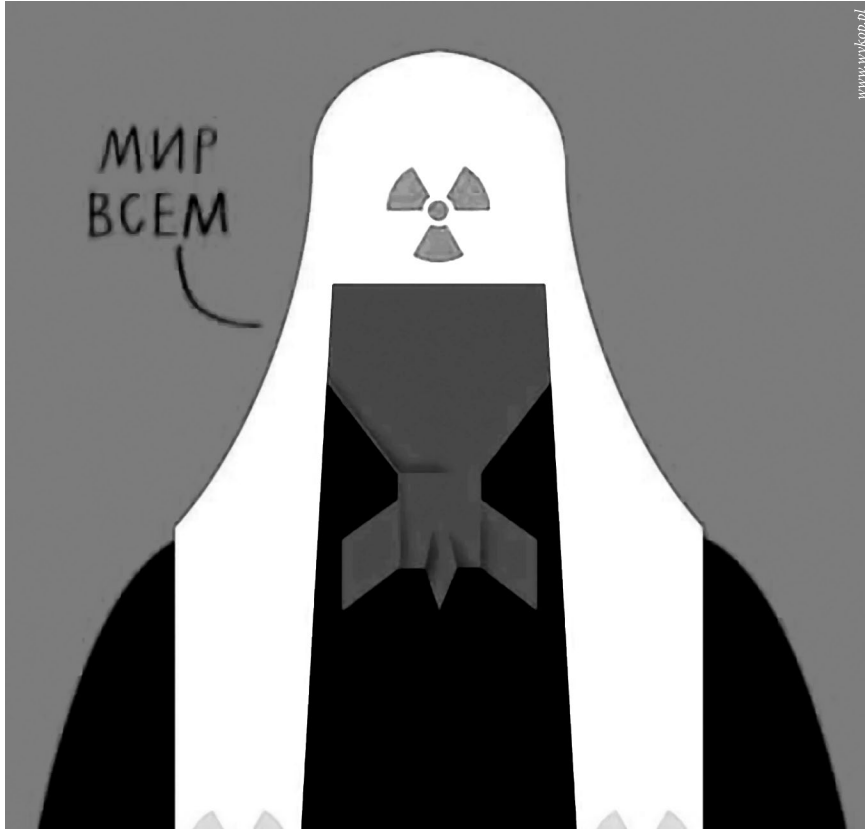
Тепер росія намагається замовчувати не тільки свої втрати в Україні, а й сам факт нападу. Так само мовчить про ці події сайт московського патріархату, хоч лівова частка його структур досі перебувають саме в Україні, і страждають у цій війні також вірні УПЦ МП, тобто московського патріархату. Натомість у віртуальному світі РПЦ і далі намагається конструювати якусь власну «мирну реальність»: повідомляє про конференцію «Росія і Свята земля», вихід книги «Вірую: Досвід тлумачення Символу Віри», різні ювілеї, африканські справи, зустрічі з отаманами і козаками Далекого Сходу, гуманітарну допомогу Донбасу. Про російську агресію в Україні не мовиться зовсім. Нема там мови і про російські обстріли українських міст, у тому числі Маріуполя. Понад те, попередження української влади про російські обстріли, в тому числі з Білорусі, в РПЦ подають спотворено. Наприклад, 25 лютого о 15:01 на

сайті РПЦ з'явилося повідомлення про те, що представники місцевої адміністрації Рівненської області звернулися до монахинь Троїцького Корецького ставропігійного монастиря з проханням заховатися в укритті поза обителлю з огляду на можливий обстріл. І його Патріархія.ru супроводила таким лаконічним, але дуже промовистим коментарем: «Наявна інформація дозволяє припустити: щодо обителі готується провокація з боку місцевих націоналістів». Жодних пояснень про підстави такого твердження не подані. Того ж дня о 18:13 на сайті РПЦ з'явилося повідомлення про напад «озброєних людей у військовій формі» і пограбування ними Миколаївського собору УПЦ МП в Маріуполі. Воно завершилося словами: «Співробітникам собору, у зв'язку з перебуванням у шоковому стані, не вдалося визначити приналежність групи до конкретного виду збройного формування». Таким на перший погляд дивним способом читачів тексту, передусім вірних РПЦ, підводять до думки, що «збройних формувань» в неокупованому росіянами українському Маріуполі, який контролюють Збройні сили України і Сили територіальної оборони, багато. До слова, цей вираз сайт РПЦ запозичив із сайту УПЦ МП. Загалом усі подібні меседжі чітко вкладаються і є частиною наративу російської влади про те, начебто Україну захопили націоналісти, які пригнічують український народ, і цей народ начебто тільки й чекає на звільнення росією. Логіка всіх цих тверджень цілковито вибудована на канві концепції «руського міра», яку сповідують і патріарх кіріл, і президент путін. Але вже підстави реальності цих ідей спростовують самі події: агресора в Україні зустрічають не хлібом-сіллю, а пострілами на ураження та «коктейлями Молотова» і солдати, і цивільне населення, яке не бажає повернення російського панування.

Своєрідним апогеєм, публічним розкриттям позиції ідеологів «руського міра» і самого патріарха кіріла стала його проповідь у Прощену не-

ділю (6 березня) перед початком Великого посту. В ній глава РПЦ фактично знову виправдав війну, тепер уже постфактум, вказавши причину – «принципове неприйняття так званих цінностей, які сьогодні пропонуються тими, хто претендує на світову владу». Тестом на вірність цій «світової владі», як переконував

МП – філії РПЦ в Україні – найбільше постраждали від дій російського агресора, який прийшов їх «звільняти» від «гей-парадів». Російські кулі, снаряди і ракети вбивають православних і руйнують православні храми, прикриваючись православною вірою... Це вже не словесна риторика, а трагічна дійсність.

своїх адресатів московський патріарх, є організація гей-параду. І от на Донбасі, з його слів, ці цінності відкинули, що й начебто стало екзистенційною причиною бойових дій. Водночас у згаданій проповіді патріарх кіріл і далі ігнорує те, що це росія напала на Україну вже й за межами окремих районів Донецької та Луганської областей. А тому сказав: «Хто нападає сьогодні на Україну, де вісім років триває придушення і знищення людей у Донбасі; вісім років страждань, і весь світ мовчить – що це значить? Але ми ж знаємо, що наші брати і сестри реально страждають; більше того, можуть постраждати за свою вірність Церкві». І справді, це якраз передусім російськомовні вірні УПЦ

Виклики УПЦ МП

Справжнім випробуванням на вірність заявленим християнським ідеалам став новий етап російської війни проти України для УПЦ МП. Для цієї конфесії, численні керівники і представники якої десятиліттями наголошували на своїй вірності московському патріархату, а також «руському міру», настав «час збирати каміння». Своім опонуванням ідеї незалежності Православної Церкви України, а також діяльністю осіб та організацій, тісно афілійованих з російськими шовіністичними колами, УПЦ МП спричинилася до втрати великої кількості вірних, відходу частини парафій і духовенства, значного падіння свого авторитету в суспільстві.

Тож після нападу Росії 24 лютого на сайті УПЦ МП почали з'являтися повідомлення про акти агресії щодо її храмів у Маріуполі, Голій Пристані, про протистояння з ПЦУ тощо.

Разом із тим офіційні ресурси УПЦ МП оприлюднили звернення її керівників. Керуючий справами митрополит Бориспільський і Броварський Антоній Паканіч 24 лютого наголосив: «Під час будь-яких найдраматичніших найстрашніших подій ми маємо насамперед пам'ятати, що ми християни. І думка про Господа має передувати всім іншим нашим думкам. Головна зброя християнина – молитва. І чим важча ситуація, тим сильнішою вона має бути. Нині Церква залишається зі своїм народом і молиться за мир. Молитва за людей, молитва за мир – це те, що зараз найважливіше. Повторюю те, що ми проповідували останнім часом: допомагайте слабким, зляканим, беззахисним. Об'єднайтесь у молитві за наш народ».

Привертає увагу те, що в цьому зверненні єрарха (уродження Закарпатської області, до речі) немає жодної згадки ані про те, що сама росія напала на Україну, ані про те, що «наш народ» – український, а не просто «наш».

Також 24 лютого офіційний сайт конфесії оприлюднив звернення її предстоятеля Блаженнішого митрополита Онуфрія до вірних та громадян України:

«Сталася біда. На превеликий жаль, Росія розпочала військові дії проти України, і в цей доленосний час закликаю вас не впадати в паніку, бути мужніми і проявити любов до своєї Батьківщини і один до одного. Закликаю перш за все до посиленої покаянної молитви за Україну, за наше військо і наш народ, прошу забути взаємні чвари і непорозуміння та об'єднатися любов'ю до Бога і до нашої Батьківщини. В цей трагічний час ми виражаємо особливу любов та підтримку нашим воїнам, які стоять на сторожі та оберігають і захищають нашу землю і наш народ. Нехай Бог їх благословить і береже! Відстоюючи суверенітет та ціліс-

ність України, ми звертаємось також до Президента Росії та просимо негайно припинити братовбивчу війну. Український і російський народи вийшли із Дніпровської купелі хрещення, і війна між цими народами – це повторення Каїнового гріха, який по заздрості убив свого рідного брата. Така війна не виправдана ні у Бога, ні у людей».

Предстоятель УПЦ МП закликав розв'язувати проблеми через діалог, але докладно не пояснив, що саме має на увазі. Того ж дня митрополит Онуфрій, уродженець Буковини, тобто теж виходець із заходу України, звернувся до своєї пастви через відео. У світлі цих заяв в Україні можна було почути думки, що митрополит Онуфрій начебто пішов усупереч лінії патріарха кіріла. Але брак інформації насправді не дозволяє казати, настільки ці узагальнені висновки відповідають дійсності.

Згодом УПЦ МП було оголошено марафон про донорську здачу крові; про молитви за мир в усіх єпархіях (знову без згадки в тексті про росію як агресора); про спростування підозр щодо переховування священником зброї у храмі в селі Угринів Волинської області; щодо того, що священник цієї конфесії в місті Буча під Києвом є російським диверсантом; що священник у селі Рясники Рівненської області відмовився відспівувати загиблого українського воїна; що у Вінницькій області у храмах переховують зброю для російських диверсантів... На тлі розстрілів російськими агресорами священників ПЦУ (про це далі) всі ці заяви з боку УПЦ МП в суспільстві значною мірою сприймали як запізнілі виправдання за її ж попередні дії щодо підтримки «руського міра».

Водночас церковні ресурси наголошували, що УПЦ МП допомагає біженцям і постраждалим, надає всі приміщення підвалів храмів Києва та інших міст України для укриття під час бомбардувань і обстрілів. З огляду на географію розташування структур цієї конфесії це особливо актуально, адже дуже багато їх із вини адептів «руського міра» опини-

лося безпосередньо в зоні бойових дій. 26 лютого було повідомлено, що внаслідок обстрілу під час спроби російського наступу постраждав храм УПЦ МП в Лисичанську Луганської області, 27 і 28 лютого – храми в містах Щастя Луганської області, Ніжин Чернігівської області, Києві, селі Олександрівка Донецької області. 7 березня внаслідок російського обстрілу згоріла дерев'яна церква у селі Заворичі Київської області. Наразі відомо, що під час одного з російських обстрілів загинув священник УПЦ МП, еромонах Феодосій Гончаров – настоятель церкви села Горбаківка Чернігівської області. Від російських куль, снарядів і ракет масового гинуть вірні московського патріархату, і безпосередніми свідками цього є священники цієї конфесії, які десятиліттями ретранслювали українцям ідеологічні тези «руського міра»... Ці вірні, священники і єпископи бачать, як про смерті та рани мовчить патріарх московський.

Зрозуміло, що ігнорування патріархом кірилом війни, організованої Росією, ставить просто екзистенційні питання перед вірними, духовенством та єпископами УПЦ МП. Зрештою, на тлі жорстоких обстрілів росією цивільної інфраструктури Сум, Охтирки та інших міст Сумської області на сайті Сумської єпархії УПЦ МП з'явилося повідомлення: «Сумська єпархія УПЦ припиняє молитовне поминання московського патріарха» за підписами 30 клириків. У цьому документі міститься різкий осуд патріарха кіріла через його ігнорування війни, проаналізована його нещодавня діяльність із висновками, що «примушування України до відмови від державного суверенітету та її насильне включення до складу Росії патріарх цілковито підтримує», що «ми не бачимо сьогодні з його боку жодних спроб захистити страждаючий народ України». Підписанти запевняють у тому, що підтримують постраждалих від російської агресії, а припинення поминання московського патріарха не означає виходу з УПЦ МП. Саме повідомлення виставлене на сайті

єпархії під значком «Офіційно», але оформлене як звернення до решти духовенства і самого єпископа Сумського та Охтирського Євлогія Гутченка. Такий стиль оформлення викликає певний дисонанс у його сприйнятті. 2 лютого на фейсбук-сторінці «Львівська єпархія УПЦ» з'явилося повідомлення про те, що у цій єпархії припиняють молитовне поминання московського патріарха, натомість у екстеніях молитовні прохання будуть звершувати за формулою «о Богохранимій багатостраждальній Державі нашій Україні». Як доказ там же подане фото відповідного розпорядження митрополита Львівського і Галицького УПЦ МП Філарета Кучерова. Але насправді припинення поминання – це просто припинення інформування вірних, що вони й надалі залишаються в юрисдикції РПЦ.

Чітке і лаконічне пояснення справжньої суті цих наслідків дав 1 березня богослов Кирило Говорун:

«Зараз пішла хвиля відмов від поминання патріарха Кирила. Якщо у духовенства, що підписує відповідні звернення, є надія, що поминання лише митрополита Онуфрія щось таке зробить з їхнім канонічним зв'язком з патріархом, то це повна ілюзія. Не варто обманювати себе і людей: допоки митрополит Онуфрій поминає патріарха Кирила, всі поминаючи Онуфрія – у канонічному підпорядкуванні Кирила. Це ази канонічного права. Я розумію, що багато хто боїться вступити у канонічне спілкування з ПЦУ, тому що різні малограмотні данилевичі розповідали їм казки про «розкол», «безблагодатність» тощо. Відкиньте цю маячню. Єдиний канонічний шлях – це повернення до повноцінного спілкування зі світовим Православ'ям, включно з Константинопольським, Александрійським, і всіма іншими Церквами, разом із ПЦУ. Альтернатива цього – й далі перетворюватися на секту, тепер уже небезпечно для життя людей. Шляхи повернення у таке спілкування можна обговорювати. Моя пропозиція – скликати новий об'єднавчий Собор, щойно об-

ставини це дозволять. Тільки цього разу не дайте вашим єпископам бути заляканими або підкупленими. Вони вже змарнували один шанс об'єднати українське Православ'я. Іншого шансу в нас може не бути».

Очевидно, проблематичність такого кроку, як «припинення поминання», усвідомлює багато хто в УПЦ МП, але не всі станом на 1 березня наважилися й на це. Для прикладу, сайт сусідньої з Сумською та Охтирською Роменською та Букринською єпархій УПЦ МП був очищений від новин і будь-яких повідомлень, їх забрали з невідомої причини. Разом із тим яскравим свідченням подій у цій єпархії, спричинених російськими обстрілами, стала заява настоятеля храму УПЦ МП Дмитра Довгого: «Я зрікаюся патріарха Кирила і Московського патріархату». Услід за тим 1 березня з'явилося відео із закликом священників УПЦ МП до Блаженнішого Онуфрія порвати з московським патріархатом. У ньому, зокрема, є звернення до патріарха кіріла як українською, так і російською мовами: «Я припиняю поминати ваше ім'я за богослужінням у нашому храмі. Це моя відповідь на ваше мовчання під час війни Росії з Україною і потурання у всьому президенту Росії Путіну, що і призвело до цієї війни. Ми вважали вас батьком, а ви виявилися гіршим за вітчима. Бог вам суддя»; «Я не поминаю вас з 2004 року тому, що моя совість священника не дозволяє мені цього робити. Зараз хочу сказати вам наступне: я не хочу мати з вами нічого спільного і тому звертаюся до свого Предстоятеля митрополита Онуфрія, прошу його скликати Собор Української Православної Церкви, на якому буде порушене питання про припинення будь-якого спілкування з Московським патріархатом»; «Ось уже декілька днів, як я перестав на богослужіннях поминати патріарха Кіріла, який своїм злочинним мовчанням мовчазно благословляє весь цей жах, що твориться зараз в моїй улюбленій Україні. Він благословляє своїм мовчанням путінську російську агресію проти моєї країни. Зараз, у даний момент, вбивають наших

дітей, наших мирних громадян, обстрілюють наші мирні міста. І він – мовчить» тощо. Відтак священники просять предстоятеля УПЦ МП ініціювати Собор щодо виходу з РПЦ і здобуття УПЦ МП автокефалії. Надвечір 1 березня на сторінці «Сайт Володимирської єпархії» УАЦ МП з'явилося повідомлення, що того ж дня «на засіданні єпархіальної ради митрополит Володимир, керуючий Володимир-Волинською єпархією, вислухав і повністю підтримав прохання благочинних округу, намісників монастирів, настоятелів соборів та проректорів духовних шкіл про невідкладне звернення до Блаженнішого митрополита Онуфрія щодо вирішення давно назрілого питання про набуття Українською Православною Церквою статусу повноцінної автокефалії».

Станом на 15 березня було повідомлено, що вже у 15 єпархіях УПЦ МП не поминають патріарха кіріла.

Характерним для всіх згаданих вище звернень в УПЦ МП є подальше показове ігнорування факту існування в Україні автокефальної ПЦУ. Тож фактично, закликаючи до Собору, згадана частина духовенства УПЦ МП закликає до створення в Україні ще однієї, паралельної, автокефальної православної конфесії. Але всю нереалістичність такого помноження автокефальностей теж розуміє частина вірних УПЦ МП. Тому почалася нова хвиля безпосереднього переходу її громад.

Зокрема, 28 лютого УПЦ МП покинула громада села Хотівка Тернопільської області. 1 березня з тієї ж області повідомили, що під тиском місцевої громади припинила свою діяльність парафія УПЦ МП на Марковій Горі в селі Голови. Серед знакових переходів останніх тижнів можна назвати, зокрема, приєднання до ПЦУ 17 березня Святопокровської парафії УПЦ МП міста Червоноград Львівської області разом зі своїм священником, а також парафії Львівського Святовоскресенського Новоафонського чоловічого монастиря на чолі зі священником. За наявною інформацією станом на 23 бе-

резня, тобто фактично за місяць від початку нового етапу війни росії проти України до ПЦУ перейшли дев'ять громад УПЦ МП.

Загалом можна з певністю сказати, що УПЦ МП унаслідок дій своїх представників і керівників упродовж попередніх десятиліть стала заручницею теперішньої ситуації і знову змушена виправдовуватися. Будучи одним із джерел ширення в Україні ідей «руського міра» в мирний період, а також після початку війни в Луганській та Донецькій областях, після окупації українського Криму ця конфесія після чергового російського нападу 24 лютого 2022 року очікувано наразилася на численні підозри, підстави для яких сама системно творила. Однак значна частина заяв єрархів і духовенства УПЦ МП і далі є двозначною, а кроки – половинчастими, бо насправді часто означають не те, що риторика, яка їх супроводжує.

Вселенський Патріархат і ПЦУ

У перший день нового етапу війни, 24 лютого, Вселенський Патріарх Вартоломій зателефонував предстоятелю ПЦУ Митрополитові Епіфанію Думенку зі словами підтримки України та осуду дій росії. В офіційному повідомленні ПЦУ з цього приводу сказано, що:

«Вселенський Патріарх засудив цей неспровокований напад Росії на Україну, незалежну і суверенну державу Європи, а також порушення прав людини та жорстоке насильство над нашими ближніми і перш за все над мирним населенням. Патріарх просить Бога любові і миру просвітити керівництво Російської Федерації, щоби воно зрозуміло трагічні наслідки таких рішень і дій, які можуть стати поштовхом навіть до світової війни. Вселенський Патріарх також закликав лідерів усіх держав, європейських інституцій та міжнародних організацій працювати над мирним врегулюванням цієї критичної ситуації шляхом чесного діалогу, який є єдиним засобом вирішення будь-якої проблеми та вирішення будь-яких суперечок. Вселенський

Патріарх по-братськи закликав Помісні Православні Церкви, а також усіх християн і кожну людину доброї волі до невпинної молитви за український народ та за верховенство миру і справедливості в Україні».

Того ж дня Блаженніший Єпіфаній оприлюднив звернення з приводу російської агресії, в якому закликав до молитви за Україну, попросив міжнародну спільноту підтримати Україну. У зверненні зазначено, що:

«Попри тривалі, щирі, наполегливі зусилля України та всієї міжнародної спільноти стався неспровокований, підступний, цинічний напад Росії та Білорусі на Україну. Наше спільне завдання – дати відсіч ворогу, захистити рідну землю, наше майбутнє і майбутнє нових поколінь від тиранії, яку агресор прагне принести на своїх ґрунтах. На нашому боці – правда. Тому ворог з допомогою Божою та за підтримки всього цивілізованого світу буде переможений. Наше завдання зараз – згуртуватися, витримати перший удар, не піддаватися паніці. Ми віримо в промисел Божий і перемогу правди. Ми довіряємо нашим Збройним силам, нашим захисникам. Молитвою ми з усіма тими, хто на передньому краї боротьби з агресором. Надзвичайно важливо не піддаватися на можливі внутрішні провокації, підтримувати порядок, виконувати розпорядження державної та військової влади України».

У наступні дні предстоятель ПЦУ також звертався зі словами підтримки до вірних. А 27 лютого оприлюднив звернення до московського патріарха кіріла, акцентувавши на тому, що вже триває четвертий день війни, та, проаналізувавши діяльність патріарха, зазначив:

«На жаль, із Ваших попередніх заяв уже зрозуміло, що збереження прихильності Путіна і керівництва РПЦ для Вас набагато важливіше, ніж турбота про людей в Україні, частина з яких до війни вважала Вас своїм пастирем. Тому навряд чи має сенс звертатися до Вас з проханням зробити щось дієве, щоби агресія Росії проти України незабаром припинилася. [...] Тому я звертаюся до Вас як Глави

РПЦ – виявіть хоча б до своїх співгромадян і настви милосердя. Якщо не можете підняти свій голос проти агресії – хоча б допоможіть забрати тіла російських солдат, життя яких стало платою за ідеї «руського міра» – Ваші і Вашого президента».

Відповіді на це звернення не було.

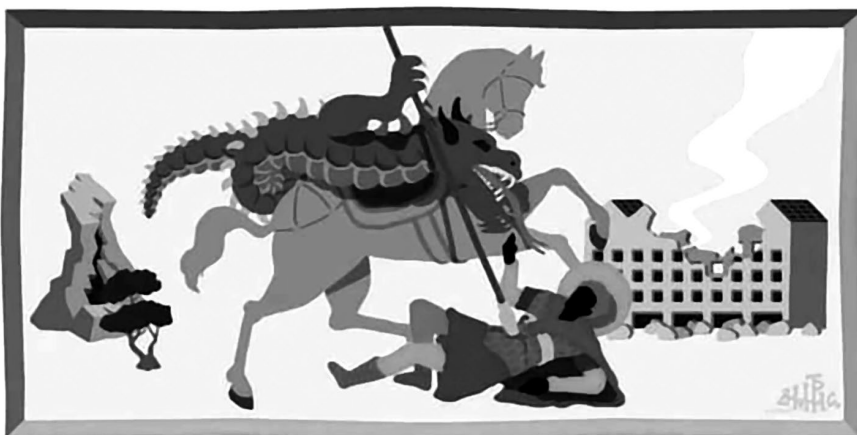
27 лютого надійшло повідомлення, що російські окупанти розстріляли в автомобілі настоятеля храму ПЦУ села Розважів Київської області, капелана Максима Козачину. Його понівечене росіянами тіло змогли поховати тільки 1 березня. А наступного дня російські диверсанти намагалися проникнути до Михайлівського Золотоверхого монастиря в Києві. Їх затримали і знешкодили. Імовірною їхньою метою міг бути предстоятель ПЦУ Блаженніший Єпіфаній. 5 березня російські військові вбили настоятеля церкви села Ясногородка Фастівського ра-

Африки Феодор II висловив глибоке співчуття з приводу страждань українського народу від російської військової агресії.

Відтак предстоятель та єпископи ПЦУ й далі жваво реагують на воєнні події, однозначно підтримуючи захист Батьківщини.

Апостольська столиця і нунціатура в Києві

Свою постійну підтримку Україні висловлює Апостольська столиця, хоча у вирі бурхливих воєнних подій, слід це визнати, українці її голосу спершу не дочули. Тому й вирінали питання на зразок «чому мовчить Папа?». У той же час перед початком російської агресії, коли її анонсували численні ЗМІ, Папа Франциск настійливо й неодноразово закликав до молитви за мир в Україні. 23 лютого понтифік оголосив 2 березня Днем посту в намірі миру в Україні зі словами:

ΔΡΑΚΟΣ ΣΚΟΤΩΝΕΙ ΑΝ ΓΙΩΡΓΗ. ΡΩΣΙΚΗ ΕΙΚΟΝΑ, 21ος ΑΙΩΝΑΣ, ΣΥΛΛΟΓΗ ΠΟΥΤΙΝ.

Δημήτρης Χοντζόπουλος

йону Київської області Ростислава Дударенка. Таким чином, православне духовенство в Україні перебуває у великій небезпеці.

28 лютого президент України Володимир Зеленський повідомив у Twitter про свою телефонну розмову із Вселенським Патріархом Вартоломієм: «Ваші слова – як руки, що підтримують нас у цей тяжкий час. Українці відчувають духовну підтримку та силу ваших молитов. Сподіваємося на швидке настання миру».

1 березня на офіційному сайті ПЦУ було повідомлено, що Папа і патріарх Александрійський і всієї

«Відчуваю глибокий біль у серці через погіршення ситуації в Україні. Незважаючи на дипломатичні зусилля останніх тижнів, розгортаються дедалі тривожніші сценарії. Як і я, багато людей у всьому світі відчувають тривогу та стурбованість. Миру всіх знову загрожують часткові інтереси. Хочу звернутися до відповідальних у політичній сфері, аби вони зробили серйозний іспит сумління перед Богом, Який є Богом миру, а не війни, Отцем усіх, а не лише деяких, Який хоче, щоби ми були братами, а не ворогами. Прошу всі залучені сторони, щоби стрималися від будь-якої

дії, що може спричинити ще більше страждання населення, дестабілізує співіснування між народами та дискредитує міжнародне право. А тепер хочу звернутися до всіх віруючих і невіруючих. Ісус навчив нас, що на диявольське безумство насильства слід відповідати Божою зброєю: молитвою і постом. Заохочую всіх провести 2 березня, в Попільну середу, День посту за мир. Особливо заохочую віруючих, аби в цей день вони наполегливо присвятили себе молитві та постові. Нехай же Цариця миру вбереже світ від безумства війни».

Зранку 25 лютого Папа Франциск особисто пішов до посольства Росії при Святому Престолі, фактично уперше в історії (досі понтифіки приймали послів тільки у себе). Як повідомила Українська служба Радіо Ватикану, «Під час візиту, що тривав понад пів години, як підтвердив директор Ватиканського пресцентру Маттео Бруні, Папа бажав висловити свою занепокоєність через війну в Україні». Що цікаво, повідомлення про візит Папи розмістили і на сайті РПЦ з коментарем російського посла Авдєєва: «Папа Франциск хотів особисто розпитати про ситуацію на Донбасі і в Україні». Через те, що Росія визнала ОРДЛО (Окремі райони Донецької та Луганської областей, які окупувала) окремими державами, для неї і для РПЦ вже «не Україна».

26 лютого Папа мав телефонну розмову з президентом України Володимиром Зеленським:

«Розмова відбулася в той час, як і надалі надходять драматичні повідомлення з фронтів воєнних дій, а на вулицях Києва тривають бої. Як повідомляється у твітті Посольства України при Святому Престолі, «Святіший Отець висловив свій глибокий біль з приводу трагічних подій у нашій країні». У твітті президента України читаємо: «Подякував Папі Франциску за молитви за мир в Україні та припинення вогню. Український народ відчуває духовну підтримку Його Святості».

Того ж дня понтифік зробив черговий твіт українською мовою із за-

кликом молитися за мир в Україні і постити заради миру. Також 26 лютого Папа створив твіт-попередження російською мовою – зрозуміло, що передусім для росіян: «Каждая война делает наш мир хуже, чем он был прежде. Война – это крах политики, крах человечества, позорная капитуляция, сокрушительное поражение перед силами зла». Зрештою, слід нагадати, що в часі загострення російської агресії проти України тривала підготовка візиту Папи Франциска до нашої держави. Зрозуміло, що з початком чергової фази відкритої війни ситуація щодо цього візиту надзвичайно ускладнилася. На тлі всіх подій Апостольський нунцій в Україні Архієпископ Вісвальдас Кулбокас разом зі співробітниками нунціатури залишається в Києві. 27 лютого на сайті нунціатури розмістили інтерв'ю з Його екселенцією, де вже у вступі було наголошено: «розділяє долю мільйонів цивільних мешканців, які намагаються захиститися від боїв, що розгорілися в місті».

Зрештою, в своєму недільному зверненні 5 березня Папа Франциск прямо заявив, що в Україні триває не «спеціальна військова операція», як це подає російська пропаганда, а повномасштабна війна: «В Україні течуть ріки крові та сліз. Це не просто «військова операція», а війна, яка сіє смерть, руйнування та нещастя». Апостольська столиця готує гуманітарну допомогу для України – «країни-мучениці», сказав Папа у тому ж недільному зверненні.

Надалі понтифік зробив чимало символічних кроків з метою підтримки України і водночас закликав Росію (іноді не називаючи її) припинити агресію. Впродовж 14 – 20 березня у Ватикані відбувся Український тиждень: «Минулого тижня майже не було дня, коли б Святіший Отець чи хтось інший із чільних ерархів Ватиканської курії у певний спосіб не демонстрував свою підтримку нашої держави у її священній боротьбі з російськими агресорами», – повідомив посол України у Ватикані Андрій Юраш. Відтак у Апостольській столиці анонсували,

що 25 березня понтифік разом з усіма католицькими єпископами світу посвятить Україну та Росію Непорочному серцю Марії. «Я б сказав, що посвячення Пречистому серцю Марії є одним із основних видів духовної зброї», – пояснив значення цього кроку Апостольський нунцій в Україні у інтерв'ю литовській редакції «Vatican News».

РКЦ в Україні

Архієпископ і митрополит Львівський РКЦ Мечислав Мокшицький 24 лютого звернувся до духовенства і вірних такими словами:

«У цей час, коли реалізуються найстрашніші сценарії, коли в Україні оголошено воєнний стан, я звертаюся до Вас зі словом потіхи та солідарності. Ми всі відчуваємося в небезпеці, проте нам не можна втрачати надії, а вже тим більше піддаватися паніці. Зараз як ніколи раніше потребуємо єдності та взаємної підтримки. Тож прошу всіх священників та богопосвячених осіб, аби були поруч зі своїми вірянами і не залишали парафій. Наша готовність нести духовну допомогу за посередництва Тайнств може виявитися для багатьох людей підтримкою та заспокоєнням. Можливо, саме зараз слова Господа нашого Ісуса Христа «Прийдіть до мене всі втомлені й обтяжені, і я облеку вас» стають сенсом нашого душпастирського служіння тут і тепер. Також прошу, щоби в міру можливостей, якщо буде така необхідність, надати біженцям чи родинам, чії оселі постраждали внаслідок обстрілів, доступ до парафіяльних приміщень. Не вагайтеся перетворювати на сховища підземелля ваших храмів, якщо вони доступні для користування. Заохочуймо людей до взаємодопомоги та турботи одні про одних, щоб ніхто поруч із нами не почувався покинутим напризволяще. Особливо прошу звернути увагу на осіб похилого віку, самотніх і хворих. Вони можуть потребувати продуктів харчування чи ліків, і нам слід про це для них подбати. Час війни – це випробування нас на заповідь любові, яка наказує нам любити не лише себе, але й наших ближніх».

Того ж дня єпископ Едвард Кава виступив із закликом молитви за Україну і обґрунтуванням того, що право захищати свою землю і рідних – це Богом дане право. Також він просив не поширювати неперевірену інформацію, допомагати людям у потребі та запевнив, що духовенство лишається з вірними і готове допомагати всім потрібним та можливим. Загалом РКЦ в Україні організовує низку гуманітарних ініціатив, спрямованих на допомогу постраждалим: починаючи від психологічної і терапевтичної допомоги і закінчуючи мобілізацією структур «Caritas internationalis».

Під час бомбардування й обстрілу Харкова росіянами 1 березня одна ракета влучила у дах курії Харківсько-Запорізької дієцезії РКЦ, що зовсім поруч із катедральним собором. На щастя, ніхто не постраждав. Як і інші католицькі єпископи України, єпископ Харківсько-Запорізької дієцезії Павло Гончарук сказав, що не покине Харкова, навіть якщо доведеться віддати життя.

УГКЦ

Щоразу, коли Росія окупувала українські землі, вона нищила Унійну Церкву – сучасна назва в Україні УГКЦ. Так було за Катерини II після Коліївщини у 1760–1770-их і в 1794–1796 роках, за Миколи I у 1820–1830-их роках, за Олександра II в 1875 році, за Сталіна у 1940-их і його наступників аж до розпаду СРСР. Будучи глибоко вкоріненою в українські реалії та культуру, УГКЦ й під час російської війни проти України однозначно перебуває зі своїм народом. У своєму зверненні до українського народу, оприлюдненому 24 лютого у Патріаршому соборі Воскресіння Христового в Києві, глава УГКЦ Блаженніший Святослав Шевчук, зокрема, сказав:

«Віроломний ворог, незважаючи на власні зобов'язання та запевнення, ламаючи основні норми міжнародного права, як несправедливий агресор ступив на українську землю, несучи зі собою смерть і розруху. Наша Україна, яку світ справедливо назвав «кри-

вавими землями», яка стільки разів була скроплена кров'ю мучеників і борців за свободу і незалежність свого народу, кличе нас сьогодні стати на її захист – на захист своєї гідності перед Богом і людством, свого права на існування та права на вибір свого майбуття. Це наше природне право і святий обов'язок боронити свою землю і свій народ, свою державу і все, що є для нас найрідніше: родину, мову і культуру, історію і духовний світ! Ми є мирним народом, який християнською любов'ю любить дітей усіх народів, незважаючи на походження чи переконання, національну чи релігійну приналежність. Ми не зазіхаємо на чуже і не погрожуємо нікому, але й свого нікому не маємо права віддати! У цей історичний момент голос нашого сумління кличе нас усіх як один стати на захист вільної, соборної і незалежної Української держави!»

Предстоятель також наголосив: ті, що починали світові війни, їх і програвали, а ідолопоклонники війни приносили лише знищення і занепад власним державам та народам. Окремо варто згадати, що в переддень нападу, але не вперше загалом, Блаженніший Святослав акцентував учасникам міжнародного форуму в Італії, що Україна захищає європейські цінності ціною крові своїх дітей. Як і інші конфесії, УГКЦ реалізовує цілу низку нагальних гуманітарних проєктів для підтримки потерпілих від війни, причому як на заході України (у Волинській, Хмельницькій, Тернопільській, Львівській та Івано-Франківській областях), так і в інших регіонах. Активно діють місцеві єпархії та структури Церкви. Також Блаженніший підтримує ініціативу українських волонтерів «Повернися живим з України», спрямовану на російських солдат. Зокрема, на тлі замовчувань владою росії своїх втрат і навіть небажання приймати тіла своїх загиблих глава УГКЦ звернувся до росіян зі словами: *«Ми хочемо допомогти вам знайти тіла своїх синів і чоловіків, які прийшли в Україну вбивати»*. 28 лютого глава УГКЦ засудив злочини російських військ проти цивільного населення:

«сажать на танки дітей і жінок і прикриваються ними як живим щитом, щоб ще глибше в серце України принести смерть і розруху». Інформацію про використання агресором жінок та дітей як живого щита підтверджують у Збройних силах України.

Глава УГКЦ щодня виголошує слова підтримки вірним і всім людям доброї волі, а також звертається різними мовами до людей всього світу.

Окремо слід відзначити низку гуманітарних та інформаційних ініціатив Українського католицького університету в часі війни. Саме цей виш узяв на себе важливу частину з інформування світової громадськості про події російської агресії проти України та героїчний спротив українців.

Апостольський адміністратор Мукачівської греко-католицької єпархії єпископ Ніл Луцак також звернувся до вірних з проханням про молитву за Україну, про підтримку біженців і Збройних сил України. Вірні й духовенство цієї єпархії, яка тимчасово перебуває в прямому підпорядкуванні Апостольської столиці, активно працюють у цьому напрямку спільно зі всіма українцями.

Отож російський і білоруський напад на Україну 24 лютого 2022 року означив початок нового, масштабнішого, етапу російської війни проти України. Жодна з так званих традиційних конфесій не стоїть осторонь цих подій. Наразі РПЦ на чолі з московським патріархом кірілом системно намагається ігнорувати реалії та малювати якусь паралельну реальність, відповідно до потреб виправдовувати російську агресію, навіть приховувати її задля збереження ідей «руського міра». Від предстоятеля УПЦ МП, яка досі йшла у фарватері цих же ідей, починають лунаати інші заяви – цей період для конфесії є надзвичайно складним, адже реалії кардинально заперечили її дотеперішні тези, зокрема про «братні» росію та білорусь. Утім нема жодних підстав вважати, що зміна цієї позиції, риторики, яка її супроводжує, безповоротна. ПЦУ, римо- і греко-католики діють виразно україноцентрично.

КІНЕЦЬ OSTROLITIK

д-р **Анатолій БАБИНСЬКИЙ**, науковий співробітник Інституту історії Церкви УКУ

У своїй статті «Needed: An Ecumenical Reset» для часопису «The First Things» Джордж Вайгель стисло і влучно окреслив основну проблему діалогу між Римським апостольським престолом і московським патріархатом. Її суть можна звести до того, що Москва використовує екуменізм не за призначенням. Від самого початку свого ангажування в екуменічний рух, що відбулося не без благословення радянських спецслужб, московський патріархат, зі слів Вайгеля, керувався аж ніяк не екуменічними мотивами. Розпад Радянського Союзу змусив РПЦ відкоригувати тактику взаємодії з Ватиканом, але стратегія суттєвих змін не зазнала. Як і не відбулося звільнення патріархії від міцних обіймів спецслужб. Вдалою ілюстрацією продовження їхнього симбіозу є синхронне посилення мілітаристської риторики з уст світського і церковного естеблїшменту росії напередодні російського вторгнення в Україну. Під час вручення 2 лютого 2022 року путіним ордену олександра невського очільникові відділу зовнішніх церковних зв'язків московського патріархату митрополитові Іларіону другий зауважив, що «останніми роками ми щораз більше відчуваємо себе якоюсь подобою оборонного відомства, тому що нам доводиться обороняти священні кордони нашої Церкви». Такі слова з вуст «провідного екуменіста» РПЦ стали ще одним підтвердженням того, що в росії фраза Карла фон Клаузевіца «війна є продовженням політики іншими засобами» пасує майже до всього: починаючи з балету і літератури та закінчуючи Церквою і екуменічним діалогом. Все це за потреби стає не лише продовженням політики, але, як показали останні виступи очільника РПЦ, й інструментами війни.

Навряд чи у Ватикані бракує людей, які все це розуміють, хоча, на жаль, тих, що не хочуть цього розумі-

Зустріч Папи Франциска і голови відділу зовнішніх церковних зв'язків РПЦ митрополита Іларіона Алфєєва 22 грудня 2021 року

ти, теж чимало. Але, як слушно зауважив Джордж Вайгель, якими благодійними не були б наміри тих, що все одно намагаються провадити діалог із Москвою, «це були хибні старання». Зрештою, аби не кидати тінь на православно-католицький діалог у цілому, треба визнати, що взаємини з РПЦ не мали нічого спільного з екуменізмом, а належали радше до царини «церковної дипломатії», яка у випадку з РПЦ нині цілком себе дискредитувала. Москва послідовно уникала обговорення суто богословських питань, використовуючи діалог винятково задля спроб відновлення свого монопольного становища на просторах колишніх російської та радянської імперій. Не секрет, що однією зі стратегічних цілей московської патріархії було якщо не повне знищення Української Греко-Католицької Церкви, то бодай її максимальна маргіналізація. Це давня історія. У 1845 році під час свого візиту до Рима російський імператор Микола I намагався заручитися мовчазною згодою Апостольської столиці на ліквідацію Київської унійної митрополії в 1839 році в обмін на нормалізацію відносин та поступки щодо діяльності Римо-Католицької Церкви в Росії. Нещодавно відкриті італійським істориком Маттео-Луїджі

Наполітано документи періоду холодної війни свідчать, що в лютому 1952 року Сталін також ініціював перемовини з Римським апостольським престолом щодо відкриття радянського дипломатичного представництва при Ватикані. Перемовини ці тривали до березня 1953 року і закінчилися смертю Сталіна. Без сумніву, як і у випадку з Миколою I, Сталін прагнув поставити хрест на греко-католиках у СРСР і надати бодай позірної легітимності Львівському псевдособору 1946 року. Тоді на пропозицію Москви Ватикан відповів відмовою, бо ж, мовляв, не можна ставити віз попереду коня, і відкриття дипломатичного представництва може стати кінцевим пунктом перемовин, але не першим.

Та вже за кілька років на арену вийшла «м'яка сила» – московська патріархія, яка ще в 1948 році під час всеправославної наради у Москві проклінала екуменічний діалог. Участь спостерігачів від РПЦ в Другому Ватиканському Соборі зіграла, можливо, якщо не вирішальну, то вагому роль у тональності його документів. Годі згадувати про негативний вплив РПЦ на процес визнання патріаршого статусу УГКЦ, про що недвозначно згадував у своєму заповіті Патріарх Йосиф Сліпий. Ватикан, натомість,

намагався постійно балансувати, зазнаючи постійної критики як з боку українців, так і з боку інших народів Центрально-Східної Європи, які вимагали переосмислення так званої Ostpolitik. Задля справедливості варто сказати, що завдяки цій політиці деяких позитивних цілей було досягнуто, проте навряд чи загальний баланс здобутків і втрат здатен її виправдати.

Один із головних архітекторів Ostpolitik кардинал Агостіно Казароллі в своїх мемуарах, які побачили світ у 2000 році, визнав, що російська сторона була нечесним партнером, і нарікав, що ні Микита Хрущов, ні Андрій Громико у своїх спогадах не згадали Івана XXIII у контексті залягодження Карибської кризи. При цьому він практично не торкався історії відносин із СРСР, обмежившись Угорщиною, Чехословаччиною, Польщею, Югославією та Болгарією. Адже що далі на Схід, то важче виправдати спроби задобрити кремль...

Ватиканська «східна політика» почала зазнавати змін після обрання Папою Кароля Войтили, який дуже добре знав ситуацію в Центрально-Східній Європі. Без сумніву, його роль у розвалі СРСР колосальна, і через це у відносинах Ватикану та Москви під час понтифікату Івана Павла II віяло холодом. При цьому Рим намагався провадити єкуменічний діалог з московською патріархією, а Папа висловлював готовність відвідати росію чи зустрітися з московським патріархом. До такої зустрічі ледь не дійшло у 1997 році в одному з монастирів поблизу Відня. Проте російська сторона вимагала включення у спільний підсумковий документ осуду «прозелітизму» та «уніятизму». Ватикан вилучив ці пропозиції з проекту декларації, через що росіяни від зустрічі відмовилися. Насправді цей епізод не був лише епізодом, оскільки настійливі й багаторазові наполягання російської сторони на необхідності обговорення в межах діалогу питання «уніятизму», під яким у московській патріархії розуміють, як правило, саме існування УГКЦ, свідчить, що провідною метою псевдоекуменічних потуг росіян було

ніщо інше, як розчищення простору для безперешкодного розширення «руського міра». Задля цієї мети використовували найрізноманітніші єкуменічні майданчики, на які представників РПЦ охоче запрошували з надією на те, що це сприятиме досягненню єдності Церков.

Без сумніву, мотивацією католицької сторони було саме відновлення єдності. Заради цього московській патріархії відчинили двері навчальних закладів і надали доступ до фондів. Жевріла надія, що РПЦ з часом перегляне свої підходи до єкуменізму та скоригує своє соціальне вчення, позбавиться обіймів світської влади. Проте це були наївні сподівання. Представники московської патріархії у той час пили вино, заїдаючи його пармезаном, і милувалися італійськими краєвидами, розмовляли на високі теми, у той час як удома і далі плакали в середовищі своєї пастви антикатолицькі й антизахідні настрої, що стали органічною частиною ідеології «руського міра». Тих, що серйозно ставилися до єкуменічного діалогу і прагнули реформи «казенного» православ'я, як, наприклад, ігумен Веніамін Новік, маргіналізували і виключали з публічного дискурсу.

Звісно, Ватикан мав повне право будувати свої стосунки з РПЦ та кремлем відповідно до власного бачення і цілей. Проблема в тому, що зона інтересів московської патріархії не обмежувалася росією, а включала всю територію колишньої советської імперії. І в Римській курії не бракувало людей, готових закрити на це очі чи навіть визнати справедливість таких претензій. Саме тому ватиканські чиновники від єкуменізму послідовно дистанціювалися від українських православних, які прагнули здобути автокефальний статус, та утримувалися від контактів з ними навіть після того, як Вселенський Патріарх надав їм цю автокефалію. Понад те, вони воліли не бачити постійних намагань московської патріархії обговорювати питання, пов'язані з УГКЦ, без участі самих греко-католиків, чим тільки підживляли авторитет Римського апостольського престолу в очах

не лише українських католиків, але й ширших верств українського суспільства. І з цього в москві, що й не дивно, ехидно посміхалися.

Сьогодні вже цілком очевидним є те, що зустріч патріарха кіріла і Папи Франциска у Гавані в 2016 році була частиною гібридної війни російської федерації проти України. Росіянам треба було, як кажуть, зберегти обличчя після анексії Криму та початку війни на Донбасі, і зустріч із Папою стала для них доволі успішним тактичним ходом у цьому напрямку. Відомо, що ще одна зустріч Папи з патріархом була запланована на літо 2022 року. Тобто після того, як Україна, на думку російського генштабу, мала бути за лічені дні окупована російською армією і припинити своє існування як суверенна держава. В патріархії, без сумніву, знали про агресивні плани кремля і цинічно готували свій черговий хід на церковно-дипломатичному фронті.

Нещодавно Держсекретар Ватикану кардинал П'єтро Паролін заперечив можливість такої зустрічі в найближчому майбутньому, і це позитивний сигнал, як і те, що папський нунцій Архиепископ Вісвалдас Кулбокас, незважаючи на надзвичайно складну безпекову ситуацію в Києві, не покинув своєї резиденції. Проте холоднокрівне повномасштабне вторгнення росії в Україну, яке супроводжується безжальним бомбардуванням міст і сіл та найбільшою гуманітарною катастрофою з часів Другої світової війни, повинне спричинити докорінне переосмислення ватиканської «східної політики» в цілому. Нема сумнівів, що багато хто у Ватикані розумів усі загрози, які несе ідеологія «руського міра», усвідомив, що московську патріархію не цікавить єдність Церкви та єкуменічний рух, що російські церковні дипломати – лише «агенти в рясах». Я далекий від того, щоби розганяти «зраду», проте слід, нарешті, визнати, що інерція старої Ostpolitik часто брала гору. І цьому має настати кінець. Бо продукція «Софріно» – це, по суті, ті ж самі російські кулі та снаряди, тільки виглядають «делікатніше».

РОСІЙСЬКІ АКАДЕМІЧНІ «КОНСЕРВИ» ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ПУБЛІЧНОЇ ДУМКИ

д-р Дмитро ШЕРЕНГОВСЬКИЙ, проректор УКУ, політолог-міжнародник

Ще задовго до початку російської війни в Україні кремль активно поширював вигадки про начебто геноцид українською владою свого ж населення. Іншою спекуляцією стала теза про те, що начебто колективний Захід обдурих українських громадян, скинув законну владу після Революції Гідності та втягнув українців у війну з росією. Сьогодні ці вигадки відкинуто вже й на міжнародному рівні рішенням Суду ООН. Проте антизахідна риторика кремля, яка, до слова, не є новим феноменом, тривалий час знаходила і далі знаходить підтримку в різних колах західних інтелектуалів. Причиною цього став значний вплив Росії на академічні середовища, які перетворилися на один із важливих каналів поширення російської пропаганди.

У західній науці була значна кількість «совєтологів», які вивчали радянську дійсність усіх республік крізь призму політичної, соціальної, економічної, культурної та інших сфер життя радянської росії. І в такому підході була певна логіка, оскільки Москва здійснювала беззаперечний вплив чи не на всі суспільні процеси в СРСР. Лише невелика кількість академічних завзятців фокусувалися на конкретних республіках, здобуваючи славу вузьких спеціалістів та любителів різної екзотики, подібно як нині досліджують маловідомі племена Африки чи Океанії. Так, їхній побут самотній, але він загалом не впливає на глобальну політику чи економіку. Із розпадом СРСР радянські студії стали непотрібні, і перед частиною науковців постав вибір – або перепрофілюватися, або фокусуватися на нових країнах, що постали на уламках «тюрми народів». Очевидно, ті, що вирішили й надалі вивчати наш регіон, який назвали «пострадянський», мали б змінити свій російсько-центричний підхід, який втра-

тив сенс. Проте, як стверджує професор Тарас Кузьо у книзі «Криза в студіях Росії», не всі виявилися готовими до такої зміни, і частина західної Академії продовжувала досліджувати незалежні країни включно з Україною у стилі «російських земель». З одного боку, це пов'язане з науковою недбалістю, а з другого – з активним лобіюванням росією своїх інтересів, зокрема фінансовими шляхами.

Наукові прорахунки, звісно, є проблемним питанням, але їх можна долати через академічні дискусії та тексти, де більш фахові дослідники здатні пояснити хибність тих чи тих підходів. Трудність у цьому процесі лиш одна – корекції хиб не повинні перебувати на периферії наукового пізнання. Досвід світових деколонізаційних студій, які, власне, зосередже-

ні на виправленні домінантних наративів та політичних міфів, створених колишньою метрополією, показує, що для «відновлення правди» потрібен час та ангажування до цієї роботи певної критичної маси науковців. Одна вдала книга цілком може зробити фурор в академічній спільноті, проте її буде замало, аби змінити наявний стан справ. Нові пропозиції та прочитання ще повинна «прийняти і погодити» ширша когорта науковців. Це якраз той випадок, де кількість і якість важливі. Тут не потрібно вдаватися до емоцій, бо саме так і працює наука. Варто згадати шлях, який проходять усі наукові відкриття – від критичного ставлення і перевірок до прийняття і вже подальшої надбудови знань на цій основі. Я не маю перед собою результатів якоїсь достат-

ньої експертизи в сфері українських студій, щоби стверджувати категорично, але сьогодні вже неозброєним оком видно, що фазу «Україна – не Росія» ми пройшли.

Масштаби фінансування «сов'єтологів»

Друга частина питання, пов'язана з проросійськими впливами, значно складніша і проблематичніша. Ще в часи холодної війни радянські студії щедро фінансували з державних бюджетів для вишколу спеціалістів, яких залучали для допомоги у формуванні урядових політик країн Заходу щодо СРСР. Подібну практику використовувала й Москва для вивчення країн Заходу. Проілюструю цю ситуацію на прикладі США. У 1983 році американський уряд прийняв так званий закон про дослідження та вивчення Східної Європи і СРСР, який передбачав виділення 50 млн дол. США впродовж 10 років, тобто по 5 млн дол. США на рік, для підтримки університетських центрів, які спеціалізуються на студіях регіону Східної Європи і СРСР. Це досить значна сума порівняно зі всіма видатками державного бюджету США на освіту, що в 1985 році становили 47,8 млн дол. США (включно з дошкільною освітою та забезпеченням музеїв і бібліотек).

Однак названа сума не здається надто великою, оскільки система освіти США передбачає значну незалежність освітніх закладів із власними бюджетами та можливостями заробітку. Станом на 1985 рік частка державних коштів на федеральному рівні в структурі бюджетів вищої освіти США становила майже 30%. Ще близько 12% становили кошти, які заклади вищої освіти отримували від урядів конкретного штату. Тому, щоби зрозуміти справжню вагу коштів, що їх прицільно виділяли на радянські студії, варто розглянути практичну реалізацію самої справи. За даними, поданими у статті Сюзан Раскі, опублікованій у 1985 році в газеті «New York Times», 5 млн дол. США практично означали грантову підтримку 624 науковців лише

у 1984 році. Отримувачами фінансів у різні часи були потужні американські дослідницькі університети, якот Університет Каліфорнії, Гарвардський університет, Стенфордський університет та багато інших. Ще раз наголошу: фінансову підтримку на вивчення СРСР отримували більш ніж 600 дослідників щорічно (з 1984 року). І якщо врахувати, що частина науковців продовжували свої гранти чи отримували нові, загалом можна уявити чисельність когорти фахівців у цій сфері.

Чим скористалася росія

Із розпадом СРСР фінансування за згаданим законом у США було припинене і згодом переформатоване на дослідження незалежних країн пострадянського простору, але вже зі значно меншими коштами. За кілька років ученим була запропонована низка урядових програм, що діють дотепер згідно з оновленим законом про дослідження та вивчення Східної Європи і незалежних держав колишнього СРСР, фокус яких стосувався вже окремих країн, зокрема України (що посилило розвиток українських студій). Однак зі зменшенням ролі цього регіону для американської політики внаслідок макрополітичних змін у світі (для прикладу, інтенсивніше почали вивчати Близький Схід і Тихоокеанський регіон) багато колишніх центрів радянських досліджень зіткнулися з кадровими скороченнями і браком фінансування. Цю ситуацію не одразу, але поволі почала використовувати росія, особливо з кінця 2000-их років, коли російська політична та бізнес-еліта почала все більше схилитися до формування авторитарного режиму путіна. Відтоді мережі центрів російських та євразійських студій і окремі науковці стають учасниками різноманітних програм обмінів та дослідницьких програм, які фінансує не лише американський уряд, а й російські та незалежні фундації, де донорами також є росіяни.

Для промоції такої співпраці з 2007-го, 2008 років російський уряд створює низку урядово фінансованих і урядово контрольованих орга-

нізацій на кшталт «Росспівробітництва», фундації «Російський світ», Фонду Горчакова та інших, які підтримують центри російських студій в американських і європейських університетах. Така практика справді не є унікальною, адже багато країн користуються нею задля двостороннього академічного співробітництва. Взагалі за існування демократичних режимів така діяльність не викликає надмірних заперечень – ця форма є типовою для так званої освітньої чи культурної дипломатії. Проте у випадку авторитарних режимів мережі таких центрів стають зручним механізмом поширення державної пропаганди, навіть розвідувальної діяльності. І росія цим вдало скористалася. Варто згадати заяву керівника служби зовнішньої розвідки Естонії в 2018 році, який визнав, що в його країні діє ціла мережа політиків, журналістів, бізнесменів тощо як агентів російського впливу.

Масштаби російського впливу

Щоби продемонструвати масштаби російського впливу на західні академічні спільноти, українська дослідниця Катерина Смаглій опублікувала в 2018 році аналітичний огляд під назвою «Гібридна аналітика: прокремлівська експертна пропаганда у Москві, Європі та США». Цей матеріал доступний англійською мовою, і я дуже рекомендую з ним ознайомитися для того, щоби зрозуміти, як різні аналітичні центри, наукові видання, фундації, дискусійні платформи та конференції використовувалися і використовуються кремлем для просування та відбілювання своєї діяльності, а також для поширення ідей «російського світу». Якщо немає змоги прочитати цю працю англійською, то можна прочитати короткі висновки з аналітики у статті газети «День».

Катерина Смаглій звертає особливу увагу на практику російського уряду активізувати такі свої мережі напередодні проведення виборів у різних країнах, а також під час загострень у відносинах росії та Заходу як один з інструментів згладжуван-

ня критики щодо самої росії та просування своїх власних інтересів. Цитую слова дослідниці зі згаданої статті газети «День»:

«На тлі погіршення відносин Росії з Заходом ці інтелектуали раптово опинилися в самому центрі зусиль із розвитку «народної дипломатії». Як виявилось, людям важко відмовитися від російських запрошень взяти участь у роботі клубу «Валдай», а також скористатися російською щедрістю та першокласною гостинністю».

Тут доречно згадати, що росія вливала неймовірні суми для підтримки свого впливу. Один лише бюджет «Росспівробітництва» у 2020 році становив понад 4 млрд рублів.

Подібні висновки про використання росіянами своїх академічних мереж напередодні виборів згадує і Микола Рябчук у статті про українські вибори (газета «Збруч»).

Агенти впливу, їхні методи й адресати

Утім найбільша проблема діяльності прокремлівських центрів та окремих дослідників полягає навіть не в тому, що їх, наче консерви, російський уряд може відкрити в зручний для себе момент, а в тому, що у багатьох випадках це західні університетські центри. А отже, вони не лише досліджують, пишуть книги та наукові статті, а й викладають на освітніх програмах, роками формуючи думку нових поколінь. І навіть якщо когось із таких агентів впливу росії вдасться виявити та «розконсервувати», їхні колишні студенти до того часу вже стають носіями тих чи тих проросійських ідей.

У цьому процесі агентам впливу росії не обов'язково вдаватися до відвертої пропаганди, яку легко викрити. Зазвичай механізм російського бачення світу просто накладається на наявні теоретичні чи ідеологічні концепції, які хоч і є маргінальними, та все ж присутні в публічному просторі будь-якої країни, а тим більше демократичної, позаяк цей простір базується на плюралізмі думок.

Наприклад, українопринадною основою для таких кіл є антиглоба-

лістська риторика, тісно пов'язана з антизахідними лозунгами як лівого, так і консервативного спрямування. У лівому сегменті в цьому плані спекулюють тезою про глобальні та переважно західні корпорації, які приходять на нові ринки і вбивають місцеву економіку. Ми ж маємо розуміти, що так працює ринкова економіка – менш конкурентоспроможні компанії завжди змушені закриватися чи переорієнтовувати свою діяльність незалежно від того, «східні» вони чи «західні», «північні» чи «південні». Однак спекулянти чомусь забувають, що там, де присутнє масове виробництво, стандартизовані і дешевші товари, виникає крафтове виробництво з унікальними та місцевими продуктами, які можна виготовляти через обмін знаннями і технологіями. Згадаймо крафтовий бум, який відбувався в Україні останніми роками і який сформувався, зокрема, завдяки можливості дешевої реклами через глобальні соціальні мережі. Тому зрозуміло, що просування росією антизахідних наративів у даному контексті є нечесним і в першу чергу працювало на пропаганду російських національних виробників, які не можуть витримати чесної конкуренції, а тому вдаються до задобрення російської влади і корупції. Підтримка кремлевських радикальних рухів на Заході є свідченням такої тактики росії.

Понад те, росія здійснює вплив на західні консервативні кола, однак і в цьому випадку використовує ту ж антизахідну риторіку в контексті просування ідей «російського світу» і привласнення християнських цінностей. У цьому випадку в російському дискурсі вживають наративи про те, що, мовляв, західні суспільства втрачили свої моральні орієнтири і перебувають у ціннісній деградації, який протиставляється саме росія, яка начебто захищає традиційні цінності.

Деякі консерватори на Заході справді активно поширювали цю тезу, апелюючи при цьому до публічних декларацій путіна про підтримку Церкви. Однак, як ми вже не раз могли переконатися, слова росіян

розходяться з ділами. Наприклад, у самій російській федерації ще з 2016 року діє «закон Яровой», згідно з яким масові зібрання релігійних організацій можна вважати формою екстремізму та західної пропаганди. Тимчасова окупація Криму чітко показала, що за цим законом були обвинувачені представники мусульманської, протестантської, католицької та православної громад на півострові за винятком російської православної церкви. Понад те, попри створений імідж релігійної твердині ретельні соціологічні дослідження показують, що відсоток практикуючих вірян у російській федерації досить малий. Зазначу, наприклад, що дані опитування Pew Research Center 2017 року показали, що лише 17% росіян моляться щоденно (серед українців таких 29%, серед поляків 27%), і лише 75% узагалі вірять в Бога (серед українців таких 86%, серед поляків 86%).

Урешті-решт ті ж аморальні й цинічні терористичні атаки на українські міста, мародерство, вбивство і катування цивільного населення, що їх ми спостерігаємо та фіксуємо під час теперішньої війни, говорять самі за себе: в самій росії є великі проблеми з духовністю та мораллю, а ідея «російського світу» нагадує радше оновлену версію фашизму. У одній зі статей «Atlantic Council» сказано: щораз більше західних консерваторів починають розуміти, що вони потрапили під вплив російської пропаганди. Причина цього – активна мережа прокремлівських «консервів» у академічному середовищі. І ці «консерви» замість того, щоби виконувати свою основну функцію – допомагати суспільствам ставати кращими, долати соціальні проблеми та розвивати гуманістичний світогляд – працювали над тим, як виправдати російське бачення світу і розмити межі критичного осмислення, повторюючи сформовані російською пропагандою наративи.

Цінності існують для того, щоби берегти життя, а не вбивати. Натомість російський, а перед тим радянський світ сьогодні демонструє протилежне – приходять, щоб убивати невинних.

ДУХ ЧАСУ

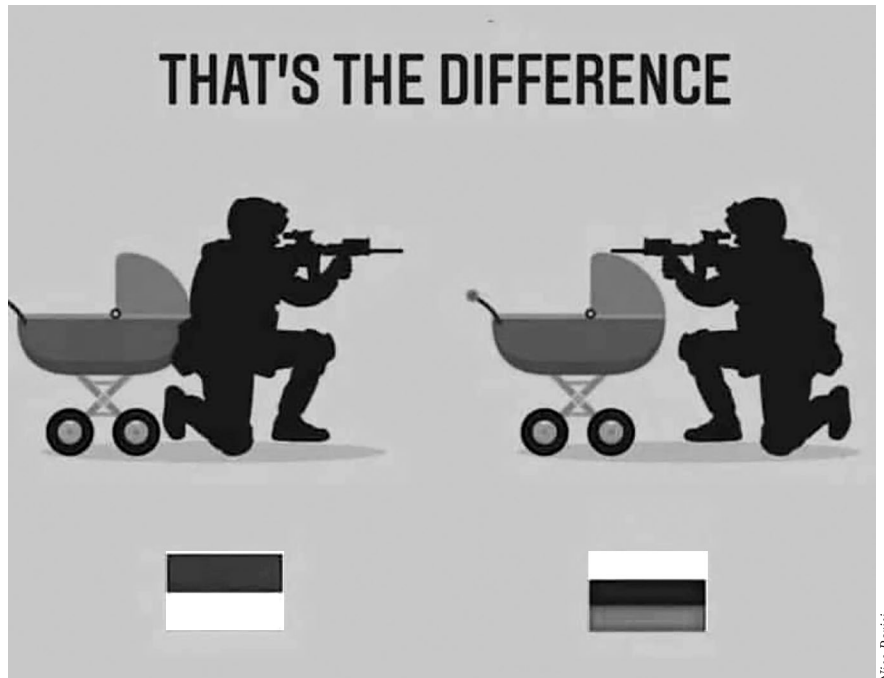
ЯК РОСІЙСЬКА КУЛЬТУРА ВИПРАВДОВУЄ РОСІЙСЬКУ АГРЕСІЮ

Остап УКРАЇНЕЦЬ

Я переконаний, що західна Академія використовує аргумент про «невинну російську культуру» не так через незнання чи нерозуміння відповідних контекстів, як із метою психологічного захисту. Це до певної міри те ж саме, що ми бачимо в «хороших росіянах», котрі категорично відмовляються розуміти, що з ними не так, якщо вони взагалі за мир, але ж, мовляв, по телевізору кажуть різне, тому хто його знає... Отож саме ведення дискусії про місце російської культури у світі потребує попереднього масштабного і складного переосмислення того, чим вона для нас була досі.

Кажуть, після Маріуполя російська культура неможлива. Хоча насправді вона була неможлива і після Голодомору, і після репресій 1930-их років, і після дисидентського руху... В історії вистачає моментів, коли гуманізм вимагає визнати якусь культуру «неможливою», принаймні доти, доки не проаналізуємо для себе попередні події, оскільки вони надто виходять за межі того, що ми вважаємо «нормальним». Світова культура переживала подібні речі не один раз до Голокосту. Вона ще раз потужно пережила їх після Другої світової, але зараз, як виявляється, для деякої ситуація ще «недостатньо екзотична», щоби переглянути власне розуміння російської культури у певних відношеннях.

Насправді ж логіка ревізії гранично проста. Ігнорувати брехню російської пропаганди нині, перебуваючи в «добрій» – наївній – вірі, неможливо. Інформаційно ця брехня безглузда. Справді, між окремими анекдотами з російської пропаганди часто немає зв'язку, вони можуть один одного, навіть очевидну реальність заперечувати. За офіційними повідомленнями російської сторо-

ни, вони вже знищили більше українських літаків, аніж у нас їх було до початку війни. Та попри відсутність суцільних сюжетів у російській пропаганді безумовно присутні певні цілісні лейтмотиви, які засвідчують її «культурну» спрямованість.

А й справді, претензії на монопольне право на тисячолітню політичну історію, зав'язану на Києві, нав'язливі твердження про історичну місію росії, її «особливий шлях», повний пріоритет права сильного вкупі зі старозавітною духовністю, абстрактна і неконкретна система цінностей, заснована на протиставленні західним трендам паралельно з намаганням апропріювати ці тренди. Ці погляди і образи зринають у російській масовій культурі так часто, що їх неможливо пояснити лише випадковим збігом обставин.

Я, звісно, не припускаю, що новочасна російська масова культура, від серіалу «Кадетство» до фільму «Вікінг», створена в межах якогось

великого, всеохопного плану. Ні, це була б конспірологія. Але співспрямованість тем, ідей та образів у цілком різних за суттю творах свідчить, що перед нами Zeitgeist.

Дух часу більш невблаганний, аніж пропаганда

Дух часу більш невблаганний, аніж централізована пропаганда. І саме централізованій пропаганді дозволено сьогодні розповідати одне, завтра друге, а загалом підлаштовуватися під потреби моменту. Натомість Zeitgeist більш безкомпромісний, він визначає межі, в яких загалом дозволено обговорювати певну тему.

Так, російські кінематографісти і телевізійники знімають саме такий, а не інакший продукт (про прямі замовлення міноборони тут не мовиться) переважно тому, що він конформний, відповідає інфопростору, для якого його створюють. Додайте сюди дотаційну природу російської

кінопродукції. Дотації в умовах авторитарного режиму мають певний побічний ефект: держава, яка дає гроші, більше схильна витратити їх на продукцію, що відповідає «офіційному погляду», а творці самі зацікавлені працювати саме в тих напрямках, які цікавлять державу, оскільки це запорука фінансування. І це не єдине зачароване коло в моєму аргументі.

Утім для ілюстрування впливу духу часу на мистецтво не обов'язково брати за приклад тоталітаризм. «Американська нова хвиля», зародившись під імпульсом війни у В'єтнамі, сформувала повноцінний *Zeitgeist*, у якому культура почала працювати за певним принципом. Від рок-н-ролу до фільмів Кубрика і Копполи та романів Пінчона культура існувала в майже спільних етичних та естетичних категоріях, які змінилися тільки з приходом Рейгана і серйозною зміною акцентів навколо холодної війни. Культура є тим, що суспільство готове сприйняти і зрозуміти. І якщо ми глянемо на найновішу російську культуру, то побачимо там дуже багато тривожних «дзвіночків», котрі передували навіть мюнхенській промові путіна.

По-перше, це мілітарний культ. Причому, як акцентовано, пострадянський мілітарний культ із ностальгійним замилюванням мішкувати одностроями, великою (хоча практично не висловленою напрому, тобто максимально абстрактною) місією російського військового, тяглістю від рідної для путіна доби застою і «советской смекалочкой» як основним інструментом перемоги. «Солдати», «Кадетство», «Курсанти» (три надзвичайно популярні серіали, які охоплюють практично всі виміри служби в російській армії) і численні воєнні кінофільми формували цей підхід як естетикою, так і пафосом. Ідея «воєнного служіння батьківщині» як вищої життєвої мети, пропагована в країні, котра за час свого існування жодного разу не була атакована, проте неодноразово атакувала інших, має явні ознаки фашизму.

По-друге, бачимо загальну присутність росії в інфопросторі інших країн. Варто розуміти, що в росії є контент для внутрішнього споживання, а є контент для самопрезентації за кордоном. Це два різні світи. Перш ніж робити якісь припущення про універсальний задум, котрий створив ці два інформаційні поля цілеспрямовано – для маніпуляцій суспільним сприйняттям, мусимо

ІДЕЯ «ВОЄННОГО СЛУЖІННЯ БАТЬКІВЩИНИ» ЯК ВИЩОЇ ЖИТТЄВОЇ МЕТИ, ПРОПАГОВАНА В КРАЇНІ, КОТРА ЗА ЧАС СВОГО ІСНУВАННЯ ЖОДНОГО РАЗУ НЕ БУЛА АТАКОВАНА, ПРОТЕ НЕОДНОРАЗОВО АТАКУВАЛА ІНШИХ, МАЄ ЯВНІ ОЗНАКИ ФАШИЗМУ

зміркувати цілком прагматичний варіант: більшість російської кіно- і телепродукції мало кому цікава за кордоном просто через кардинальну відмінність реалій. Без розуміння контексту неможливо отримати належні емоції до загальної естетики (і етики) еталонного «постсовка».

Зате ці контексти чудово розуміють на всіх пострадянських територіях. Радянські фільми та російські серіали стали джерелом ностальгії майже одразу після того, як минула перша хвиля захоплення американським кінематографом в умовах дефіциту. Пропоненти «спільної спадщини» традиційно називають ці фільми добрими, світлими та іншими «дитячими» епітетами. Отож сучасне телебачення, спираючись, зокрема, на західні франшизи, створило доволі архаїчну ностальгійну картинку, зрозумілу лише жителям пострадянського простору.

Спротив емансипації України

Усяка емансипація від цього культурного простору і намагання гарантувати розвиток власної культурної продукції наштовхується на

шалений спротив. Ми пережили це і з дубляжем фільмів українською, і з обов'язковим озвученням або субтитруванням телепродукції, і з квотами на українську музику – одне слово, на кожному етапі. Цю причину можна вважати цілком ринковою, але ринок (тим паче фінансований авторитарною державою, як це є у росії) не існує поза контекстом. А контекст у цьому випадку диктований інтересом цілком політичним і колоніальним. Річ у тім, що українська література, кіно та інші твори в російському контексті часто малозрозумілі, але не навпаки. Це динаміка «колонізатор-колонізований», якої не може не розуміти жоден сучасний дослідник із гуманітарною освітою. І вже самого існування цієї динаміки мало б бути достатньо для ревізії звичних російських наративів.

У росії існує імідж українців – недорікуватого, часто опецькуватого добряка і/або простакуватого, але меткої жіночки. У серіалах, що стосуються поліції чи армії, до 2014 року ніби існувала квота на таких персонажів. Лише одного на фільм/серіал, як і належить стереотипам, навряд чи буде перебільшенням сказати, що приблизно цей образ становить все знання пересічного росіянина про Україну.

Це в певному сенсі навіть банальний (за мірками постколоніальних студій загалом) приклад екзотизації іншого поряд із апропріацією його простору. При цьому невідповідність іншого очікуванням колонізатора є підставою для його відчуження, оголошення вже не іншим, а тим «ворожим», яке начебто заважає справжньому братерському єднанню з іншим. Це, якщо хочете, газлайтинг на рівні міжнародних відносин.

«Велика» расистська масова культура

Звісно, сьогодні світ чудово розуміє, що міжнародна політика росії, включно з її безпековими тривогами, ґрунтується на брехні. Але ця система пропаганди існувала не двадцять днів. Можливо, люди, котрі зараз наполягають, що російська культура в

принципі не має стосунку до того, як поводить ся росія, свідомо ігнорують ширший контекст: припускаю, чіпляючись за психологічний комфорт довоєнного статус-кво.

Але не менш імовірним видається мені пояснення, яке запропонував білоруський поет і перекладач Антон Бріль: «той конкретний спосіб, в який частина заходу задротить «велику російську літературу», слід нарешті визнати одним із останніх проявів вікторіанського орієнталізму». Гадаю, це надзвичайно точне розуміння проблеми. Розуміння умовним Заходом росії та її контекстів надзвичайно фрагментарне, до того ж сформоване СРСР унаслідок потужного повоєнного впливу на Європу загалом і становлення західної русистики зокрема.

Пам'ятаєте, я казав, що в російських медіа практично існує квота на недорікуватих українців? Так ось, це ми ще маємо вважати, що нам пощастило. Це вишкребок національної культури та ідентичності, який нам, однак, було дозволено. Більш ніж сотня етносів, інкорпорованих у російську федерацію без власних держав, такої розкоші не мають. Російська масова культура, пропагуючи мілітарний культ, глибоко расистська. Хоча велика частина окупантів, які тепер приходять на територію України, належать до неслов'янських етносів РФ у культурних продуктах, які просувають цей мілітарний культ останні десятиліття, практично відсутні тюрки, сино-тибетці чи тим паче корінні народи Північного Сибіру.

Яким чином таке статус-кво могло зберегтися донині та ще й у країні, котру цілий світ мав за своєрідно, але інтегровану в загальнополітичні тренди? Саме на це питання відповідає цитований тут Антон Бріль.

Отже, росія цілеспрямовано підтримувала дистанцію між собою і колективним Заходом. Вона не просто не уникала екзотизації – вона її використовувала як ширму для своїх внутрішніх процесів. Проблема лише в тому, що під коток цієї екзотизації потрапили сотні різних

25.04.22 · MAXYM PALIENKO

Максим Паленко, apostrophe.ua

народів, на відсутність голосу яких у «великій російській літературі» на Заході просто не прийнято зважати.

З одного боку, сучасним європейцям важко прийняти існування колоніалізму в себе на порозі. Та й не лише європейцям – в усьому світі Європа була відповідальна за колоніалізм, а не страждала від нього. З другого боку, так сталося тому, що росія – нетипова колоніальна імперія. І якщо останні два слова в зрозумілому західній Академії визначенні вказують на типову для XIX століття картину з державою в «старому світі» та колоніями в екзотизованих Африці, Індокитаї чи Океанії, то росія завжди розросталася тільки від власних кордонів. Тому сприйняття колонізованих нею народів на Заході (і, відповідно, сприйняття самої росії як політичного утворення) залежить лише від того, чи вдається цим народам емансипуватися від колоніального російського впливу і здобути власний голос. А тому важко припустити, що жорсткий спро-

тив захисту української культури в Україні, який чинить росія, мав винятково економічну природу.

Звісно, класична російська культура як така не винна у тому, що росія напала на Україну (було б дивно звинувачувати Толстого чи Салтикова-Щедріна в бомбардуваннях Харкова). Проте всі ми розуміємо, що класична російська культура займає певне, і то вельми помітне, місце у системі координат путінської росії. Незалежно від того, «що хотів сказати автор», ця література надійно вписана у фашистську за суттю систему, котрою є сучасна росія. І перш ніж вести мову про будь-яке перебування культури «поза політикою», перш ніж гордо заявляти, що ворог «путін, а не Пушкін», необхідно розуміти, як саме той умовний Пушкін вписаний в ідеологію, котра нині виправдовує вбивства мирних людей. Таким є, здавалося б, інтелектуальний обов'язок людей із необхідною кваліфікацією та чіткою відданістю демократичним ідеалам і гуманізму.

Два приклади:**«Злочин і кара» та «Вікінг»**

Оскільки цей уже немилосердний довгий текст таки має лишитися есеєм, а не монографією, то обмежуся розглядом двох культурних продуктів. Вони, як на мене, найповніше ілюструють «окремий шлях» росії, котрий іронічно (хоча, може, десь і серйозно – не знаю) називають «загадковою російською душею». Мовитиметься про роман «Злочин і кара» Достоевського та фільм «Вікінг», створений за колосальної фінансової підтримки російського Фонду кіно.

Достоевський – не просто один із основоположних російських письменників, а ще й одне з «облич» російської літератури за кордоном. Узагальнений погляд на нього мені добре знайомий ще зі школи. Просто тому що цей узагальнений погляд під копірку клепали на кожній кафедрі російської літератури в СРСР і після нього, а західне тлумачення хоч-не-хоч, але спирається на російську концептуалізацію Достоевського як явища в російській літературі.

Максимально спрощене пояснення Достоевського (до якого можна звести більшість критики) буде приблизно таким: описуючи граничні глибини людського падіння з погляду читача, він однаково знаходить місце для глибокого психологізму, чим досліджує людяність там, де ми звикли її не помічати. Таким було стандартне шкільне пояснення, таким (хіба що в більш розгорнутій формі) залишається метанаратив читання Достоевського і в університетах, навчальну програму яких будували за образом і подобою московських. Психологізм – так. Протоекзистенціалізм – так. Але вони вписані у дуже чітку систему координат: добро і гуманність є навіть у найгірших реаліях. Саме така ерархія цінностей.

Таке пояснення завжди видавалося мені трохи нещирим, хоча воно цілком просте і зрозуміле. Ключем до альтернативного розуміння «Злочину і кари» став «Ідіот». Це історія людини, котра вірить у певні ідеали та загалом має чітку систему коор-

динат, сформовану вихованням. Ця людина потрапляє в буденне російське суспільство, і воно її перемлює, ламаючи без жодного жалю, просто за своєю природою. Тому що воно не вміє інакше і не намагається намагатися. Якщо сприймати «Злочин і кару» через подібну перспективу (а її підтримують і щоденники Достоевського, де він називає «найголовнішою, найбільш корінною потребою російського народу» потребу «страждання, вічного і невтолимого, завжди і в усьому»), ерархія проблем змінюється. З погляду психології це звичайні люди, в яких ми легко розпізнаємо своїх ближніх, але вони поміщені в таку безодню туги та злиднів, що сама наявність у них людських рис може викликати у нас подив. Сама їхня поведінка кидає їх у цю безодню. Так, вони також люди, але своїми вчинками вони демонструють відсутність дна, а не присутність людського на дні. Достоевський пропонує зачудування нормальністю. Це можливо лише завдяки тому, що світ, як і його етика, нормальності позбавлений.

Саме тут доцільно перейти до фільму «Вікінг». Володимир Великий як історичний діяч – основа історичного міфу і росії, і України. Обидві держави справді зводять свою історію до Києва. Звісно, ні про яку лінійну тяглість за цю тисячу років не мовиться – сама середньовічна держава була поліетнічна, різні регіони зазнавали різних впливів. Але складнощі тисячолітньої історії неважливі, коли ми говоримо про основоположний міф. І якщо в Україні (можна припустити, що, зокрема, з географічних міркувань) він починається із заснування Києва, то в основі російського «джерела» історії лежить саме перехід цих земель до християнства та їх консолідація в імперію.

Міф Володимира особливо важливий своїм сюжетом переродження: жорстокий язичник, який злочинними методами приходить до влади, силою консолідує її у своїх руках, а тоді сповнюється Божою благодаті, хреститься і мечем насаджує християнство всім навколо. Дово-

лі типовий образ середньовічного християнізатора багато в чому подібний, скажімо, до Хлодвіга. Однак ті ж Німеччина і Франція не намагаються заперечувати існування одна одної через виняткове право на історію. Тому з Володимиром ситуація принаймні більш проблемна.

Історія Володимира в середньовічних викладах – доволі класичне для Східної Церкви життє. Типових сюжетів у життях (особливо чоловічих) є два: благодатне покликання із самого дитинства (суголосне історії Ісуса) або переродження невірного/грішника (суголосне історії Павла). Володимир, звісно, належить до другої категорії. Подібну літературу ми звикли читати так само, як і всі середньовічні тексти – у контексті епохи написання, системи знань, політичних відносин тощо. Але при цьому не варто забувати, що це література релігійна. І в росії, з її потужним державним акцентом на релігії, є сенс прочитувати життє саме як моральний урок.

Як ця мораль транслюється в масову культуру? Володимир до Христа зображений дикуном і варваром, котрий мордує людей, гвалтує жінок та чинить інші звірства. Це не образ великого правителя. Проте в момент сходження благодаті, який у російській ідеології ілюструє «історичний розрив» між Заходом і Сходом при виборі православ'я, Володимир стає саме таким. Це не особиста заслуга героя, він не проходить перетворення, котре змінює його попередній статус. Це благодать заради благодаті, просто через прийняття «правильного» Бога. Вона не покутує попередні гріхи, а легітимізує їх як частину досягнень.

Звісно, хибно стверджувати, що сучасне російське прочитання життєвих сюжетів нічим не відрізняється від їх читання у Х столітті. Воно просто далеке від сухого підходу звичної нам медієвістики. Основна відмінність все ж полягає у тому, що типову історію навернення грішника в російській культурі читають не як духовне перетворення (що маємо, для прикладу, в історії

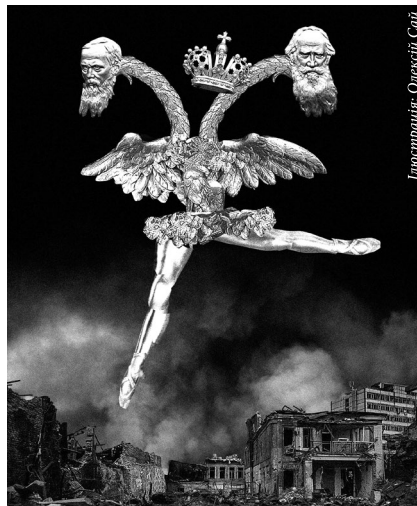
Павла), а як два рівноцінні етапи становлення. Православна епіфанія фільму «Вікінг» демонструє моральну конструкцію, яку путін уже використовував у контексті війни в Сирії. «Ми як мученики потрапимо в рай, а вони (західні держави) просто здохнуть». Поведінка, як і стиль життя до і після переродження, необов'язково має відрізнятись. З погляду російського православ'я, основна відмінність – наявність Божої благодаті, котра існує сама собою і гарантує прощення у відриві від земних вчинків. На рівні офіційних політик Європа востаннє бачила щось подібне, либонь, ще в часи альбігойського хрестового походу.

Це повертає нас до проблематики Достоевського. Він чудово знав життєву літературу, а «Злочин і кара», як і деякі інші тексти, побудований на сюжетних та етичних матрицях життєв. Там, де «Вікінг» демонструє нам тлумачення цієї моралі для правителя (з котрим путін неприховано себе асоціює), Достоевський пропонував і пропонує (в офіційному прочитанні) аналогічне рішення для класичної в російській літературі «маленької людини».

До чого заохочує відповідальність

Отже, в описаних вимірах «маленька людина», котра навіть помислити про самореалізацію може лише в контексті насильства над ближнім, може знайти благодать тільки через божественне втручання. Останнє не змінює світ на краще і не спричиняє морального переродження чи переосмислення самого героя (принаймні не в тому сенсі, який дозволив би нам говорити про етичну спокуту). Навколишній світ, безумовно, пропащий і завжди таким буде. Це його буденний стан. Але блаженство гарантує прийняття всієї недосконалості світу. Божої благодаті – це радше зручні шори, через які можна бачити, що світ усе ж не такий вже поганий і пропащий, оскільки в ньому існує Бог.

Це «закільцьоване» виправдання, в якому недосконалість світу можна

РОСІЙСЬКА КУЛЬТУРА НІКОЛИ НЕ БУЛА ДЕКОЛОНІЗОВАНА, ЯК І САМА РОСІЯ. ЗМІНЮВАЛАСЬ ІДЕОЛОГІЯ, ТОМУ ЗМІНЮВАЛИСЯ РАМКИ ДОЗВОЛЕНОГО, АЛЕ ЦЕ ЗАВЖДИ БУВ ДИКТАТ, НАКИНУТА ДЕРЖАВОЮ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ. ПЛОДИ ЦІЄЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ СФОРМУВАЛИ РУСИСТИКУ В ПОВОЄННИХ ЄВРОПІ ТА АМЕРИЦІ

виправдати лиш існуванням Бога, який виправдовує недосконалість світу. І це важливий для російської культури та ідеології стан «блаженства», здатності сприймати божественну благодать навіть у світі абсолютно антилюдському та аморальному. Це психічне відхилення, проте дуже своєрідне і визнане Церквою: до людини, котра здатна побачити в російській реальності щось світле і хороше, мусить промовляти хіба сам Бог. Саме в цьому криється «загадкова російська душа» гуманізму Достоевського. Морок і безвихідь, темнота і насильство не мають значення, якщо ми приймаємо оптику Божої благодаті. Ця благодать не змінює світ на краще, не усуває проблеми, що лежать у основі, а просто змушує нас приймати її як належне. Саме такий підхід, зрештою, бачимо в сучасній російській політиці. Десятиліттями – у внутрішній, але вже не

вперше у зовнішній. Можна впевнено сказати, що сценаристи гри «We Harry Few» зрозуміли велику російську літературу ліпше від більшості її профільних дослідників.

Повертаючись на початок, зазначу, що все сказане не означає необхідність скасувати Достоевського особисто чи російську культуру як таку на віки вічні. Проте є знак – хотілось би вірити, цілком очевидний – російська культура тут і тепер є джерелом пропаганди, причому пропаганди войовничої та за суттю своєю фашистської. Якщо ми претендуємо бодай на базове розуміння культури (абсолютно будь-якої), то безперечно розуміємо й те, що в тоталітарних режимах дозволений канон, поставлений на службу ідеології та вписаний у її систему пропаганди. Схожого переосмислення колись справді зазнали Вагнер, Гамсун та інші симпатичні нацизму, не кажучи вже про глобальну ревізію тисяч текстів із колоніальною оптикою.

І саме тут ми приходимо до проблеми сучасної Академії та її намагання зрозуміти росію через призму культури. Російська культура ніколи не була деколонізована, як і сама росія. Змінювалась ідеологія, тому змінювались рамки дозволеного, але це завжди був диктат, накинута державою інтерпретація. Плоди цієї інтерпретації сформували русистику в повоєнних Європі та Америці. Без належного постколоніального переосмислення російської культури загалом та її деонтології зокрема ми не можемо навіть почати чути сотні колонізованих голосів, котрі один за одним пробиваються з-під нав'язаного війною «братерства». Без цього переосмислення ми не можемо навіть серйозно робити вигляд, що розуміємо російську культуру глибше за ерзаці, які вона сама запропонувала. І ні, «особисто» в цьому не винен жоден автор. Але такою є інтелектуальна відповідальність будь-якого серйозного дослідника чи критика, якщо, звісно, він не хоче добровільно бути ретранслятором пропаганди, яка легітимізує російську агресію.

СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА ЛІТЕРАТУРА ТА ХРИСТИЯНСТВО

д-рка Тетяна ТРОФИМЕНКО, викладачка УКУ

Взаємини сучасної української літератури та християнства не можна назвати гармонійними і безхмарними. Беручи свій початок від постмодерних епатажних виступів 1990-их, ідучи через заперечення будь-яких авторитетів і релігійних доктрин до сучасного дискурсу толерантності та секуляризму, де Церква уявляється радше інструментом пригноблення особистості, аніж провідницею до духовного пізнання, література ХХІ століття коливається між пактом про ненапад на традиційні християнські цінності та гострою критикою, відкиданням ролі Церкви й активним використанням християнської образності. Разом із тим за 30 років незалежності України ситуація в сучасній українській літературі якісно змінилася. Якщо на початках постмодерністська естетика була панівною, то нині вона відійшла на другий план. Сформувалася система жанрів, окремих ніш, розрахованих на певного споживача, який самостійно обирає, за літературу якого штибу він готовий платити. Відтак у книжковому просторі зараз співіснують як тексти, що «відштовхуються» від християнського світобачення, так і ті, що закорінені в ньому. Далі я зупинюся на тих точках перетину сучасної української літератури і християнства, що видаються найбільш значущими.

Поезія

Певна річ, що до християнської образності звертаються в той чи той спосіб майже всі сучасні українські поети й поетки. Ті автори, які свідомо культивують образи нонконформістів, відкидаючи всі умовності суспільства, часто йдуть шляхом іронічного переосмислення біблійних концептів чи церковного вчення.

Скажімо, у пародійній та саркастичній поезії Артема Полежаки бачимо протест проти масової культури, споживацьких тенденцій, засылля російськомовного продукту, що виявляється в бурлескному блазнюванні: *«На початку було Слово. І Слово було у Бога. І Слово це було – «Пиришки-Пупиришки». І сотворив Господь Потана і Настю Каменських. [...] І сотворив ще двох Насть Каменських За образом і подобою першої Насті Каменських, Бо друга була геть дурна»* тощо.

Однак об'єктом критики тут є, як уже було сказано, культурний масмаркет, а не текст Святого Письма чи християнські правди Віри. В інших віршах Полежаки пародійна налаштованість зникає – ліричний герой цілком щиро усвідомлює себе перед лицем Всевишнього у певний переломний момент життя: *«Треба було пройти цей шлях, Шлях, Що наразити Закінчується порогом. Треба було пройти цей шлях, Щоб залишитись голим, На колінах, Перед Богом»*.

Говорити про Бога починають частіше і виразніше в контексті російсько-української війни. Долання страху відбувається через віру, котра робить пересічного обивателя (із кредитами та «пивним» червцем) здатним на вчинок: *«Як ти будеш вмирати? Ти ж силою духа кволий! Ти в бога не вірив ніколи! Як ти будеш вмирати?»* – запитує Артем Полежака і сам відповідає: *– Так я буду вбивати, Бо бачив я їхні рожі, Це муху я вбити не можу. Так я буду вбивати. [...] А бог – то моя Україна, Тож бережи мене, Боже!..»*

Поетка і парамедик Олена Герасим'юк у збірці «Тюремна пісня» вибудовує концепт свободи, невіддільно пов'язаний із вірою та здатністю людини робити власний ви-

бір. Революцію Гідності та російсько-українську війну вона сприймає як випробування народу на вірність. Важливим для її поезики є образ вогню (знаємо з Євангелія, що *«Він вас хреститиме Духом Святим і вогнем»* (Мт 3, 11)): *«в руці – скло, пінопласт, ганчірка, бензин і вогонь / голова чиста, мов скло, вогонь і в серці вогонь / з могил піднімається сотня на бій – вогонь / з могил піднімається на війну легіон / тільки вогонь ми тепер називаєм свободою»*. У віршах, написаних на фронті, ненависть до ворога концентрується в молитві, яку дівчинка Гера передає Господові по рації: *«Ми згодні на будь-яке царство твоє, аби не було воно царством наших диктаторів, а з іншого прорвемось, ми вже стріляні. ...А ворогам нашим не прощай – вони перші вбили»*. Поезія Олени Герасим'юк емоційна та експресивна, і чималу роль у створенні сильного впливу на читача відіграє саме використання християнської образності.

Інший, екстенсивний напрямок в українській поезії представляє Богдана Матіяш, чий вірші постають із молитовного дискурсу, а лірична героїня позиціонує себе як людину віруючу. Назва збірки «Розмови з Богом» вичерпно окреслює авторську стратегію – довірчої комунікації з Творцем. Засаднича ідея апофатичного богослов'я, що полягає в неможливості досягнути Бога і висловити Його сутність, може стати на перешкоді діалогу: *«ти бачиш як мені складно говорити з Богом я знаю його так / багато років а втім мені не вдається навіть називати його на ім'я»*.

Однак Бог Отець постає в поезії Богдани Матіяш не Суддею, який карає, а Батьком, який підтримує і захищає. Господь усюди є і все напов-

няє, і лірична героїня відчуває це дуже органічно. Вірші з останньої збірки Богдани Матіяш «Пісня пісень» говорять насамперед про Божу всюдиприсутність. А ще – про любов, вдячність і ті дари, які людина здобуває від Творця: *«заплющуючи очі кожен день дякую / бо такий добрий цей берег така добра ця тиша / і врешті якось так легко / так дуже просто й так легко йти по воді»*. Лірика цієї авторки герметична, закрита, у неї дуже нечасто проникають прояви зовнішнього світу.

Лірична героїня свідомо того, що для сучасного суспільства вона радше парія. Це відчуття, вочевидь, знайоме кожному, хто визнає себе християнином у секуляризованому оточенні. *«Я нездалий поет і майже що блазень / з ірисом у лівій руці і з трояндою в правій / без ковпака з дзвіночками але зі звірятами біля ніг»*, – пише Богдана Матіяш. Постає убогого Франциска Ассізького стає тут метафорою поступовання віруючої людини у світі, де, з одного боку, найпривабливіша перспектива – це закритися від ворожих впливів, а з другого – неunikною є потреба свідчити про Христа.

Жанрова проза

Авторів, які говорять про місію християнина в сучасному світі, в українській літературі не так багато. Одним із жанрів, що дозволяє зайняти позицію стороннього оповідача і таким чином зняти «пафос», який часто відлякує письменників, котрі не хотіли б собі слави прибічників «служителів культу», є антиутопія. У вигаданій версії подій, що мають місце в майбутньому, часто після глобальної цивілізаційної катастрофи, простіше говорити про перевагу віри над дегуманізованою тоталітарною системою. В цьому плані актуальними лишаються написані понад десятиріччя тому романи Юрія Щербака «Час смертохристів» і Тараса Антиповича «Хронос».

Перший, маючи підзаголовок «Міражі 2077 року», в теперішніх умовах загрози ескалації збройного конфлікту сприймається особли-

во тривожно, адже прогнозує події, які настануть після утворення Союзу держав Чорної Орди, котра повністю підкорить собі Росію, а від України вимагатиме самоліквідації на користь створення «єдиного російського народу». В похмурій картині апокаліптичного майбутнього українці мешкатимуть у зонах етнічної консолідації, займаючись лише сільським господарством і народними промислами. Києво-Печерська лавра стане осідком секти смертохристів, убивць і злодіїв, котрі закликатимуть не вірити у Воскресіння Спасителя. Генерації цих так званих новолудей протистоятимуть воскресохристи, лідером котрих буде отець Іван, який трагічно загине наприкінці роману, розіп'ятий лаврськими ченцями на Батієвій горі.

Образ священника очевидно героїзований і романтизований, але назагал уявлення Юрія Щербака про християнство, висловлені в романі, доволі специфічні. Отець Олег Гірик у статті «Хронос «смертохристів» як *signum temporis*» зазначає, що Юрій Щербак не надто орієнтується в принципах ортодоксального християнства, а його релігійне кредо можна охарактеризувати як типову для «постсовєтської інтелігенції» еклектичну суміш гностично-сциєнтичних уявлень у поєднанні з фольклорно-етнографічними елементами народних звичаїв. Справді, дещо кумедно виглядають листи одного з персонажів роману – генерал-хорунжого ЗСУ Гайдюка, адресовані *«таємно, особисто Сину Божому Ісусу Христу з Назарету»* попри те, що за авторським задумом це позитивний персонаж, який пережив навершення та прозріння.

Власне у цьому й полягає одна з найбільших небезпек інтеграції християнського дискурсу в дискурс сучасної літератури: до секуляризованого і скептично налаштованого читача важко промовляти з позицій віри, а надто коли в плані художньої вартості пропоновані тексти є вразливими. Ці міркування стосуються і роману Тараса Антиповича «Хронос», де змальоване антиуто-

пійне суспільство, в якому професор Койфман здійснив фатальний експеримент із часом. Спеціальний пристрій під назвою «хрономат» дозволив «викачувати» час життя будь-якої людини. Внаслідок цього у суспільстві нівелюються всі традиційні норми та цінності. Час стає предметом крадіжки і торгівлі, причиною шантажу і терору, а люди перетворюються на мутантів, «схрещуючись» із тваринами. У храмі, де настоятелем є отець Теодор, уже давно не було вірних, і священник почувається зайвим, зневірюється в Божому провидінні. У відповідь на щирі молитви Господь дарує йому здатність повертати «вичищений» крадіями час. Згодом отець Теодор стає лідером повстанців, які розправляються зі злочинним президентом та урядом, а наприкінці роману гине, як і персонаж Юрія Щербака. Тарасові Антиповичу неодноразово закидали мелодраматичність і неправдоподібність фіналу «Хроноса», а також надмірні симпатії до християнства. І це при тому, що автор ніде не торкався питань віровизнання, а священник у цьому тексті постає суто абстрактним утіленням всього доброго проти всього злого.

Нежанрова проза

У нежанровій прозі сучасної української літератури, до якої можемо віднести есеїстику, збірки чи цикли оповідань, літературу «потуку свідомості» і різного роду *non-fiction*, амплітуда ставлення до християнства коливається в діаметральних протилежних напрямках.

На одному полюсі маємо відверто вороже ставлення як до самої доктрини християнства, що «одурманює» сучасну людину та стоїть на варті патріархальних цінностей, так і до церковної ієрархії та обрядів. Показовим у цьому плані є «Роман-вибух №1» «одного з найуспішніших та найупізнаваніших медійників Західної України» Остапа Дроздова, який із великим завзяттям штурмує всі головні bastiони моралі, а до Церкви та релігії, вочевидь, має спеціальне упередження. «Роман-вибух»

жанрово не можна назвати романом – це вилив роздратування автора на весь довколишній світ, оформлений у вигляді жовчного монологу. «Я не бачив жодної молододі людини, якій було цікаво бути релігійною», – стверджує Дроздов, спрямовуючи вістря критики, як знати, насамперед проти традиційного галицького варіанта церковного життя. «Я теж клянчав у церкві, нічого не чуючи і нічого не розуміючи. Над мною кружляв млосний запах лада-ну і лицемірства, переді мною зоріли чорні потріскані п'яти... – уся ця атмосфера штучних квітів, пластмасових вазончиків, вишитих рушників, монотонний нерозбірливий баритон заробітчанина в рясі... – я навіть шкірою відчував задуху та безпросвітність...» тощо.

Кроком у бік від такої безкомпромісно негативної позиції можна вважати есеї зі збірки Андрія Бондаря «І тим, що в гробах...», де голос наратора є голосом українського пострадянського інтелігента, побіжно залученого до релігійної культури, хоч і не воцерковленого практично. Його ставлення до релігії є радше філософським, навіть поблажливим, та назагал позитивним. Видається, що представника інтелектуальної спільноти найбільше відлякують від християнства практики «народної релігійності». Історія, що дала назву книжці, оповідає про трьох жінок (натяк на мироносиць), які вибирають м'ясо для великоднього столу: «Три серця, – каже одна з них продавчині. – Три серця і вим'я. Три серця і вим'я в ім'я всього святого». «Святий образ «Три Серця і Вим'я Яловиче» у всьому своєму блюзнірстві, здається, означає культ їжі замість молитовного переживання таїнства: «А завтра вночі ми всі підемо до церкви. Ми і наші шинки, буженини, ковбаски, шпондери, яєчка. Станемо рядочком і заспіваємо: «Христос воскрес із мертвих, смертю смерть подолав...» Відчутно іронізуючи, Андрій Бондар намагається, проте, не засуджувати заобонну релігійність, наголошуючи, що всі ми однакові у своєму обря-

довірстві та захланності: «...Господи, ти в нас один. І ми в тебе одні. Господи священних забобонів. Господи борщу. Господи чорнозему. Господи любові, про яку тут ніхто не говорить. Бориш є наша любов».

Альтернативою подібних текстів, де бажання вірити стикається з іронічністю світосприйняття і скепсисом сучасного інтелектуала, є християнська есеїстика на зразок збірки Василя Карп'юка «Ще літо, але вже все зрозуміло» або «Братик біль, сестричка радість» Богдани Матіяш. Ці книжки цілісні за світовідчуттям, і їхній головний меседж полягає у тому, що «для щастя, зрештою, досить просто бути малим і слухняним. Дозволити Богові, щоб Він вів тебе так, як сам хотів би, щоб ти йшов» (Богдана Матіяш). Людина в оптиці християнської есеїстики – творіння Боже серед іншого творіння, тому концепти убогості та покори стають центральними для літературної антропології. «Плюй на свою гордість. Не май її. Твоє тіло не більше, ніж квітка, не менше, ніж земля. Ти – земля. Ти – квітка», – радить Василь Карп'юк. Прикметно, що Церква тут теж постає радше місцем об'єднання спільноти обраних, аніж соціальною інституцією, і саме в цій ролі вона є забезпеченою від надуживань і забобонів: «...Церква – не лише споруда. Церква – це люди в мирі й радості... Можна тримати в рушниках на покутті ікону і в той же час спотворити образ Божий у собі» (Василь Карп'юк).

Стримана і самозаглиблена, така проза є читанням для обмеженого кола, адже, з одного боку, принципово заперечує цінності ліберального світу, орієнтованого на ідеологію «успішного успіху», кар'єрного зростання, виборювання місця в суспільстві, а з другого – призначена радше для тих, що уже встановилися у вірі. Людина, котра перебуває в пошуку чи долає життєві труднощі, може не знайти тут емоцій, суголосних її стану; ці споглядальні тексти видаються занадто безпроблемними в екстремальній ситуації.

Казус Жадана

Думаю, не помилюся, якщо скажу, що найуспішніше інтегрує християнську образність у сучасну українську літературу лідер пись-

Сергій Жадан.

Малюнок Олександра Ройтбурда

менницької спільноти Сергій Жадан. Потужна харизма, простота в спілкуванні, активна проукраїнська позиція роблять цього поета близьким для широких верств суспільства. На відміну від інших центральних письменників початку 2000-их (Юрія Андруховича, Олександра Ірванця, Тараса Прохаська, Юрія Іздрика) Жадан є більш видимим, оскільки виступає з музичними гуртами, має програми на радіо та бере участь в багатьох соціально вагомих проектах.

Показово, що в ранній творчості кінця 1990-их – початку 2000-их Жадан з осторогою ставився до християнського дискурсу. Про це свідчить, приміром, цикл «Атеїзм» із його першої збірки «Цитатник» або ж відомі рядки з вірша, присвяченого Дієго Марадоні «Я говорив Ісус, розкинувши руки – Я повернуся ще, с*ки». (Мотив помсти за гріхи, здійснюваної вищою і не завжди

зрозумілою для ліричного героя силою, залишитися в творчості поета назавжди.) Однак останніми роками письменник уже не декларує відкрито атеїстичних поглядів, спілкується в прямому ефірі з представниками Церкви, зокрема Блаженнішим Святославом Шевчуком або архієпископом-емеритом Ігорем Ісіченком, і позиціонує себе цілком лояльним до Церкви як інституції (хоч і без виразної конфесійності – його симпатії на боці абстрактної «української» Церкви).

Зміни у ставленні до християнства добре помітні на прикладі образу священника, який дуже часто зринає і у віршах, і в прозі Сергія Жадана. Якщо в першій повісті «Депеш Мод» протестантський проповідник Джонсон-і-Джонсон має суто карикатурний вигляд, а в «Гімні демократичної молоді» отця Лукіча змальовано як напівкриміналізованого представника панівного в СРСР православ'я, у романі «Ворошиловград» священник («розстрига» з офіційної Церкви) виступає носієм центральних для автора цінностей – відповідальності та вдячності. У поетичній збірці «Тамплієри», яка побачила світ 2016 року, священник уже вписаний у реалії російсько-української війни: *«Я знав священника, який був у полоні. Шрам на скроні. Збиті чорні долоні. Телефонні розмови з донецькими операми. Трофейний опель із польськими номерами»*. Його проповідь містить доволі агресивний меседж, хоч адресат погроз не названий точно: *«Спитай мене про прощення, я маю що відповісти: Прощення передбачає, що частина мирян – атеїсти. Я принесу своїм ворогам на могили квіти. Кара господня настигне всіх. Вам, атеїстам, не зрозуміти»* тощо.

Християнській спільноті в поезії Жадана відповідає спільнота маргіналів: упосліджених і бідних жителів постіндустріальних міст, працівників фабрик і заводів або бандитів, наркодилерів, безхатьків. Гасло поета – *«Господь симпатизує аутсайдерам»*. Попри те що вико-

ристання християнських образів і мотивів у творчості Жадана має переважно механічний характер, саме це імponує читачеві (і масовому, й інтелектуальному). Письменникові не йдеться про практичне воцерковлення чи богословські колізії – достатньо говорити про віру, душу, смерть, покарання, прощення, жертву. Так само легко Жадан вводить у художню тканину своїх текстів образи Ісуса Христа, Богородиці, апостолів, пророків, янголів. У свідомості читача це дорівнює релігійності, але водночас не вимагає ніяких дій чи зусиль, яких потребує Церква від вірянина і які так відлякують сучасну людину, згодну визнати, що Бог існує, але не готову обмежувати себе «обрядами» та іншими проявами «мракобісся». Ризикну припустити, що в цьому випадку поезія виступає ерзацом Церкви, і «секта Жадана» налічує велику кількість прихильників саме завдяки цій лайт-версії віри.

Замість висновків

Отож цей огляд, що не претендує на вичерпність, дозволяє зауважити кілька моментів, які стосуються взаємин християнства та сучасної української літератури.

Насамперед мусимо констатувати, що пострадянський спадок в українському суспільстві виявляється, зокрема, в загальній скептичній налаштованості до віри, релігії, церковної ієрархії. Навіть ті, що відвідують храм із певною регулярністю, досить часто обмежуються механічним виконанням обрядових дій. Що ж до активної інтелектуальної читацької спільноти, то вона складається значною мірою якщо не з переконаних атеїстів, то з осіб, які рішучо боронять власну свободу від церковної пропаганди, часто вважаючи віру приватною справою кожного.

Такий стан закономірно позначається на літературі, адже українські автори мають подібні переконання. Відтак у текстах паралельно існує як виразно негативне, критичне ставлення до християнства

(насамперед церковної структури), так і стримане чи позитивне. Безперечно, письменники охоче послугуються християнською образністю – мовиться насамперед про поезію, що черпає з цього фонду так само активно, як і, скажімо, з античного.

Однак використання християнської образності ще не свідчить про християнський зміст. Найбільш промовистим у цьому плані можна вважати прецедент поезії Сергія Жадана, який творить певну альтернативу офіційної церковної дійсності в реальності свого художнього світу. Йому вдається знайти той баланс, який робить успішним «довколахристиянський» текст (говорити про віру просто, емоційно, спираючись на життєві сюжети), тоді як спеціально християнська поезія чи есеїстика, орієнтовані на інтелектуального читача, мають обмежену цільову аудиторію (осіб, які ідентифікують себе як християни або лояльно ставляться до віри).

Лакмусом змін у ставленні до релігії може служити образ священника. Виразно негативний протягом століть секуляризації суспільства, скомпрометований у радянські часи, нині він доволі часто набуває позитивних конотацій, зокрема в жанрових творах. Однак поверхове знайомство з християнською доктриною або небажання «завантажувати» читача складними питаннями має наслідком те, що в жанрових творах християнство перетворюється на кітч, і це викликає закономірну критику.

Надалі (особливо якщо зважати на посилення ролі Церкви в суспільстві, набуття позитивного іміджу ПЦУ та мобілізаційний вплив російсько-української війни на суспільну свідомість) можливими шляхами діалогу християнства та літератури може бути як розширення кола лояльної інтелектуальної читацької спільноти, так і покращення якості контенту масової літератури, де почнуть порушувати актуальні проблеми сучасної людини крізь призму віри та релігійності.

АНАТЕМА ЗА ВІРУ

д-р Мирон ЩЕГЛЮК, доцент Національного університету «Львівська політехніка»

У час, коли Україна звільняється від залишків тоталітарного минулого, важливо згадати всіх тих, що боролися за її незалежність і внесли у її карнавку хоча б скромну лепту. Особливо це стосується мучеників за віру, які, не шкодуючи власного життя, відстояли право українців мати свою незалежну Церкву. Сьогодні українська Церква (як Греко-Католицька, так і Православна) уже згадала і вшанувала сотні своїх гідних синів, але є ще багато незаслужено забутих, про яких варто сказати добре слово задля пам'яті нащадків.

До написання цієї статті мене спонукала тоненька книжечка (всього 37 сторінок) професора Івана Огієнка «Історія церковно-слов'янської мови», яка є в сімейній бібліотеці. Це короткий науково-популярний нарис розвитку церковнослов'янської мови від найдавніших часів до початку XX століття, опублікований 1931 року в Синодальній друкарні у Варшаві. Видання переховали і зберегли в тяжкі часи гонінь на родину. Але цікава та цінна ця книжечка не тільки роком видання, а й іншим: на її обгортці стоїть дарчий автограф «Високоповажному о. П. Табінському з привітом. Автор».

Петро Табінський – дід моєї дружини, один із перших (або й перший) серед греко-католицьких священників, засуджений «совітами» у 1944 році. Комуністи заарештували його уже через три тижні після свого повторного приходу до Львова, і цей факт змусив мене докладніше вивчити життєвий шлях цієї непересічної особистості.

Коротку автобіографічну довідку про Петра Васильовича Табінського можна знайти у восьмому томі «Енциклопедії українознавства». Більше матеріалу я почерпнув із розповідей його доньки Олени Керницької – моєї тещі, сина отця Петра Табінського

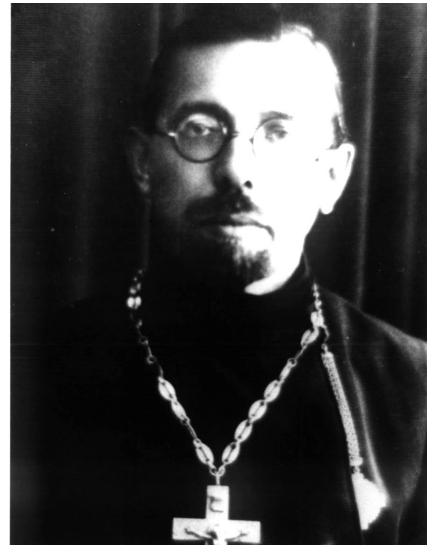
Михайла, який проживав у Канаді і помер у 2017 році, з фондів Центрального державного історичного архіву у Львові, а також із кримінально-архівної справи НКВС на отця Табінського, що зберігається в архіві Головного управління СБУ у Львівській області.

На жаль, увесь архів і бібліотека отця Табінського, його статті, брошури, рукописні праці, автобіографічні нариси, а також колекція монет і марок зникли в грудні 1949 року під час виселення сім'ї зі Львова, з помешкання на вулиці Пекарська, 31/9. Сім'ю виселили за зв'язки з ОУН, оскільки у Табінських мешкала зв'язкова УПА Р. Медвецька, яку заарештували у 1944 році. На відміну від СБУ, в обласному управлінні МВС ані мені, ані Михайлові Табінському не дозволили ознайомитися зі справою про вивезення Табінських на спецпоселення, тому обвинувального вироку, за яким сім'я потрапила на Сибір, я не бачив.

Ранні роки і становлення

Петро Васильович Табінський народився 30 червня 1888 року в селі Піски біля Берестечка Дубенського повіту Волинської губернії в сім'ї заможного селянина, що дало йому можливість закінчити Волинську духовну семінарію в Житомирі. Після цього продовжив навчання у Петербурзькій духовній академії, куди вступив у 1910 році. Вчився дуже добре, був третім у розрядному списку кандидатів першого розряду. За кращий кандидатський твір серед студентів, які закінчували курс у 1914 році, його відзначили премією і на пропозицію ректора призначили викладачем фізики й математики в Петроградську духовну семінарію.

В 1914 році Петро Табінський одружився з Олександрою Карабут – дочкою кубанського козака родом із села Пангранівка. Того ж року отримав священничі свячення.

Отець Петро Табінський

В буремному 1918-ому молода сім'я переїхала на Кубань, де отець Петро влаштувався викладачем гімназії у селі Жолоби. Але Табінських тягнуло на Україну і в 1919 році вони переїхали до Кам'янця-Подільського. Тут отець Петро влаштувався на посаду приват-доцента на кафедрі історії християнської літератури богословського факультету Кам'янець-Подільського університету. Ректором університету в той час був Іван Огієнко. Тоді вони і познайомилися ближче.

З Іваном Огієнком Петро Табінський підтримував товариські стосунки до 1940 року, тобто вже будучи греко-католицьким священником, провадив із ним полемічне листування, відстоюючи Греко-Католицьку Церкву, на яку часто «нападав» Огієнко. Я спеціально взяв слово «нападав» у лапки, оскільки випадок цього видатного українського православного діяча є особливим. З одного боку, він підтримував стосунки з Митрополитом Андреем Шептицьким, видавав свої твори в друкарні отців-василіян у Жовкві, а з другого – до ГКЦ Огієнко ставився неприхильно і, мабуть, через це об-

рав своїм осідком на еміграції Варшаву, а не Львів.

Та все ж спілкування між ними тривало. Отець Петро навіть написав некролог з приводу смерті дружини Івана Огієнка, який надрукував у газеті «Діло», а також був членом львівської делегації на святкуваннях з нагоди 30-річчя його наукової діяльності.

Наприкінці 1920 року, коли влада в Україні захопили більшовики і почали переслідувати діячів української культури, Петро Табінський був змушений утекти на Волинь, що перебувала під польською окупацією. Якийсь час був священником у селі Коритниця Володимир-Волинського повіту, а наприкінці 1921-го переведений священником у місто Володимир-Волинський. Із 1923 по 1927 рік обіймав посаду заочного вчителя загальних шкіл міста, а на початку 1927-го зайняв посаду ректора Волинської духовної семінарії в Кременці. Про ті часи є згадка в статті «Осередок духовної культури (з історії Кременецької духовної семінарії)», уміщений в журналі «Українське православне слово» (№2, 1994 р.):

«Значно зросла роль закладу. Коли ректором став о. Петро Табінський, випускник Петроградської духовної академії. У семінарії запанував український дух, дух національного відродження. [...] Нелегко «ставала на ноги» семінарія, наштотуючись на опір москвофілів. Після жовтневого перевороту 1917 року суди повтікали чимало таких, які робили все, щоб традиції російщини продовжувались на кшталт «великої і неділимой». Особливий наступ вони повели на ректора о. П. Табінського, звинувачуючи його у всяких гріхах і вимагаючи його звільнення з посади ректора. Вимагали і викладання богословських предметів тільки російською мовою. Польська влада також не була зацікавлена зростанням українського національного духу в семінарії, і в середині 1931 р. о. Табінського з посади звільнили. Ректорство перейшло до єпископа Симона...»

До речі, з єпископом Симоном (Івановським) отець Табінський зу-

стрівся згодом у таборі в Кемеровській області, куди того запроторили після арешту 1947 року, незважаючи на те, що був москвофілом. Мабуть, це його дуже «просвітило», бо в таборі він шукав дружби з отцем Петром та признався, що гоніння на нього в семінарії було «дитячою забавою».

Як боялися української мови у Церкві

Після звільнення з посади ректора отець Петро провадив активну наукову роботу, почав видавати збірники наукових праць. Про це писали сучасники: *«Його полемічні праці зі слов'яниками і головним чином з москвофілами є дуже цінним вкладом до розмосковлення Православної Церкви і становлять свого роду катехизм в обороні української мови і канонічності її в богослужінні»* («Діло», №254, 1931 р.).

Діяльність Петра Табінського стала більмом на оці не тільки єрархів Польської Автокефальної Православної Церкви. Стривожилася його діяльністю і Всеукраїнська Православна Автокефальна Синодальна Церква в советській Україні. Про це яскраво свідчить лист Харківського митрополита Пімена (Пегова) до Варшавського митрополита Діонісія (Валединського), який подаю повністю мовою оригіналу:

«Его Блаженству, блаженнейшему Дионисию, митрополиту Варшавскому, Волинскому и всея Польши.

Из №29 «Воскресного Чтения» я узнал, что Ректором Кременецкой Духовной Семинарии состоит протоиерей Петр Табинский. Считаю долгом сообщить Вашему Блаженству, что означенный Табинский в бытность его в городе Каменец-Подольске перед выездом его за границу законной Подольской Епархиальной Властью был лишен священного сана за вступление в состав членов самочинного Украинского Синода, правительством Петлюры учрежденного, за самочинное, без благословления церковной власти, вступление в должность Ректора Кременецкой Духовной Семинарии, за украинский шовинизм и полное неподчинение рас-

поряжениям канонически законной Подольской Епархиальной Власти.

Председатель Святейшего Синода Украинской православной церкви: Пимен.

Митрополит Харьковский и всея Украины.

Г. Харьков, 22 июля 1927 г.»

Цей документ зберігається у ЦДІАЛ: ф. 408, оп. 1, спр. 777. До речі, я переглянув сотні документів тодішньої Польської Автокефальної Православної Церкви і не знайшов жодного написаного українською, окрім одного листа митрополита Діонісія до митрополита Андрея Шептицького. Таку ми мали Православну Церкву в Україні у 1920 – 1930-их роках...

А ось як характеризує діяльність Православної Церкви в Польщі Антін Гірський у статті «Польщення Православ'я чи московська мімікрія» («Новий час», №141-143, 1932 р.):

«Московське духовенство, як Римський божок Янус, має два обличчя. Але римський Янус одне обличчя показує під час війни, друге – в часі спокою; тоді як московське духовенство одним обличчям звернуто до громадянства польського, другим – до своїх вірних: перше в нього нібито польське чи полонізується, а друге – московське та обмосковлює».

На довершення характеристики тогочасної Православної Церкви в Польщі подам витяг з ще одного документа – доповідної записки митрополиту Діонісію делегації з'їзду «Русского Народного объединения в Польше», який відбувся 6 – 7 грудня 1936 року в Варшаві (ЦДІАЛ, ф. 408, оп. 1, спр. 777):

«Преподавание Закона Божияго на родном языке учащихся и полное безразличие к этому вопросу со стороны Иерархии подрывает престиж церкви и христианства в душах молодого поколения.

Стоя на страже интересов верующего народа и тысячелетней традиции Православной церкви делегация Русского Народного Собрания в Польше просит Вас, Ваше Блаженство, приостановить украинизацию Церкви».

Відомості про те, якою стала Кременецька духовна семінарія після

звільнення отця Табінського, можемо знайти в коротенькій статті Антіна Гірського «Виховують православних українських пастирів»: «там серед учнів не тільки запровадили російський скаутінг – «юные разведчики», але провадять його в московському національно-монархічному дусі та ще під керуванням осіб з РНО (Русское Народное Объединение)» («Новий Час», №106, 1932 р.).

Перехід до ГКЦ і пояснення цього кроку

До речі, одразу після звільнення отця Табінського викликав міністр вірувань та народної освіти Польщі і заявив: «Польща проводить тепер нову державну і воєнну політику, для якої Ви не підходите. Вас піддали дисциплінарному суду, але за Вами не числиться ніяких злочинів, тому, згідно з регламентом, Вас звільнили із служби» (Протокол допиту о. Табінського в НКВС Львова).

Отець Петро цілий рік був безробітним, після цього його відправили на пенсію з мінімальною виплатою. Відтоді він цілком віддався науковій роботі, хоча і до того займався нею. Як уже мовилося, священник активно листувався з Іваном Огієнком, провадив із ним полеміку щодо церковнослов'янської мови, доводячи, що українці послуговувалися не церковнослов'янською, а саме українською мовою. Він також аналізував старі богословські пам'ятки і знаходив там вплив української мови на церковнослов'янську, займався перекладами із класичних мов, добрим знавцем яких був, на українську богословських текстів.

У своїх працях Петро Табінський викривав антиукраїнську й антинародну діяльність Православної Церкви в Польщі, за що йому оголосили анатему. Відповідь на цей акт отець подав до газети «Діло» (див. нижче).

Протоєрей Петро Табінський про анатему на нього («Діло» №279, 1931 р.)

«У відповідь на мою заяву, що я піддаюся під канонічну юрисдикцію

Катедрі Св. Апостола Петра, митрополит Денис відповів: «Анатема!» На іншу відповідь він не спромігся, і це дуже характеристичне для пастирської праці, яку ведуть нинішні зверхники Православної Церкви в Польщі. [...] Анатему оголосили без усякої виробленої звичаєм і установленої правом формальності і процедури. [...] Чому ж православна духовна влада поминула слідство та переконування (увіщання). Бо вона згори знала, що дістане багатий матеріал проти себе, що мій крок буде виправданий, а слідство та переконування буде власне під адресою ни-

стану, в якій вона находилась понад тисячу літ і який відповідає джерелам православної віри [...]

Присутні в церкві під час її виголошення 1-го листопада українці повернули її надавцям, викрикнувши «анатема Денисові і Сімону...»

...Коли православна єрархія вважає мій перехід під юрисдикцію Намісника Св. Апостола Петра за зраду віри, карану анатемою, то, очевидно, в її очах намісник Св. Апостола Петра є єретиком. Але всього півтора року тому митрополит Денис писав офіційного листа до Святішого Папи Пія XI, дякував йому

Отець Петро Табінський з єпископом Чарнецьким
(зліва біля єпископа) серед мирян

нішнього церковного порядку. Бо я на підставі канонів, документів, фактів і свідків довів би слідуючі точки:

1). Православна Церква в Польщі під пануванням московського єпископату збочила зі свого шляху, опинилася перед катастрофою та вже ліквідується.

2). Це велике нещастя повстало з вини названого єпископату, – його політиканства, егоїзму та матеріалізму, – зневажання церковних канонів як в особистому житті, так і в церковному управлінні.

3). Урятувати Православну Церкву можна лише через її духовне поєднання з Західною Церквою.

4). Це поєднання не є єресю ані зрадою Православної Церкви, навпаки, воно повертає її до часів Св. Кирила і Методія і взагалі до того

за молитви і заклик до молитов за переслідуваних в СССР, а також за «чудо молитовного об'єднання всіх християн», dokonane цим закликом.

Подібне використання анатеми московською єрархією не є випадковим одиничним. Три роки тому проголошено анатему на д-ра Річинського, котрий ніяких питань віри не зачіпав, а лише доводив потребу обмеження розпаношеного панування московського духовенства та виступав в обороні української православної людности. [...] Москва часто проклинала українських патріотів. [...] Анатема не злякала Мазепу. Не злякала вона нікого із ідейних борців за волю України, котрі йшли слідами Мазепи. Не налякає і не злякає і тих, що прямують до визволення Православної Церкви, а з нею і душі укра-

їнського народу з-під московського ярма. На анатему вони мусять відповісти словами пророка Ісайї: «Страхання вашого не злякаємось і не стрівожимося, бо з нами Бог».

Крім того, свій вчинок отець Петро пояснив у статті «Лист до Православних братів українців», у якій зазначив:

«Щоб зрозуміти його [вчинку] причини, треба зв'язати його з сучасним станом Православної Церкви, з ідеологією церковного поєднання та з моїми внутрішніми переживаннями. Я зробив те, що мусів зробити, згідно з голосом могого сумління, – те що мусить зробити кожний православний християнин, коли для нього Церква більше, ніж порожня формальність і старовинний забобон; що нарешті мусить зробити кожний українець, коли для нього релігія ще не стала «опієм для народу» чи гешефтом або казаном, з якого можна смачно поживитися» («Діло» №№260, 261, 1931 р.).

Душпастир, захисник, в'язень...

Відтак отець Табінський у 1932 році змушений був переїхати з родиною до Львова. Тут він став греко-католицьким священником, працював радником Митрополита Шептицького, професором у Духовній академії та душпастирем у Преображенській церкві. Тоді ж він організував своє видавництво, де виходили збірники статей під назвою «Українська бібліотека церковного з'єднання», яких було загалом вісім. У 1939 році, за «перших совітів», працював коректором у друкарні на вулиці Пекарська. В період німецької окупації, у 1942 році, підготував до друку велику працю «Це ще тільки на світ благословилося...», яку встиг передати у друкарню, але яка, на жаль, не була опублікована. Відомо, що цю працю читав Митрополит Андрей і дав гроші на її друк. Скільки точно наукових праць написав Петро Табінський, сказати важко: його архів втрачений у радянський час.

Після приходу німців, зважаючи на важкі умови життя, отець попросився на парафію в село Полоничі, а коли німці організували там табір, то в 1943 році змушений був переїхати

на парафію в Старе Село, бо в Полоничах заступався за військовополонених, з яких знущалися гітлерівці. Через це начальник табору одного разу хотів убити священника: стріляв у нього кілька разів, але не влучив, і отцеві вдалось утекти (до речі, про ці події була публікація в газеті «Вільна Україна» на початку 1980-их).

Коли ж до Галичини удруге прийшли «совіти», то заарештували отця Петра в числі перших серед священників. Сталось це 19 серпня 1944 року. Офіційним обвинуваченням була газетна стаття, у якій він висміяв методи антирелігійної пропаганди більшовиків, взявши слова «сонечко Сталін» у лапки. На прохання Шептицького статтю Петро Табінський підписав своїм іменем для надання їй більшої вагомості, хоча вона була колективною: у її написанні брав участь і Йосиф Сліпий. Стаття називалася «Більшовицька антирелігійна акція. Законодавство СРСР про релігію» і була опублікована в 10-ти номерах газети «Львівські вісті» у лютому 1942 року. Понад те, отця звинуватили в тому, що він нібито агітував за співпрацю з німцями, виступав із антирадянськими промовами та закликав до боротьби з Червоною армією.

Свідками у справі були троє жителів Старого Села, яких допитував гебіст Щербінін. Один із них і «видав сентенцію», що лягла в основу обвинувачення. Зробив донос на отця Табінського у НКВС якийсь Кибальчич, котрий пригрівся біля Митрополита, видаючи себе за науковця. Очевидно, він давно вже співпрацював із НКВС. Протоєрей розпізнав цього псевдонауковця і вважав його авантюристом, про що відкрито сказав Митрополиту.

Слідство тривало недовго, зважаючи на воєнний час. Митрополит Андрей Шептицький пробував заступитися за отця Петра, однак невдовзі помер... Парафіяни Старого Села зібрали 300 підписів під проханням звільнити Петра Табінського, бо він урятував від вивезення на примусові роботи до Німеччини багатьох людей. Але й це не дозволило змінити хід подій.

27 грудня 1944 року Військовий трибунал військ НКВС у Львівській області засудив уже 56-річного отця до десяти років виправно-трудових таборів, п'яти років позбавлення прав та конфіскації майна.

Покарання священник відбував у таборі за адресою: Кемеровська обл. Маріїнський район, ст. Суслово, п/я 273-е2. Зважаючи на похилий вік, працював у таборі в камері зберігання речей або на складі. Збереглося декілька мальованих портретів отця Петра, створених 26 червня 1949 року (незадовго до його смерті) художником на прізвище Сковородько. На цих роботах отець зображений на тлі якихось стелажів. Офіційно смерть в'язня настала від інфаркту 13 вересня 1949 року. На спецпоселенні у Томську померла в 1962 році дружина священника Олександра.

Є дані, що в таборі йому пропонували «прощення» та підвищення у православній церковній єрархії, якщо отець візьме участь у Львівському псевдособорі 1946 року з ліквідації ГКЦ, але він відмовився. Тому Петра Табінського реабілітували тільки посмертно, вже за незалежної України, 11 серпня 1993 року.

Відомо, що КДБ пробував завербувати Михайла Табінського – сина отця Петра, який проживав у місті Ульяновськ. Співробітники радянської спецслужби хотіли, щоби він допоміг їм зв'язатися у Ватикані з Йосифом Сліпим, який добре знав сім'ю Табінських, і таким чином налагодити агентурну роботу проти Патріарха. Михайло Табінський категорично відмовився, через що йому заборонили повернення до Львова, загалом у Галичину. Довелося синові священника поселитися в Луцьку. Співробітники КДБ залякували Михайла, натякали, що його батько написав більш ніж 40 статей антирадянського змісту і що це може мати наслідки для нього. До слова, деякі з цих статей актуальні й нині, коли триває діалог на тему з'єднання розрізнених гілок української Церкви. Наостанок варто згадати і те, що Петро Табінський переклав українською мовою парастас.

Тарас Шевченко: загадки родоводу

д-р Валерій ЛАСТОВСЬКИЙ, професор
кафедри міжнародних відносин Київського національного університету культури і мистецтв

Приблизно за рік до своєї смерті Тарас Шевченко написав у редакцію санкт-петербурзького видання «Народное чтение» слова, які він на той час розумів як особистісні враження: «...історія мого життя становить історію частини моєї батьківщини». З огляду на нашу сучасність ці слова мають загальносуспільне значення, адже життя Тараса Шевченка набуло певного стрижневого характеру для становлення всієї української нації. Відповідно зрозумілий і той інтерес, що проявлявся до всієї родини поета в десятиліття і століття по його смерті. Проекція на минуле родини дала нам можливість зрозуміти прояв усієї природи творчості Тараса.

Справді, сьогодні ми вже багато знаємо про ті умови, в яких жила родина Шевченка. Також знаємо, що його творчість увібрала в себе ті перекази та зміст життя, що був основою його сім'ї, всього краю, всієї України.

Як відомо, Тарас народився у 1814 році в селі Моринці на Черкащині. Але його родина раніше проживала в сусідньому селі Кирилівка і не належала до заможних, а була звичайною селянською. І це, що закономірно, створювало певні проблеми для з'ясування родоводу поета, оскільки документообіг в ті далекі часи мав зовсім інший характер, аніж зараз. Тому історія селянських родин найчастіше розкривалася через церковні документи – метричні записи та сповідні розписи і значно рідше через інші...

Отже, інтерес дослідників до родоводу Шевченка спонукав їх на відповідні пошуки в церковних архівах. І вперше ця генеалогічна інформація була оприлюднена аж у 1891 році у часописі «Киевская старина». Як з'ясували тоді, в метричній кни-

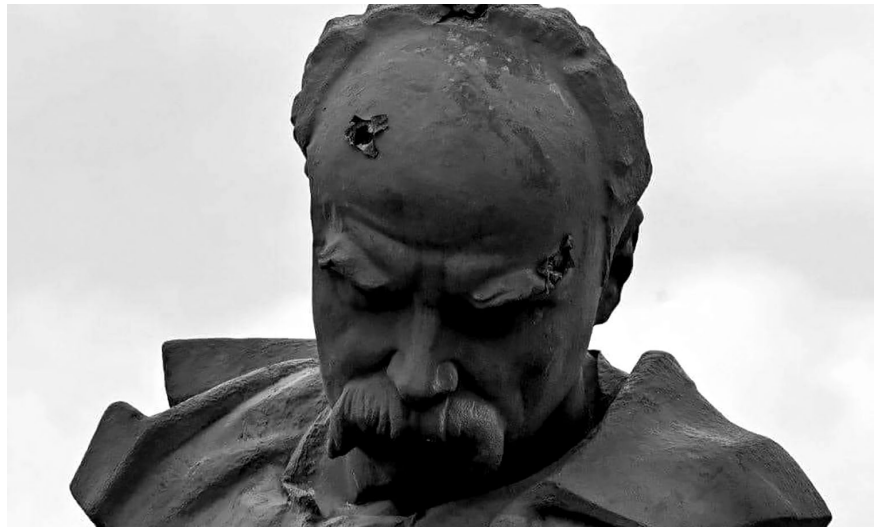

Фото: Сергій Сунітський, АРР

зі було записано, що «у жителя села Моринец Григория Шевченка и жены его Екатерины родился сын Тарас». Нині ця метрична книга зберігається в Центральному державному історичному архіві України у Києві.

Відомий дослідник життя Тараса Шевченка Олександр Кониський ще наприкінці XIX століття у своїй ґрунтовній книзі «Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя» зазначав, що «рід Шевченків... в Кирилівці дуже давній». І для такої думки були певні підстави. На це натякають, хоч і не прямо, деякі документи другої половини XVIII – початку XIX століття, зокрема «ревисская сказка» 1816 року, метричні записи 1823 року та інші. Було встановлено, що наприкінці XVIII століття родина належала до кріпаків князя Григорія Потьомкіна, а після його смерті їх успадкував його племінник Василь Енгельгардт.

Що відомо про предків Тараса Шевченка

Прадід Андрій. За одним із переказів міг бути колишнім козаком За-

порозької Січі, але насправді нічого про нього невідомо. У 1816 році його вже не було серед живих.

Дід Іван Андрійович Шевченко. Народився в 1757 році, помер аж у 1849-ому. Зрозуміло, що був очевидцем Коліївщини. Інколи деякі дослідники стверджують про його безпосередню участь у тому повстанні. Вважається, що саме його розповіді стали основою для поеми Тараса Шевченка «Гайдамаки».

Бабуся Марфа, дружина Івана Шевченка. Народилася в 1766 році. На жаль, про неї майже немає свідчень.

Дід Яким Бойко. Була версія, що його рід походив із Карпатського регіону. В усякому разі прізвище цієї родини дуже нехарактерне для Подніпров'я. Саме в його хаті й народився Тарас Шевченко.

Батько Григорій. Народився в 1786 році. На основі записів 1816-го було встановлено, що він зі своєю сім'єю проживав на той час у дворі свого батька Івана Андрійовича. Відомо, що він умів читати і писати. Одним із його улюблених занять

було читання церковних збірників про життя святих «Четїї Мінеї». Певний час він чумакував, тому відвідував багато різних місць України. Помер 21 березня 1825 року.

Мати Катерина, дочка Якіма Бойка, який проживав у селі Моринці. Народилася в 1783 році. Вийшла заміж за Григорія Шевченка у 1802-ому і до 1810-го проживала з чоловіком у Кирилівці. Померла 20 серпня 1823 року.

У батька Григорія був рідний брат **Павло Шевченко**. Він народився в 1797 році, але рік смерті залишається невідомим. Після смерті свого брата Григорія опікувався його дітьми.

Варто зазначити, що родина Шевченків у Кирилівці мала вуличне прозвіско. Така ситуація дуже характерна для українських сіл. Тому інколи у церковних книгах навіть фіксували два прізвища – офіційне і вуличне. Родину Шевченків по-вуличному прозивали Грушівськими. Батько Тараса в 1814 році у записі про народження сина значиться як Григорій Шевченко, а в 1825 році у метричній книзі вже записано, що «села Кирилівки житель Григорий Грушівський умре».

Цікаво те, що в деяких переказах та пізніших версіях родина Шевченка пов'язується з дуже знаковими для історії всього українського суспільства особами та подіями. За одним із них дід Тараса по матері, Яким Бойко, був сином Івана Бойка – побратима Олекси Довбуша. За другим – дід по батькові Іван Шевченко був учасником Коліївщини в 1768 році. А за ще одним родинним переказом сім'я Шевченків бере початок від Андрія – козака Запорозької Січі, котрий оселився в Кирилівці на початку XVIII століття. Однак ці перекази не мають жодної доказової основи...

Для поглиблення наших знань про родину Шевченка, зрозуміло, потрібні подальші пошуки в архівах. Інформація може бути виявлена навіть там, де ніхто не мислив її знайти. Наприклад, в Інституті рукопису Центральної наукової бібліотеки імені Вернадського зберігається Синодик із Благовіщенського Золотоніського монастиря, створений у 1770-их роках. У ньому є

запис, який, цілком можливо, має безпосереднє відношення до походження Тараса Шевченка. В цьому записі засвідчене поминання родини «Захарии Шевченка Кирилівського». Очевидно, останнє слово тут позначає географічну назву населеного пункту, з яким був пов'язаний Захарій Шевченко. Але чи мав цей Захарій безпосередній стосунок до родини Тараса?

На особу Захарія Шевченка з Кирилівки звернув увагу спочатку Михайло Грушевський у своїй невеликій замітці «Дрібничка до генеалогії Шевченка» у 1895 році, а потім і Олександр Кониський. Документальною підставою для цього послужив опублікований у 1864 році в багатотомному виданні «Архив Юго-Западной России» лист жителів села Кирилівка до єпископа Переяславського і Бориспільського Гervasія Лінцевського від 20 липня 1767 року, в якому було вкладене прохання про призначення до місцевої церкви священника Іллі Данилова. Серед підписантів цього листа фігурували такі імена, як Захарій Шевченко та Євстратій Шевченков. Ім'я другого також згадується в тому Синодику серед можливих членів родини Захарія. Звісно, можна припустити, що під Кирилівкою міг значитися будь-який інший населений пункт, але вже з Лівобережної України, тим паче що такі дійсно зафіксовані в описах XVIII століття. Проте є кілька моментів, на які варто вказати: саме Кирилівка на Черкащині є найближчою до Золотоноші (а до того, як монастир з'явився в Золотоноші, він був ще ближче – в Коробівці; та й засновником його став ігумен із Мошногірського монастиря, що вже зовсім близько до Кирилівки). Як видно з документа 1767 року, запрошений тоді до Кирилівки священник перед тим був вікарієм у Золотоніській сотні. Тобто бачимо тут багато збігів. Та як би там не було, з нашої точки зору, шевченкознавцям варто присвятити певну увагу розгляду запису про Захарія Шевченка у Синодику Благовіщенського Золотоніського монастиря і, можливо, залучити інші джерела.

Не так уже й давно щодо предків Тараса Шевченка прозвучала ще одна

думка, на яку варто звернути увагу. Її висловив у 1993 році літературознавець Богдан Завадка в своїй книзі «Серце чистее подай. Проблеми релігії у творчості Тараса Шевченка». Спираючись на слова книги вже згаданого Олександра Кониського про те, що «в обох селах (Кирилівка та Моринці – *Ред.*) у першій половині XVIII ст. були церкви греко-католицької релігії», цей дослідник висловив ідею приналежності діда Тараса, Івана Андрійовича, до цієї конфесії. Він, зокрема, писав: «Враховуючи те, що принаймні до 1768 року ніяких конфесійних змін у с. Моринцях бути не могло, то можемо впевнено твердити, що дід Тараса, Іван Андрійович, 1757 року народження (прожив 115 років) і баба Марфа 1766 року народження були греко-католиками». Але треба сказати, що Богдан Завадка у цьому спирався не на відому джерельну базу. Немає жодних документальних підтверджень щодо року народження Івана, як і щодо існування Марфи. Думка Богдана Завадки була хибна, про що свідчать описи церков, складені в 1760-их роках відомим ігуменом Мотронинського монастиря Мельхиседеком Значком-Яворським. Вони були опубліковані в 1862 році у часописі «Киевские епархиальные ведомости». Відповідно до цих записів, зокрема, церква Івана Богослова у селі Моринці справді перебувала у віданні греко-католицької Київської митрополії. Однак її священник Петро Базаринський прийняв її юрисдикцію від митрополита Пилипа Володковича, а це могло статися тільки після липня 1762 року, коли Володкович обійняв цю посаду. В 1766 році Петро Базаринський знову повернувся до складу православної Переяславсько-Бориспільської єпархії.

Як бачимо, в родоводі Тараса Шевченка багато невідомого, багато прогалин... Чи можна їх із часом заповнити? Не виключено, оскільки ще не всі архівні матеріали до кінця опрацьовані, проаналізовані... Утім, дійсно, як не погодитися з тими ж словами Тараса Шевченка про зв'язок його життя в широкому сенсі, разом з усією його родиною, з історією його Батьківщини?

НА ШЛЯХУ ДО РОЗКОЛУ КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ

д-рка Наталія СІНКЕВИЧ, Університет Людвіґа-Максиміліана,
д-р Віталій ПРИЙМАЧЕНКО, Інститут сходознавства імені Агатанґела Кримського, НАН України

Київська митрополія від початку свого існування не була монолітною. Активну участь в її житті брали передусім єпископи Чернігівський, Володимирський (на Волині), Ростовський, Білгородський (нині с. Білгородка Київської області) та Переяславський. Віддалені ж від центру Новгородська і Суздальська єпархії в текстах київського походження практично не згадуються. Напад монголів на Київ 1240 року і періодичні наїзди кочівників на південно-західні руські землі робили перебування митрополита в Києві у край небезпечним. Водночас на півночі зростало і набувало політичної могутності князівство Володимирське з центром у Володимирі-на-Клязьмі. У світлі всіх цих процесів, а точніше їхніх наслідків, не дивно, що Київські митрополити почали залишати Київ і віддавати перевагу безпечнішому і більш вагомому політично Володимирі. Зрештою, у 1299 році митрополит Максим (1283 – 1305 рр.) остаточно та офіційно переїжджає до нової столиці, залишаючи в Києві тільки свого намісника.

З огляду на зростання могутності Московського князівства цілком зрозумілим було прагнення політичних володарів південно-руських земель унезалежитися від Москви. Галицькі князі (відтак у статусі правителів Королівства Русі), а згодом і польські королі, до володіння яких перейшло князівство, підтримували існування окремої Галицької митрополії. З невеликими перервами митрополитів Галицьких висвячував Константинополь ще понад століття – до 1415 року. Понад те, окрім митрополитів Московських та Галицьких, Константинополь нерідко ставив ще й окремих митрополитів для

Києва. Фактично вони резидували в столиці Великого князівства Литовського – Новогрудку.

Від Ісидора до Берестя

Остаточне розділення Київської митрополії відбулося після підписання Київським митрополитом Ісидором, який мав резиденцію у Москві, церковної унії з Римом. Це сталося в 1439 році на Соборі у Флоренції. Ісидор був одним із активних діячів унійного табору, причому на унію під тиском політичних обставин погодилася і світська влада Візантії – імператор. До цього акту в Москві та Литві поставилися по-різному. Коли, повертаючись із Флоренції, митрополит Ісидор, уже як кардинал, проїздив через Київ, то князь Олелько Володимирович визнав його повноваження і видав грамоту, яка підтверджувала права Ісидора на всі землі та прибутки Київської кафедри. Натомість у Москві в березні 1441 року, після того як Ісидор виголосив в Успенському соборі Кремля папську буллу про укладення унії, його ув'язнили. Невдовзі Ісидору вдалося втекти з Москви, і до 1442 року він перебував у Великому князівстві Литовському, після чого виїхав до Італії та більше на територію Київської митрополії не повертався. Після кількох років вагань у Москві вирішили поставити свого митрополита без погодження з Константинополем. У грудні 1448 року за наказом князя Василя II Темного в Москві зібрався Собор єпископів, який обрав новим митрополитом Рязанського єпископа Йону (1448 – 1461 рр.). Після того московський уряд шукав шляхів отримання визнання Йони Константинополем, але домогтися цього йому не вдалося. Цікаво, що приблизно в цей же час із

титултури митрополитів, які перебували у Москві, зникає означення «Київський», і вони починають іменуватися «Московськими і всієї Русі».

Церковна історія обох митрополій у XVI столітті також багата на події. Однак у цьому часі й без того небагатослівні згадки про події в південно-руській митрополії просто щезають з московських текстів. Те ж саме відбувалося з протилежного боку: на сторінках українських літописів XVI – початку XVII століття практично не знаходимо подій московської історії. Навіть встановлення у Москві патріархату (у 1589 р.) оминули увагою південно-руські книжники, хоча загалом активно цікавилися «всесвітньою історією». Очевидно, Москва та її історія були для них далекою периферією. Тим більше що на теренах властивої Київської митрополії розвивалися бурхливі події, пов'язані з подоланням затяжної кризи церковно-канонічного життя, які були не надто дотичні до Московської митрополії.

Право патронату (призначення осіб на церковні уряди світськими патронами Церков) та його наслідки (передусім симонія), католицьке цивільне правління в Речі Посполитій, знищення удільних князівств і політичний занепад Києва як центру митрополії, низький освітній та моральний рівень духовенства, руйнування церков, заборона побудови нових храмів та грабування церковних землеволодінь – усе це тільки частина проблем, з якими стикнулася Київська митрополія у XVI столітті. Зовнішні виклики з боку протестантської Реформації та католицької Контрреформації дозволили побачити ці проблеми в особливо непривабливому світлі та спонукали півден-

но-руську єрархію та мирян негайно шукати вихід із кризової ситуації¹.

Визнання православної єрархії

Берестейська унія 1596 року для своїх противників стала іскрою, що з новою силою розпалила міжконфесійну полеміку та боротьбу представників різних конфесій, яка подекуди навіть призвела до кровопролиття. Та водночас унія стала початком реальних реформ і в православній частині Київської митрополії, відправним пунктом активізації її інтелектуального та духовного життя².

Саме внаслідок цієї боротьби при Києво-Печерській лаврі була заснована друкарня, формувалася інтелектуальний гурток. Остаточно антиунійна опозиція в Києві сформувалася у 1620 році, коли, повертаючись із Москви, Єрусалимський Патріарх Феофан 19 жовтня висвятив на Київську митрополію ректора Київської братської школи Йова Борецького, а кількох його сподвижників поставив на єпископські кафедри. Є підстави вважати, що ця акція відбулася не без підтримки Москви³.

Смерть у 1632 році короля Сигізмунда III – одного з прихильників Берестейської унії і тиск на нового монарха Владислава IV з боку православних шляхтичів призвели до радикальних змін у житті Київської митрополії. 1 листопада 1632 року в Речі Посполитій була офіційно визнана православна єрархія, а на митрополичий престол обраний один із найвидатніших представників доби – син молдавського господаря, людина з непересічними інтелектуальними та організаторськими здібностями Петро Могила. З його сходженням на митрополичий престол відбулося пожвавлення усіх сфер церковного життя православних – духовної, інтелектуальної та адміністративної.

Саме з іменем Петра Могили пов'язане остаточне оформлення київської православної церковної традиції, характерною рисою якої стала відкритість до творчого засвоєння західних впливів при збереженні східної церковної ідентичності. Цей синтез відобразився на майже всіх сферах

церковного життя: віровченні, богослужінні, архітектурі, іконописі, друкарстві, церковному співі тощо.

Зближення з Московією і протиставлення цьому

Уже наприкінці XVI століття до Москви почали навідуватися посольства українського духовенства з проханням про матеріальну допомогу. Її надавав цар Іван Грозний Києво-Печерському монастирю⁴, про неї неодноразово просили православні митрополити Йов Борецький (1560 – 1531 рр.), Ісає Копинський (1631 – 1632 рр.) і Петро Могила (1632 – 1647 рр.). Бажаючи знайти політичну підтримку та отримати щедрі дари, українські православні єрархи не шкодували вишуканих слів і риторичних прийомів, завдяки яким Москва, зрештою, сама повірила у свою місію та «возз'єднавчі» наміри цих українців-прохачів.

Апелювання до спільності у вірі Північної та Південної Русі було одним із аргументів їх «возз'єднання» вже на Земському Соборі, що відбувся у Москві в 1653 році. Той Собор звернувся до царя Олексія Михайловича, щоби він «...изволил того гетмана Богдана Хмельницкого и все Войско Запорожское з городами их и з землями принять под свою государскую высокую руку для православные христианские веры и святых божиих церквей, потому что паны рада и вся Речь Посполитая на православную христианскую веру и на святые божии церкви востали и хотят их искоренить»⁵. Отже, в цій постанові ідеологічною підставою для приєднання виставлялася турбота про долю православних братів, які, мовляв, потерпають від утисків у Речі Посполитій.

Водночас православ'я українських і російських земель у цю добу вже докорінно відрізнялося. На цьому акцентують увагу як іноземні мандрівники, наприклад Павло Алеппський, так і церковні єрархи.

Виразно антимосковською була позиція Київського митрополита Сильвестра Косова (1647 – 1657 рр.), який був зятим противником пере-

ходу Київської митрополії під владу Московського Патріархату, вважаючи Патріарха Никона малоосвіченою особистістю⁶ і наполягаючи на підпорядкуванні Києва Константинополю⁷. Вірність Константинополю вкупі з політичною лояльністю до польського короля – ось ідеальний образ київських єрархів у баченні Косова⁸.

Після смерті Сильвестра Косова у 1657 році київський воевода Бутурлін у розмовах з блюстителем митрополії Лазарем Барановичем, киево-печерським архимандритом Інокентієм Гізелем та ігуменами київських монастирів наполягав на тому, щоби духовенство визнало верховенство Московського Патріарха і без його дозволу не обирало митрополита на Київську кафедру⁹.

Загострення питання церковного підпорядкування Київської митрополії підштовхнуло гетьмана Івана Виговського до розриву з Московією та підписання Гадяцької угоди 1658 року з Річчю Посполитою¹⁰. За цією угодою, Православна Церква в Речі Посполитій урівнювалася в правах з Унійною та Римо-Католицькою, а Київському митрополиту та п'ятьом православним єпископам надавалося місце в сенаті. Однак Гадяцький проєкт зазнав невдачі. Після обрання гетьманом Юрія Хмельницького московські посланці висунули вимогу щодо нового підписання Богданових статей¹¹. Саме в цих підписаних Юрієм, а не Богданом Хмельницьким, у 1659 році статтях вперше згадується про підпорядкування Київської митрополії Московському патріарху і заборону київським єрархам приймати посвяту від Константинопольського Патріарха.

Поглинання:

від наративу до втілення

Видання «Київського Синопису» в 1681 році стало першим друкованим українським наративом, у якому відобразилася історія створення Московського Патріархату. Як зауважив Франк Сисин, якщо видання «Синопису» 1674 року просто стверджує факт розділу митрополії, то видання 1681-го легітимізує ство-

рення Московського патріаршого престолу¹². На думку більшості дослідників, «Синопис» став тим твором, який віртуально єднав руський і московський народи в загальний «православний славено-російський народ»¹³. Таке єднання відбулося і на рівні географічних назв: Мала і Велика Русь уніфікувалися під єдиним грифом «Росія» (*тут варто зауважити, що і цей термін ідеологи «возз'єднання» не винайшли, а взяли з церковної термінології; його використовувала і унійна Церква, у тому числі в титулатурі митрополитів – Ред.*). Саме завдяки розпливчастості географічних назв, стверджує Сисин, «Синопис» формував загальну ідентичність мало- і великоросів¹⁴. Романових у цьому виданні прославляють як прямих спадкоємців давньоруських Рюриковичів, що було конструкцією київських посольств у Москву ще в 1620-их¹⁵.

Далі Москва робила все можливе задля розриву канонічних зв'язків Києва і Константинополя. Тиск на Константинополь при цьому планувався здійснювати двома шляхами – через церковні та політичні канали. Показово, що за цим сценарієм із церковного боку питання перепідпорядкування Москві Київської православної митрополії мало поставити перед Константинополем посольство від українського духовенства. Аналогічне прохання мало прозвучати і на політичному рівні – від православних послів на польському елекційному сеймі.

Приєднання Київської митрополії до Москви відбулося за Патріарха Йоакима Савелова (1621 – 1690 рр.), який відіграв у цьому процесі неабияку роль. У січні 1685 року гетьман Іван Самойлович відправив посла до цього Патріарха з проханням щонайшвидше провести вибори кандидата на Київський митрополитичий престол. Йоаким погодився на це і відправив до Батурина свого представника Неплюєва. Той наголошував Самойловичу, щоби кандидат на Київську кафедру був винятково лояльний до Москви, і прибув туди для своєї інтронізації. У підсумку було обрано

князя Гедеона Святополка-Четвертинського, єпископа Луцького.

Водночас Москва провадила активну дипломатичну роботу з Константинополем та османською Портою. 1685 рік для московських посланців був дуже зручний для тиску на султана: Османській імперії загрожувала війна з трьох боків, а тому їй був конче потрібен мир із Московією. І султан пішов на значні поступки Москві в політичній та церковній сферах. Не залишилося поза увагою, звісно, і головне прохання делегації – зміна юрисдикції Київської митрополії.

Замість висновків

Російські науковці традиційно тлумачили томос Патріарха Діонісія IV і Священного синоду Константинопольської Церкви 1686 року як цілковиту й остаточну передачу Київської митрополії з юрисдикції Константинополя під владу патріарха Московського. Українські історики, особливо ті, що брали участь в автокефальному русі, звісно, оцінювали цей та інші супутні документи грецьких патріархів з цілком іншого погляду. Однак належного канонічного аналізу цих актів так ніхто і не здійснив. Російські вчені не зробили цього через те, що об'єктивні висновки суперечили б інтересам Московського Патріархату, а українські вчені-автокефалісти – з огляду на відсутність відповідної богословсько-канонічної кваліфікації. Револьюційна роль в інтерпретації цих джерел належить сучасному російському візантологу Вадиму Лур'є, який уперше зауважив, що вони «ніколи не інтерпретувалися істориками XIX – XX століть на предмет їхнього церковно-канонічного змісту», а також документально довів, що «перепідпорядкування Київської митрополії Московському Патріархатові, яке нібито мало місце 1696 року, є історичним міфом»¹⁶.

¹ Василь Ульяновський. *Історія церкви та релігійної думки в Україні. Середина XV – кінець XVI століття*. Київ, 1994, т. 1, с. 156 – 191.

² Ширше про це див.: Борис Гудзяк. *Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії*. Львів, 2000.

³ Орест Левицький. К истории водворения в Киеве унии // *Чтения в историческом обществе Нестора Летописца*, кн. 5, отд. III. Киевъ, 1891, с. 137 – 143.

⁴ О взаимоотношениях Киево-Печерского монастыря с правительством Ивана IV в 1583 г. // *Исторический архив* 4 (2002).

⁵ *Воссоединение Украины с Россией*, т. 3. Москва 1953, с. 413 – 414.

⁶ *Sinopsis. Kiev, 1681: Facsimile mit einer Einleitung*. Köln, 1983, s. 51.

⁷ Ігор Шевченко. *Україна між Сходом та Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII століття*. Львів, 2001, с. 54.

⁸ Наталія Сінкевич. «Патерикон» Сильвестра Косова: переклад та дослідження пам'ятки. Київ, 2014, с. 145 – 146, 168 – 170.

⁹ Ольга Шевченко. Про підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату наприкінці XVII ст. // *Український історичний журнал* 1(1994) 54.

¹⁰ Гетьман Іван Виговський підписав Гадяцьку угоду з Річчю Посполитою 1658 р., оскільки, як і Богдан Хмельницький, вважав, що Москва, згорнувши військові дії проти Польщі 1656 р., зрадила угоду, підписану в березні 1654 р. Внаслідок укладення Гадяцької угоди Московія розпочала війну проти України.

¹¹ Шевченко. Вказана праця, с. 55.

¹² Frank E. Sysyn. Concepts of Nationhood in Ukrainian History Writing, 1620 – 1690 // *Harvard Ukrainian Studies*, vol. 10, №3-4. Harvard, 1986, p. 416.

¹³ Зенон Когут. Истоки парадигмы единства: Украина и создание русской национальной истории (1620-е – 1860-е гг.) // *Ab Imperio* 1-2 (2001) 73 – 75.

¹⁴ Sysyn. Concepts of Nationhood in Ukrainian History Writing, p. 409 – 410, 422.

¹⁵ Ярослав Затилук. Давньоруська історія на службі у київських церковних ієрархів середини – другої половини XVII століття: політична риторика і статус митрополії // *Український історичний журнал* 6 (2012), с. 50.

¹⁶ Вадим Лур'є. *Русское православие между Киевом и Москвой: Очерк истории русской православной традиции между XV и XX веками*. Москва, 2009, с. 188, 223.

ВІЙНА ТА ЦЕРКВА У КНЯЖІЙ РУСІ

д-р Вадим АРІСТОВ,

старший науковий співробітник Інституту історії України Національної академії наук України

Київська митрополія виникла в мілітаризованій країні. Одноразово з церквами зводили захисні вали. Паралельно з розширенням парафіяльної структури зростала чисельність княжих дружин. Головні та найдавніші осередки руської Церкви (Київ, Білгород, Чернігів, Переяслав) були біля кордону зі степом – постійним джерелом збройних конфліктів. Від зовнішніх нападників страждали всі верстви руського суспільства. Але як саме вони осмислювали війну? Найбільше відомо про ставлення до неї людей Церкви, адже вони були творцями ледь не всіх текстів, які дійшли до нас із того часу. Втім навіть тут маємо справу з дуже короткою низкою джерел. Війни обов'язково потрапляли на сторінки історичних текстів – хронік, які писали переважно ченці. Та далеко не завжди вони ділилися з читачами чимось більшим, ніж опис подій. «Офіційних роз'яснень» Церкви щодо ставлення до війн годі шукати в ранньосередньовічній Україні.

Головним зовнішнім ворогом від часу створення Руської землі наприкінці X століття були печеніги. Володимирові Великому і його дітям доводилося регулярно воювати з ними. Ця перманентна війна стимулювала не тільки створення оборонних ліній (Змієвих валів і міст-фортець) та урбанізацію Середньої Наддніпрянщини, а й пришвидшену християнізацію. Нова віра сприяла консолідації молодого руського суспільства і на противагу кочовим язичникам.

«Щоби удержались ми од злих діл»

На початку XII століття автор «Повісті врем'яних літ» ігумен Сильвестр символічно пов'язав утворення митрополії з перемогою Ярослава Володимировича над печенігами. Мовиться про напівлегендарну битву

князя під Києвом у 1036 році. Хроніст вважав, що бій цей відбувся на «полі поза городом», де князь-переможець одразу ж заснував собор Святої Софії, а разом із ним Київську митрополію. Окремі епізоди цієї оповіді є сумнівними. Але важливо те, що в очах ігумена Видубицького монастиря розгром нападників провів утворення «митрополії руської», а отже, був цілком богоугодною справою.

Новим кандидатом у степові сусіди Русі в середині XI століття стали торки. Однак злагодженим походом руські князі завдали їм у 1060 році превентивного удару. Київський хроніст охоче констатує, що, «почувши і убожавшись, торки розбіглися [десь] і до сьогодні. І померли вони, утікаючи, Божим гнівом гнані, ті – од холоду, а другі – од голоду, інші ж – од мору і суда Божого. І так Бог ізбавив християн од поганих» (Літопис Руський, с. 100). Звісно, це перебільшення. І торки, і печеніги не зникли, а навіть осіли на південних рубежах Русі як буферні спільноти, що прикривали ядро країни з півдня. Однак загрози більше не становили.

З другої половини XI століття і до монгольської навали новими господарями причорноморських степів стали половці. Їхнє перше серйозне зіткнення з Руссю в 1068 році обернулося небаченою катастрофою для княжого війська. Сильвестр осмислив цю подію так:

«За гріхи наші напустив Бог на нас поганих, і побігли руські князі, і перемогли половці. Наводить Бог у гніві своєму іноплеменників на землю, і тоді, коли вони в скрусі, [люди] звертаються до Бога; усобна ж війна буває од зваби диявольської. Бог бо не хоче зла в людях, а добра; а диявол радується злomu, убивству, кровопролиттю, підіймаючи свару, зазисті, братоненависництво, брехні. Коли ж котрий-небудь народ впаде у гріх, то

карає [його] Бог смертю, або голодом, або наводячи поганих, або посухою, або гусеницею, або іншими карами» (Літопис Руський, с. 104).

Цікаво, як хроніст розрізняє природу зовнішньої війни та внутрішніх чвар. Міжособнісні конфлікти походять від диявола, який спокушає людей. Якщо ж народ (в оригіналі – «земля») таки впадає в цей гріх, піддається сатані, то Бог карає іноземною навалою. Якими б страхотливими не були напасники, вони є інструментом у руках Божих.

Наступна подібна за масштабами війна з половцями почалася у 1093 році і мала так само невтішний результат. І знову автор «Повісті врем'яних літ» розвинув ту саму думку:

«Напустив же Бог на нас поганих, не їх милуючи, а нас караючи, щоби удержались ми од злих діл. Тому карає він нас навалою поганих, що се ж єсть бич Божий, щоб коли-небудь, смирившись, ми опам'яталися, [одійшли] од злої путі» (Літопис Руський, с. 135).

Тому якщо приходив зовнішній агресор, це слід було приймати як епітимію, як сигнал отямитися і звернути з гріховного шляху. Церква брала частину відповідальності на себе, визнаючи свої недостатні успіхи з перетворення руського населення на добрих християн.

Але не варто думати, що така позиція людей Церкви означала прийняття ворога, брак патріотизму чи пристосуванство. Навпаки, це була відчайдушна спроба знайти бодай якесь «раціональне» пояснення жакливих явищ війни. Як у старозавітні часи Бог карав обраний і улюблений народ, так і тепер, на думку духовенства, Господь випробовує Русь через особливу любов до її народу.

Потомство Ізмаїла

У книжному середовищі Русі з'явилося теж «історичне» обґрун-

тування появи половців. У ново-прибульцях зі Сходу побачили ізмаїльтян – нащадків Ізмаїла, старшого сина Авраама від рабині Агарі. Цікаво, що таку генеалогію для половців вигадали невдовзі після початку хрестових походів. Ворогом хрестоносців були близькосхідні «сарацини» – мусульмани, зокрема й араби, яких вважали потомством Ізмаїла. Вірогідно, що люди Церкви воліли

XI століття руські князі перейшли у наступ і до 1120-их років змогли контролювати дії степовиків. Важливим зламом було підступне вбивство половецьких князів Кітана та Ітларя у Переяславі. Вони прибули з ультиматумом до тамтешнього князя Володимира Мономаха. Однак той по черзі убив їх всупереч даній присязі. І це не викликало обурення монаха-хроніста, який описав по-

яславським князем Володимиром Мономахом. І планування часу кампанії, і склад контингенту засвідчили тісну взаємодію світської влади та Церкви.

Як пише Сильвестр, «рушили вони [з Переяслава] в другу неділю посту [...] князь Володимир, їдучи перед військом, наказав попам своїм співати тропарі, і кондаки хреста чесного, і канон святій Богородиці» (Літопис Руський, с. 166).

Поразка русі від половців у 1068 році
(Радзивіллівський літопис, XV ст.)

Перемога русі над половцями в 1107 році
(Радзивіллівський літопис, XV ст.)

вважати Русь учасницею тієї ж загальнохристиянської боротьби проти ізмаїльтян.

Нарешті появилася ідея про походження половців від апокаліптичних народів – Гога і Магога. Ці «нечисті племена» фігурували в багатьох християнських текстах Європи. Згідно з поширеним уявленням їх свого часу ув'язнив далеко на сході Александр Македонський. І перед кінцем світу вони мають вирватися та розпочати свою нещадну ходу на Землі. Катастрофічні навали кочівників на Русь у 1068, 1093 і 1096 роках сіяли паніку і думку про їхню непереможність. І це спонукало людей Церкви осмислювати невдалі війни з половцями як напередвизначеність, як ознаку наближення «останніх часів».

Тим часом характер русько-половецького протистояння змінювався, а з ним і осмислення подій. Із кінця

дію. Навпаки, він виправдав вчинок Володимира, оскільки для перемоги над підступними язичниками годилися будь-які засоби.

Варто наголосити, що в усіх давньоруських текстах від XI по XIII століття наступальні, у тому числі грабівницькі війни проти поганських племен (або загалом нехристиян) не засуджуються. Це стосується балтських, фінських і тюркських народів, які жили поблизу північних периферій Русі.

«І упали многі вороги наші супостати»

Після десятиліть поразок на початку XII століття руські князі здобули низку блискучих перемог над половцями на їхній території. Один із найяскравіших походів у глиб степу відбувся в 1111 році на чолі з київським князем Святополком та пере-

Похід стартував на початку Великого посту і закінчився перед Великоднем. Страждання і ратна праця під час посту були сповна винагороджені перемогою, яка уподібнювалася до Воскресіння Христового. Церковні піснеспіви під час маршу в бік ворога перетворювали збройну боротьбу на священнодійство, літургію. Учасники походу ставали «благочестивим військом», а сама війна «священною», в ім'я захисту християн.

Сильвестр особливо наголошує на релігійному контексті війни. Видубицький ігумен каже, що протиборчими сторонами є не просто русь і половці, а християни та чужоплеменники: «коли ж сталося зіткнення і битва сильна, бог Всевишній глянув на іноплеменників із гнівом, [і] падали вони перед християнами. І так переможені були іноплеменники, і упали многі вороги наші супостати перед

руськими князями і воями» (Літопис Руський, с. 167). Причому Господь є безпосереднім учасником битв на боці християнського війська.

Руські походи у степ на початку XII століття багато дослідників вважали відповідником хрестових походів, які почалися з 1096 року. У літописній оповіді про кампанію 1111 року наголошується, що слава про перемогу дійшла «до всіх країв далеких – себто до Греків, і Угрів, і Ляхів, і Чехів, допоки і до Риму [не] прийшла». Прикметно, що в цьому переліку згадані переважно католицькі країни, зокрема й Вічне місто. Насправді формат руських наступальних операцій проти половців суттєво відрізнявся від походів хрестоносців на Близький Схід. Руським володарям не йшлося про відвоювання ані Святої, ані будь-якої землі взагалі. Не прагнули вони і привласнення нових територій. Метою війн було послабити, відкинути половців і переламати відносини з кочівниками на свою користь.

Церква підтримувала цей реванш і благословляла війну з язичниками. Від успішності кампаній залежав майновий стан руської еліти, а від нього – матеріальна потужність Церкви, ще суттєво залежної від князівської скарбниці.

«Такого зла не було від Хрещення над Києвом»

Зняття половецької загрози мало непередбачувані наслідки. Руські князі почали родичатися з колишніми ворогами, у такий спосіб приручаючи їх, а ті поволи ставали все більше «своїми». Обидві сторони навчилися взаємної вигоди. Русько-половецькі конфлікти середини XII століття вже не мали вигляду війн на знищення і були не більш збитковими для Русі, аніж чвари Рюриковичів між собою.

У такій ситуації Церква не могла більше звертатися до категоричної риторики, радикально протиставляти степовиків русі або зображати їх як апокаліптичні народи. Тим паче це стало неможливим після того, як у другій половині XII століття окремі половецькі князі почали прийма-

ти хрещення. Книжники, звісно, не стримувалися від засудження «поган», «безбожників» і «нечестивців». Але їхня «злоба» вже ставала рутинною і не потребувала складних теоретичних пояснень.

Межа між зовнішньою та внутрішньою агресією стиралася. Ба більше, руські князі брали участь у внутрішній боротьбі половецьких родів, а ті ставали постійними «відвідувачами» княжих міжусобиць. Водночас деякі «внутрішні» збройні конфлікти Рюриковичів набували розмаху, який можна порівняти з чужоземним вторгненням. І доля Києва – приклад цього. У XII – XIII століттях, до навали Батия, місто тричі брали війська ворожих князів: у 1169, 1203 і 1235 роках. І щоразу обов'язковими учасниками походу, а відтак і пограбування міста були половці.

Тому плондрування зазнавали монастирі та церкви тричі, зокрема Софія Київська, митрополичий собор, що, зрозуміло, викликало рішуче засудження з боку людей Церкви. Однак попередні моделі осмислення таких подій вже не працювали, оскільки в грабунку здобутого зброєю міста єдналися «свої» і «чужі».

Причиною пограбування Києва 1169 року суздальський монах-хроніст не без цинізму назвав «гріхи їх», тобто киян. І уточнив, що це була Божя кара за «митрополичу неправду». Мовилося про суперечку між митрополитом та печерським ігуменом щодо того, чи можна їсти масло і пити молоко по середах і п'ятницях, якщо ці дні припадали на Господні свята. Митрополит наполягав на забороні та не згодного з ним ігумена відлучив від Церкви.

Взяття Києва русько-половецьким військом 1203 року зовсім ламало шаблони. Ініціатором виступив київський князь Рюрик, якого за рік до того вигнав із власного міста галицький князь Роман за підтримки киян. Ображений Рюрик помстився киянам. Один із хроністів, який описав цю подію, не знайшов нічого кращого, аніж просто констатувати, що «такого зла не було від Хрещення над Києвом», та яскраво описати

злочиння нападників. Жодних пояснень і моралі.

Незважаючи на сталу участь половців у воєнних акціях руських князів, імовірність широкомасштабних загарбницьких війн з боку степовиків була майже відсутня аж до монгольського завоювання. Натомість загроза відкрилася на заході через кризу в Галицькій землі після смерті князя Ярослава Володимировича у 1187 році. Розбратом між його спадкоємцями скористався угорський король і спробував узяти Галичину під свій контроль. Тодішній київський князь Святослав Всеволодович та його співправитель Рюрик Ростиславич не лишилися осторонь, також маючи намір здобути Галич. І Церква підтримала їхні плани. Перед походом князів на Галич у 1189 році Київський митрополит Никифор II спонукав їх на звільнення руської території від угорського панування: «Говорив бо й митрополит Святославу і Рюрикові: «Осе іноплеменники одняли отчину вашу, і гоже б вам потрудитися» (Літопис Руський, с. 347).

Як можна зрозуміти, митрополит-грек переймався не так княжими, як суто церковними інтересами. Адже встановлення влади католицького правителя в Галичі ставило під загрозу місцеву православну єпископію. Прикметно, що київський архиєрей «благословив» князів на війну, використовуючи «патріотичну» риторику без жодного натяку на релігійне значення «відвоювання» Галича. Це можна пояснити тим, що для князівського середовища (особливо зважаючи на численні родинні зв'язки з католицькими володарями) ризики православ'я у Галичині не були б вагомим аргументом.

Ситуація змінилася у XIII столітті, коли Київська митрополія зіткнулася з небаченими випробуваннями і початком розколу. Падіння Константинополя в 1204 році, поглиблення конфронтації між католиками та православними, завоювання Русі монголами – усе це змусило Руську Церкву шукати нових способів осмислення протидії та взаємодії з агресивними сусідами своєї країни.

СОФІЙСЬКА ОРАНТА: ЗАХИСНИЦЯ РУСИ-УКРАЇНИ, АБО ІСТОРІЯ ПРО НЕРОЗІРВАНИЙ СНАРЯД

д-р Андрій КОМАРНИЦЬКИЙ,

кандидат мистецтвознавства, співголова іконописної майстерні «Алімпій», член НТШ

Пресвята Богородиця – Діва, яка дарувала світові Життєподателя, а в посланнях із Меджугор'я є Царицею Миру. Чому тоді впродовж тисячолітньої історії Руси-України Богородиця, особливо Покрова, є найважливішим захисним війським символом? Відповідь на це питання пов'язана з легендарним мозаїчним образом Оранти у Софії Київській.

В іконографії Покрови візуалізувалися державницькі стремління українського народу. Князі, гетьмани – вся еліта, представлена разом на цих іконах, отримувала небесне благословення Богоматері, яка впросто покриває її своїм омофором. Відтак і тепер вона є опікункою Української армії. І в умовах епохальних подій чергової визвольної війни України проти навали московії важливо над тим застановитися.

Існування Софійської Оранти як загальнонародної Берегині дозволяє прочитати і зрозуміти архетип українства, який сформувався в процесі протистояння азійським ордам. Саме в цьому контексті міг бути актуалізований у суспільній свідомості Руси-України образний сенс Оранти як захисниці Київської держави, що міститься у відомому з княжих часів формулюванні: «Вона (Оранта) – Непорушна Стіна Держави, через яку не перелетить жодна стріла і жоден спис». Це формулювання не зустрічається ніде в християнському світі.

Оранта, чий образ прикрашав вівтарі всіх столичних першохрамів, була наділена мілітарно-захисною функцією як захисниця Києва та всієї Руси-України. Це визначило особливий тип Богородичної духовності Київської держави, і це передають слова акафіста до Пресвятої Богородиці, де мовиться, що вона – «Непереможна Воевода», чиєю могуттю подаються перемоги над ворогами! Вона

посилає на ворогів поразку, а нам, християнам, дарує перемогу». З цієї серії величних київських оронт тільки Софійська, а також чудотворна київська святина «Богоматір Велика Панагія» (Печерська Оранта) дійшли до нашого часу і представляють тип Діви Марії Захисниці.

У випадку Софійської Оранти маємо одне з найпереконливіших свідчень в історії світового християнства щодо образу Богородиці як зброї проти агресора. Ця виразна інтерпретація простежується в контексті протистояння Руси-України з диким неспокоїнним степом, який зі своїм світом половецьких баб та язичництвом упродовж століть був головним антагоністом Київської держави. Це протистояння мало виразний ідейний характер, як і тепер у нових умовах ХХІ століття його має протистояння України деспотичному московському світу, який почав чергову відкриту повномасштабну війну з метою знищити нас.

Справді, 24 і 25 лютого 2022 року, в перші дні повномасштабної війни, московські орди підійшли дуже близько до Києва, сподіваючись за перші дні захопити столицю України. Але я впевнений, що звияга наших захисників, помножена на непохитну віру в захист Богоматері, допоможе вигнати агресора за межі України. Робила вона це вже не раз.

103 роки тому на наші землі сунула більшовицька орда. Бандитам Муравйова вдалося підступити до Києва. Бої точилися уже в місті, більшовики підступали щораз ближче до його центру і почали стріляти з гармат у напрямку Софійської площі. Один чи два снаряди пошкодили Михайлівський Золотоверхий собор, та в більшій небезпеці опинилася Софія Київська: один зі снарядів поцілив у стіну вівтаря храму і пробив її у тому місці, де розміщена по-

стать Оранти. Пробив праву грудь Богоматері, застряг і не розірвався...

Цю унікальну історію на хорах Софійського собору мені розповів один із провідних науковців і дослідників Софії Київської доктор В'ячеслав Корнієнко. Тоді я запитав, чи збереглися свідчення про чудесні події, пов'язані із заступництвом Богоматері Оранти, які відбулися в останні століття, і почув цю цікаву розповідь, яку пан В'ячеслав завершив словами: «Якби цей снаряд розірвався, більша частина Софійського храму лежала б у руїнах!» Пізніше про цю подію розповіла видатна дослідниця Софії Київської докторка Надія Нікітенко.

Описаний випадок є свідченням того, що заступництво уславленого мозаїчного образу не просто належить до давньої історії, а що це заступництво дієве, реальне і триває дотепер.

Упродовж 1919 – 1942 років комуністи та колаборанти тричі намагалися підірвати собор Святої Софії Премудрості, проте він вистояв.

Отже, перед нами не просто молитовний образ найбільшої в світі постаті Богородиці. У Святій Софії маємо образ Оранти – Берегині Руси-України.

Головний подвиг Софійської Оранти – многотрудне молитовне заступництво за Українську державу і за народ, звернене до образу Христа Пантократора, зображеного в центральному куполі собору Святої Софії. Саме в цьому головна вісь і домінанта храму. І це промовисто свідчить, що Софійська Оранта черпає силу через Господа Ісуса Христа і заступається перед Ним за Русь-Україну уже тисячоліття і далі робитиме це, супроводжуючи нас на шляху розбудови, як казав святий Папа Іван Павло II, «цивілізації правди і любові».

«Ісус і мироносиці» Катерина Шадріна, 2021.
Фото: галерея сучасного сакрального мистецтва ICONART